

6€ **EUSKAL HERRIKO**
89 ZENBAKIA 2015eko AZAROA-ABENDUA *Natura*

Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza) diruz lagundua

URDAIBAIKO EREMU BABESTUAK

URDAIBAI, BIODIBERTSITATEKO EREMUA

**MUXIKAKO BARNEALDEKO HARANAK
ETA LANDAZABALA**

**URDAIBAIKO GOIALDEAN:
BIZKARGI MENDIA**

AJANGIZKO ITZULIA

GOLAKO IBAIAREN BAILARA

Bidaia bat Biosfera Erreserbaren naturan eta kulturen zehar
URDAIBAI BIOSFERA ERRESERBA

Urdaibai Biosfera Erreserba

IBILBIDE

URDAIBAIKO PADURA

BASERRIA KANPANTXU AUZUNEAN

URDAIBAIKO ITSASADARRA MURUETATIK

IKUSPEGIA OGOÑO LURMUTURRETIK

URDAIBAIKO ITSASADARRAREN IKUSPEGIA
KATILOTXUKO TONTORRETIK

GAZTELUGATXE

**EUSKAL HERRIKO
NATURA**

Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak) diruz lagundua

IRAUNGITZEKO ZORIAN DAUDEN ESPEZIEAK DEFENDATZEKO ELKARTEA
ZURE NATUR ETA ZOOLOGIA ALDIZKARIA

EHA-1996ko otsailak 7, asteazkena.
3/1996 DEKRETUA, urtarrilaren 9koa, Elkarte
herri-onurakoa dela aintzatesten duena.

AURKIBIDEA

Hamahirugarren urtea - 89.zk - 2015eko AZAROA-ABENDUA

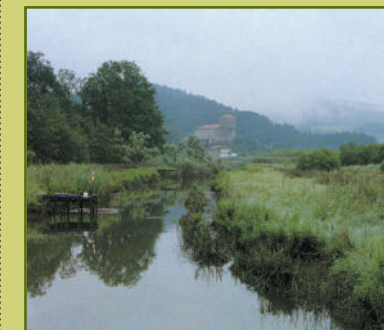
EDITORIALA

Biosfera Erreserbako ibilbide eko-logikorik interesgarrienak biltzea da esku artean duzun aldizkariaren helburua. Barnealdeko haranetatik hasi eta itsasbaztererraino, hainbat paisaia eta elementu interesgarri deskribatzen ditugu. Horrela, babestutako eremu eder honetako bazterrak sakoni ezagutzeko aukera izango duzu, eta roki hay Euskadiko lehen babesgune bihurtzearen arrazoiak ulertuko dituzu.

Urdaibai orain dela 30 urte baino gehiago izendatu zuten Biosfera Erreserba. Ordutik hona, jatorri guztietako ehunka mila pertsonak bisitatu dute. Ziur asko, bertako paisaiaren edertasunaz eta jendearen gertukotasunaz liluratuta geldituko ziren. Hala eta guztiz, hainbat urtean, Urdaibaik bere paisaia adierazgarri gutxi batzuen edertasuna soilik eskaini digu. Bazter asko alde batera utzita, gutxi zabaldua edo, agian, ardo onekin egiten den gisa, bazter ezkutuen upategian gordeta gelditu dira. Aldizkaria honen asmo nagusia da bazter eder horiek ezagutzera ematea.

Bisitariek, geroz eta kontzientziatuago baitaude, ezohiko paisaia aniztasunagatik, etnografia aberatsagatik eta historiagatik hainbeste txunditzen dituen lurralde hori sakonki ezagutzeko ibilbide gehiago nahi dituzte. Urdaibaiko Biosfera Erreserbaren bihotzera eramango gaituen etapaz etapako bidaia honi ekiteko gonbita egitea besterik ez da gelditzen.

Fernando Pedro Pérez
(Zuzendaria)

Urdaibai, Biosfera Erreserba.....	4
Urdaibai. gizatiartutako eremu ba.....	4t
Urdaibai babestea	6
Urdaibai XXI- mendean	7
Urdaibaiko eremu babestuak	7
Urdaibaiko itsasadarren	
estuaria eta padurak.....	7
Kantauriar artadiak	9
Itsasertza	9
Atlantikoko landazabala.....	10
Ibai-sistema	10
Urdaibai goialdean: Bizkargi	
mendia.....	11
Muxikako barnealdeko haranak	
eta landazabala	14
Mendata udalerrian barrena	16
Gernika eta Forua Triñeko	
baselizatik.....	19
Ajangizko itzulia.....	22
Golako ibaiaren bailara	24
Arratzu-Mendatako hariztia	
Done Jakue harbidetik.....	26
Oma eta Basondo haranak	28
Gauegiz Arregako ibarrak.....	30

Gernikako eta Lumoko historian	
barrena	32
Malluku haranetik Urdaibaiko	
bokalera	34
Busturiko paduretatik	
Txatxarramendi irlara.....	36
Bermeo eta Mundaka arteko	
auzoetatik	38
Atxerreko artadia	40
Ibarrangelutik Ogoño	
talaiairaino	42
Bermeoko landazabalean eta	
Tribizko basoan barrena.....	44
Igoera Ereñozar mendira.....	46
Busturiko goi-lurrak.....	48
Mundakatik Katiilotxuko	
aztarnategira.....	50

**EUSKAL HERRIKO
NATURA**

Zuzendaria: Fernando Pedro Pérez.
Erredakzio-burua: Iñaki Landaluze.
Kolaboratzaileak: Nerea Urtean, Miren Alustiza, Oskar Azkona, Fidel Korta.
Anaut Paterson, Jon Zubiri, Elena Azkarreta, Xabier Aramburu, Kepa Alustiza.
Argazkilari-taldea: Edurne Urkizu, Aitor Zubizarreta, Xabier Urreta, Izaskun Loidi.
Maketatzailea: Elena Carriedo.
Legezko gordailua: BI-2452-02.
ISSN: 1695-4645   **Aleak:** 2.000

Erredakzioa:
Av. Madariaga, nº. 47-6º C - Esc.1 - 48014 BILBAO.
Tel: (94) 4 75 28 83. e-maila: adeve.2@euskalnet.net

Argitaratzailea:
Iraungitzeko Zorian Dauden Espezieak
Defendatzeko Elkartea.

Naturaren Ahotsa Interneten zabaltzen da Euskomedia
Fundazioaren bitartez, ADEVE eta EUSKO IKASKUNTZA-ren
arteko hitzarmena dela eta **WWW.euskomedia.org/adeve**

HARPIDETZA-ORRIA

Urteko kuota: Hamabi ale urtean: 36 euro. TLF: 94 475 28 83

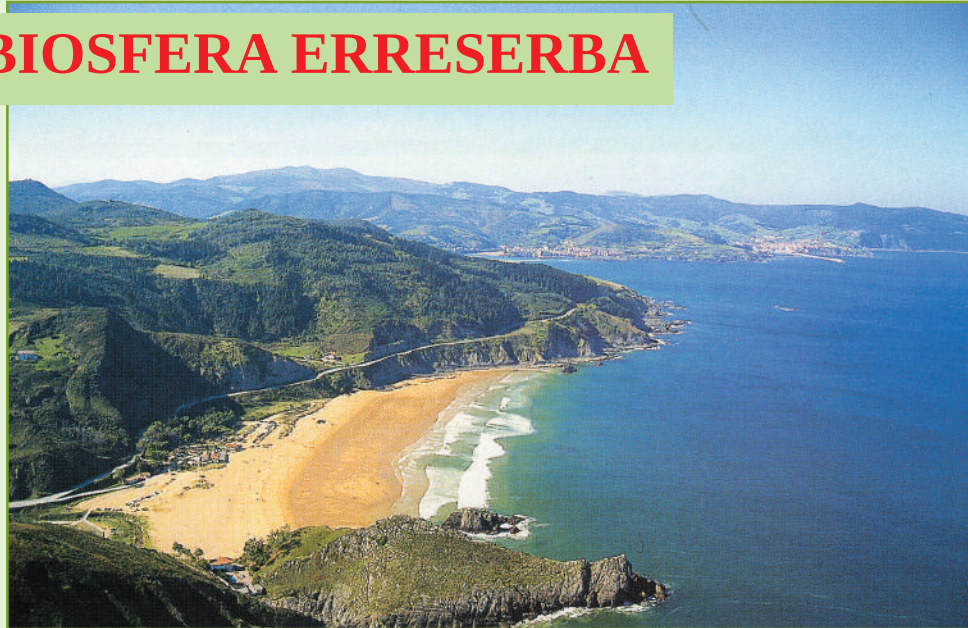
BIDAIA BAT BIOSFERA ERRESERBAREN NATURAN ETA KULTURAN ZEHAR

URDAIBAI, BIOSFERA ERRESERBA

Urdaibai Bizkaiko probintziaren kostaldean kokatzen da. Lurralde hori Oka ibaiaren arro hidrografikoari dagokio. Azken zatian itsasadar egiten den Oka ibaia da babestutako eremu osoaren benetako egitura-ardatza.

Urdaibaik 220 km²-ko azalera du, alegia Bizkaiko azaleraren %10. Gutxi gora-behera, 45.000 biztanle ditu. Biosfera Erreserba, administratiboki, 22 udalerriz osatuta dago; horietatik 12 oso-osorik sartuta daude erreserbamugen barruan; beste hamarrek, berri, zatiren bat dute erreserba barruan: Zornotza, Arrieta, Ajangiz, Arratzu, Bermeo, Busturia, Errigoiti, Elantxobe, Ereño, Forua, Gernika-Lumo, Gauteziz Arteaga, Ibarrangelu, Kortezubi, Mendata, Munitibar-Arbazegi-Gerrikaitz, Morga, Muxika, Murueta, Mundaka Narbaniz eta Sukarrieta.

GernikaLumo -haranaren erdian- eta Bermeo -kostaldean- Urdaibaik populaziorik garrantzitsuenak duten herriak dira. Iparraldeko muga itsasbazter-lerroak ezartzen du. Matxitxako eta Ogoño lurmuturrek eta Izaro uharteak estuarioko sarrera babesten dute. Mendebaldetik Burgoa, Sollube eta Bizkargi mendiek mugatzen dute. Hegoaldetik, Autxagana eta Astoagana mendateek mugatzen dute; eta ekialdetik, Saraua, Motrollu eta Kabelinatxe mendiek. Erliche gorabehera-

tsua du, baina ez dago 800 metrotik gorako tontorrik. Lurralde hau 12 zabal eta 20 kilometro luze da.

Urdaibaik klima ozeaniko epela eta hezea du, gorabehera termiko txikikoa. Euria erregulariki banatzen da urte osoan zehar, eta izozteak oso urriak dira. Udazkenean eta neguan iparmendebaldeko haizeak nagusitzen dira, baina, Föhn efektuaren eraginez, oso ohikoa da haize hego bero eta lehorra ere. Hego, haizeak tenperatura nabarmen igotzen du, eta, hala, udaldia udazkenera arte edo negura arte luzatzen du.

Urdaibai, gizatiartutako eremu bat

Gutzienez orain dela 150.000 urte inguru agertu zen gizakia Urdaibain. Antzinako garai haietan, sabana hotzeko paisaia batean bizi zen gizakia. Sabana hura hedadura handiko belardiz osatua zegoen, eta, tarteka, basotxo txiki atlantikoak zituen. Gizakia hienekin, lehoiekin, hartzekin, errinozero iletsuekin eta haren elikaduran garrantzi handia zuten hainbat belarjalerekin bizi izan zen. Urdaibaiko eremu karstikoetako leize-zulo eta babesleketan bizi izan zen, eta horren erakusgarri dira hainbat aztarnategi arkeologikotan utzitako arrastoak. Gizakiak bere sormen artistikoaren aztarnak ere utzi zituen Santimamiñeko leizearen hormetan, orain dela 12.000 edo 14.000 urte.

Gizarte ehiztari-biltzaile hura sedentario bihurtu zen

Neolitoan, azken glaziazioa amaitu eta egungo klima-fasea hasi zenean. Giza komunitate hark hainbat aztarna utzi zituen; horien artean, Katillotxu, Oiz, Sollube edo nabarnizko gainetako trikuharriak. Garai horretan (orain dela 5.400 bat urte) finkatu ziren egungo toki-komunitateen funts ekonomikoak, antzinako nekazaritzaren garapenean oinarritutakoak.

Ondoren, Kristo aurreko II. mendetik aurrera, gizakia babeserako kokalekuak eraikitzen hasi zen estrategikoki kokatutako zenbait mendi-gailurretan. Illuntzar, Arrola eta Kosnoagako gotorlekuen helburua inbasioei aurre egitea zen. Mendetan, haietan bizi izan zen gizakia, Kristo ondorengo I. mendean Erromatar inperioak, burdina eta bestee lehengai batzuk bilatzeko asmoz, bere jabetzako lurak estuario ingurura zabaldu zituen arte. Erromatarrek eskualdean finkatu ziren, eta bertakoekin batera bizi izan ziren Urdaibaiko zenbait tokitan.

Kokaleku horietatik garrantzitsuena Foruko erromatar herrixka izan zen. Erromatarrek Kristo ondorengo I. mendetik IV. mendera arte bizi izan ziren han. Erromatarreek, inperio kolonial boteretsua hornitzeko asmoz, labe baxuetan galdatutako minerala garraiatzeko komunikabide nagusitzat erabiltzen zuten itsasadarra. Egun, Foru herrixkaren hondarrak zibilizazio haren testigu isilak dira.

Erdi Aroan, merindadez osatutako Bizkaiko jaurerria sortu zen. Lehenbizi, Busturiako merindadea sortu zen, Markinakoarekin batera. Bizkaiaren hasikin hura, egun Urdaibaiko Biosfera Erreserbak okupatzen duen lurran-dearen zati bati dagokio. Ordutik aurrera, Gernikan egiten zireen jaurerriko Batzar Nagusiak, Bizkaiko askatasunen eta foruen ikur den ehun urtetik gorako haritzaren

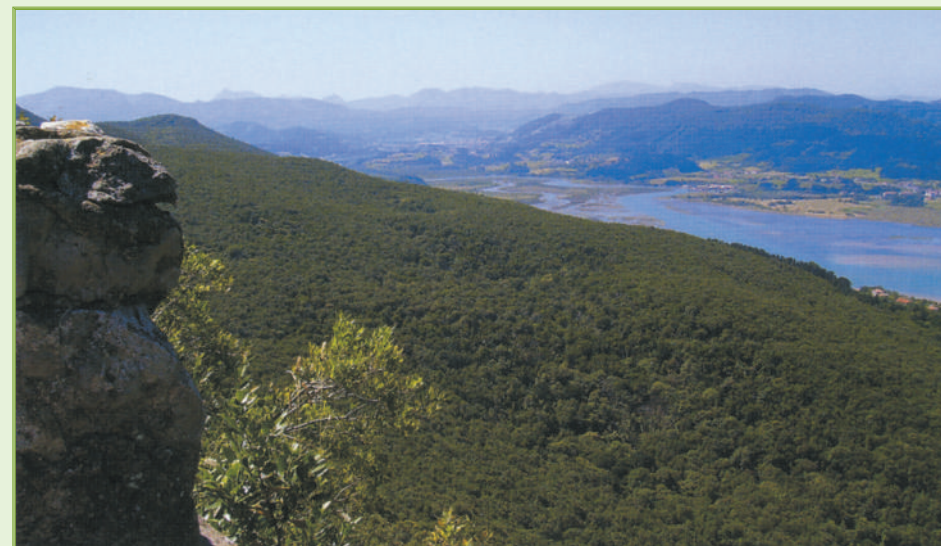
pean. Leinu eta bandoen arteko urtetako borroken ondoren, Busturialdeko merindadea eta Bizkaiko jaurerriko beste zenbait lurralde ezegonkortasun politiko eta ahaide nagusien arteko borroken garai batean murgildu ziren. Garai horren amaieran, hiribilduak sortu zireen, eta, haiekin batera, merkataritzak, burdin meatzaritzak, itsas garraioak eta arrantzak indarra hartu zuten.

Gizarte feudala krisian zegoelarik, eta Gernika eta Bermeoko hiribilduek geroz eta indar handiagoa zutela, jauntxoak eta ahaide nagusiak pixkanaka handituz zihorian hiriko jarduera ekonomikoari lotu zitzaizkion. Ahaide nagusien boterearen erakusgarri zireen haien jabetza ugariak, hala nola elizak, errota, burdinolak eta haien boterearen oinarritzako elementuak: dorretxeak.

Busturialdeko merindadeak garrantzi ekonomiko eta politiko handia lortu zuen Bizkaiko jaurerrian. Bermeo 1236. urtean sortu zen, eta Bizkaiko Buru titulua izan zuen 1602. urtera arte. Gernika, berriz, 1366. urtean sortua, gorantz zihorian hiribildu komertziala eta jaurerriko erreferente politikoa bihurtu zen, barnealdeko eta itsasaldeko herrien arteko bidean zuen kokagune pribilegiatuari esker.

XVI. mendean, Ameriketatik ekarritako artoa sartu zenean, paisaia berriro aldatu zen; horrela, lursail komunaletan, inguruko basoetan eta mendetan paisaiaren protagonista izandako sagastietan, luberritzeak ugaritu egin ziren. Populazioaren hazkunde demografikoak bidea eman zien luberritzei, eta, XVIII. mendean, Urdaibaiko padurak nekazaritza-lur bihurtzeko lehorte-lanak hasi ziren.

Antzina, uste zen banealdeko ibar eta padurak ezin zirela erein eta osasunarentzat kaltegarriak zirela.

Horrenbestez, itsasoko ur gaziaren eraginpetik isolatutako polderak edo itzak sortuta, hezegune horiek produktibitate handiko zereal-ordoki bihurtu zituzten.

Arto-sailen eta gari-sailen inguruetan, eurierrota ugari egin ziren. Horietako batzuk burdinola garrantzitsuak izan ziren. Baina, XIX. mendean, Bilbo Handiaren ezker aldean labe garaiak eraiki zirenean, burdingintza txikizkaria gainbehera etorri zen.

XX. mendean, Gerra Zibilak eskualdearen garapena asko moteldu zuen. Hain zuzen ere, Gernikan jazo zen gertaerarik lazgarrienetakoa, 1937ko apirilaren 26an. Astelehen hartan, azoka-eguna zelarik, frankistekin aliatutako KOnдор Legio alemaniarrek hiria erabat suntsitu zuen. Ondoren, frankistek hiribildua okupatu, eta Euskal Herria herstura- eta autarkia-garai luze batean murgildu zuten.

Gerra horren errautsetatik jaio ziren berriro industria, arrantza, merkataritza eta nekazaritza tradizionala. Azken horrek bizirik iraun zuen eskualdean XX. mendearen erdira arte. Hain zuzen ere, 1950ko hamarkadan, gerraostean, baserria familiako prokzio-unitatetzat zuen antzinako erregimenaren eredu sozioekonomikoa gaur egundaino iraun duen krisialdian sartu zen.

Urdaibai babestea

1970eko hamarkada erabakigarria izan zen eskualdearen etorkizunerako. Diktadura frankistaren azken urteetako politika desarrollistek hirigintza-plan faraonikoak ezarri nahi zituzten, eta Urdaibaiko padura-eremu garrantzitsuena bigarren bizitokirako hirigune eta urkiroletara bideratutako eremu bihurtzea zen haien helburu nagusia. Mundakako Itsasadarra. Ustiatzeko

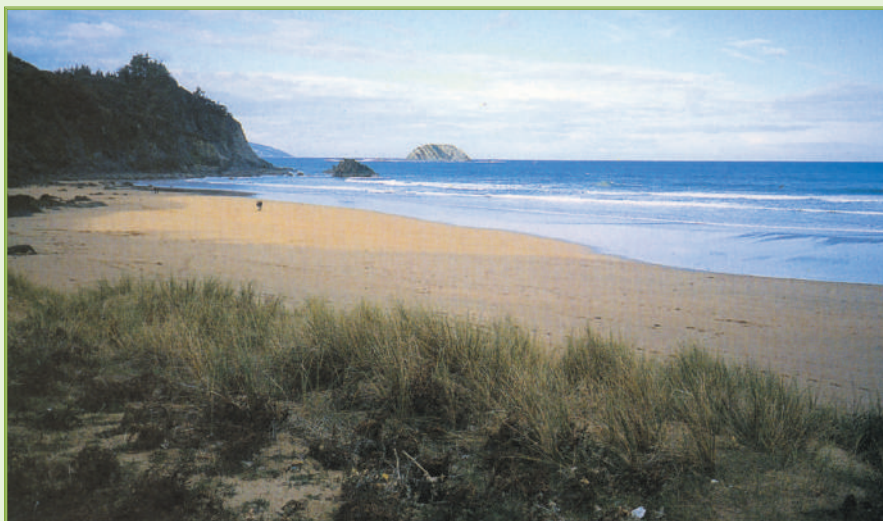
Berariazko Plana deituriko proiektu hark aldaketa itzulezinak eragin zituen estuarioan; horren aurrean, auzoko erakundeek kontzientzia hartu, eta lehenago Zain dezagun Busturialdea eta, geroago, Gernika Ekologi Lan Taldea mugimenduak sortu zituzten, Urdaibaiaren itsasadarra suntsitzea eragozteko asmoz.

1980ko hamarkadan, eskualdeak pairatzen zituen mehatxu urbanistikoei aurre egiteko asmoz, egungo Eusko Jaurlaritzaren aurrendaria izan zen Euskal Kontseilu orokorrak Urdaibairen kontserbazioa lurralde-eredu aitzindari baten bidez sustatu zuen, tokiko baliabideak behar bezala kudeatzeko egokiagoa zen garapen ekonomikoa eta sozial zentzuzkoagoa ezarrita.

Prozesu hori esker, UNESCOk Biosfera Erreserba izendatu zuen Urdaibai, eta 1989ko uztailean, Eusko Legebiltzarrak, aho batez, Urdaibaira berariazko babes- eta antolamendu-lege bat onartu zuen. Urdaibairi buruzko arauen garapenari esker, inguruko eskualdeetan

ezohiko den paisaia-oreka du eskualde honek egun. 1993an, Biosfera Erreserbaren Erabilera eta Kudeaketa Arautzeko Egitamua onartu zen, eta 1997an Jarduera Sozioekonomikoen Egokitzapenerako eta Garapenerako Egitamua. Plan horietan du oinarria eskualde baliotsu honen kudeaketak.

Biosfera-erreserbak babestutako guneak dira. Horietan sartzen dira nazioarteko errekonozimendua duten balio natural eta kulturalako lehorreko nahiz itsasbazterreko ekosistemak. Horregatik sartzen dira erreserba horiek ekosistemen kontserbaziorako, ikerketarako eta kudeaketarako mun-

duko sare batean, zeinaren helburuak baitira tokiko biztanleriaren garapen jasangarria eta orekatua eta haien esku dauden baliabide naturalak, kulturalak eta paisaiakoak kkontserbatzea.

Babestutako eremu horien xee da eskualdeko baliabide naturalen zentzuzko eta betiereko erabilera sustatzea. Horregatik, helburuetako bat da eremu paregabe honen ondare-balioak babestea, hala nola ingurumenbalioak eta balio natural eta kulturalak. Paisaiaren kalitateak, aisialdirako askotariko aukerek eta aparteko agerpen kulturelek egiten dute Urdaibaik toki nabarmena izatea paisaia eta ekosistema gailenen aparteko klub horretan. Munduan, 400 biosfera-erreserba inguru daude kontinente guztietan.

Urdaibai XXI. mendean

Gaur egun, askotariko jarduera ekonomikok gauzatzen dira eskualde horretan; horien artean, aipagarriak dira Gernikako merkataritza eta industria, Bermeoko merkantzia- eta arrantzajarduerak, eta, batik bat, basogintzan oinarritutako nekazaritza- eta abeltzaintza-jarduerak.

Bestalde, nekazaritza eta abeltzaintzak, zentzu hertsian esanda, geroz eta indar txikiagoa dute. Urdaibaiko paisaia-mosaikoan, tokiko ekonomiaren trakzio-sektoreak izateari utzi baitiote. XX. mendearen erditik aurrera, nekazaritzak nabarmen egin du atzera, eta landaekonomiaren jarduera osagarri izatea igaro da; hala, larreak ohiko baratzeak baino ugariagoak dira.

Behinola larreek eta zereal-laboreek okupatutako lursai-

letan, gaur egun basogintza nagusitzen da; eta basoek, batez ere intsinis pinuek eta eukaliptoek, lursailen erdiak baino gehiago hartzen dituzte.

Biosfera Erreserbako ondare natural eta kulturala eza-gutzero bideratutako turismo ekologikoa asko garatu da ezken urteotan. Hala, hoteletan eta landa-turismoko etxeetan ostatu hartzeko plaza gehiago egin, eta interpretaziogune eta museo berriak eraiki dira, eta, horri esker, hondartzan eta ur-jardueretan oinarritutako udako turismoari erakargarritasun berriak erantsi zaizkio.

Urdaibaiko eremu babestuak

Biosfera Erreserban, 20 begetazio-unitatetik gora aurkitu dira. Urdaibain, eremu bakoitzaren bokazioaren arabera, babes-maila ezberdinak ezarri dira; eremu horien artean, badira “Urdaibaiko Biosfera Erreserba Babesteko eta Antolatzeko 5/1989 Legeak” berariaz babes bereziko toki izendatutakoak: interes arkeologikoko eremuak, itsasadarraren ingurua, kantauriar artadiak eta itsasbazterra. Bestalde, arroaren ibai-sistema osoa BIL (Batasunaren intereseko leku) izendatua dago, eta landazabal-eremu atlantiko baliotsuenak EKAtik (Erabilera eta Kudeaketa Arautzeko Egitamutik) eratorritako hirigintza-araudiaren babespean daude.

Urdaibaiko itsasadarraren estuarioa eta padurak

Urdaibaiko padurek, hedadurari nahiz kontserbazio-egoerari dagokienez,

Euskaldiko itsasertzeko hezegunerik garrantzitsuena osatzen dute. Hori dela eta. Gure mugetatik kanpo ere hainbat errekonozimendu jaso du eremu horrek. Hala, hainbat izendapen berezi jaso ditu nazioarteko zenbait erakunderen eskutik: HBBE (Hegaztien Babes Bereziko Eremu) izendatu zuten, Eusko Legebiltzarrak Babes Bereziko Eremu izendatu zuen (5/1989 Legea), Natura-2000 Babestutako Eremu Naturalen Europako Sarearen barruan dago, BIL izendapena du eta Ramsar Itunaren dago –hezeguneen babeserako nazioarteko akordioak garrantzitsuena-.

Paduretan, itsasaldiekiko gertutasunak baldintzatutako askotariko habitatak daude. Estuarioaren barnealdean edo mareez gaindiko eremuan, Euskadiko lezkadi handienek okupatutako larre zabalak eta meandroak daude. Erdialdean edo marearteko eremuan, itsasotik datorren ur gaziaren eta ibaitik datorren ur gezaren arteko nahasketa areagoa da; ondorioz, ziklo biologikoak anitzagoak dira, eta produktibitate handiagoa dute. Eremu horretan landare halofitoak daude. Horiek itsasadarraren kanalera duten distantziaren arabera taldekatzen dira. Aipatzekoak dira Spartina-z eta itsas getozkaz osatutako larreak, eta estuarioko bizi-baldintzetara zeharo egokitutako beste hainbat espezie. Bestalde, estuario barruan, eremu hori da uretako hegazti gehien biltzen dituen tokia.

Kanpoaldean itsasoaren eragina nagusitzen da; ondo-

rio, substratua hareatsua da, eta marearteko landaredi urria. Hala eta guztiz, aipagarriak dira Laida eta laga hondartzetako dunak; horiek, itsasoko olatuei eusteaz gain, interes ekologiko handia duen dunetako landaretza babesten dute.

Urdaibaiko padurek gordetzen dute Euskadiko itsasbazterreko aberastasun

Ornitologikorik handiena. Urdaibain, Bizkaiko Golkoan duen kokagune geografikoari eta kontserbazio-egoe-rari esker, Europako ur-hegaztien kontinentez haraindiko migrazioa eta negupasa behatu daitezke. Horrela, urteroko zikloan, uretako 100 hegazti-espezie baino gehiago ikus daitezke. Horien guztien artean, hauek nabarmenduko ditugu: mokoazabal arrunta, arrano arantzalea, lertxuntxo txikia, txirria, txirritxoa, kurlinta, bernagorria, lezkaria, zenbait anadido-espezie eta abar.

Kantauriar artadiak

Urdaibaiko Biosfera Erreserban, besteak beste, berezko bi baso misto atlantikoa. Urdaibaiko Biosfera Erreserbako kantauriar artadiak gutxi gorabehera 1.350 hektareako azalera okupatzen dute, eta bost unitatean banatzen dira: Ogoño Atxarre, Mailuko, Atxapunte eta Ereñozarre. Hosto iraunkorreko zuhaitzen baso berezi

hori kareharrizko tontorrean finkatzen da. Toki horietan aurkitzen ditu bere garapenerako ingurumen-baldintzarik egokienak: erraz drainatzen diren lurzoru maskalak.

Baso-mota hori landare-ikatz egiteko erabili zen 30eko hamarkadara arte; ondorioz, zuhaixka-itxura hartu dute hango arboleak. Gaur egungo artadiak, 70 urtean gizakiaren eraginik jasan gabe, itxura basati eta itxia hartu du, zuhaitz-espezieak, eguzkiaren argiaren bila, gogor lehia-tzen baitira. Berezko baso zoragarri horretan, askotariko zuhaitz-espezieak daude. Ugarienak artea eta gurbitza dira. Horiekin batera, gartxua, txorbeltza, legeltxorra, zuhandorra eta abar daude. Baso horretan, kontserbazioaren ikuspegitik interesgarriak diren zenbait ugaztun ere bizi dira, hala nola basakatua, basurdea, azkonarra eta katajineta. Animalia horientzako benetako santutegia bihurtu da artadia.

Kantauriar artadiez gain, baso-masa atlantiko txikiak daude Urdaibain. Horien artean, aipagarriak dira Arratzuko eta Aingerubideko hariztiak (Busturia), Okako baso mistoak (Muxika) eta Okako eta Ajangizeko sahas-ti eta haltzadiak. Hosto erorkorreko zuhaitzen baso horrek aberastasun botaniko handiko ekosistema osatzen du. Aipagarriak dira haritz kanduduna, lizarra, hurritza, gaztainondoa, sahatsa eta abar. Faauna ere aberatsa da, eta amilotxa, kaskabeltza, gabiraia, zapelatz arrunta, eskinosoa eta beste hainbat hegazti aurkitu ditzakegu.

Itsasertza

Itsasertza itsasoaren eta luraren arteko berezko muga da. Itsasoak paisaia modelatu du olatuen etengabeko astinaldiekin. Higadura horrek itsasertz labartsua sortu du Urdaibain, eta tarteka hondartzak, lurmuturrak, senaiak, uharteak, badiak. Itsaslabarrak, dunaak, itsasadarrak, marearteko zabalgunek eta arrantza-portuak aurkitu ditzakegu.

Urdaibaiko itsasertza anitza da oso, eta eragile higatzai-leek paisaia askotarikoa eta oso interesgarria modelatu dute. Ogoñoiko itsasertzeko labarretan habiak egiten dituzte itsas hegaztien espezie askok, hala nola ubarroi mottodunak, kaio hankahoriak eta Atlantikoko ekaitz-txoriak. Horiez gain, guztiz itsastarrak ez izan arren txitatxoak hazteko zulodun horma bertikalak behar dituzten hegaztiak ere egiten dituzte han habiak. Izaro uharte ere Urdaibaiko itsasertzeko toki garrantzitsu bat da.

Euskal kostaldeko kaio hankahorien koloniarik handienak han txitatzen du, eta hura da lertxuntxo txikiak euskal kosta osoan habiak egiteko duen toki bakarra.

Inguruko gazitasunari, haize zakarrei eta lur urriari egokitutako landare-komunitate propioa du itsasbazterrak. Landare-komunitate hori oso kaltebera da, eta, Urdaibaiko itsasbazterreko habitaten aniztasunari esker, askotariko espezieak aurkitu ditzakegu. Horietako batzuk oso urriak eta bereziak dira, Armeria euscadiensis (Euskal Herriko endemikoa), Lavatera arborea eta basolibon-

doa, besteak beste.

Urdaibaiko itsasbazerreko beste gorabehera geografiko aipagarri bat Matxitxakoko lurmuturra da. Itsas hegaztiak nahiz migratzen ari diren itsas ugaztun batzuk (baleak eta izurdeak adibidez) behatzeko Kantauriko txokirik garrantzitsuenetarikotzat jotzen da.

Atlantikoko landazabala

Atlantikoko landazabala balio handiko paisaia da. Gure kultura eta ingurunearekin dugun harremana islatzen dituen ispilua da. Ekosistema hau sega-belardiz, baratzen, pezioz eta zuhaitz osatutako mosaikoa da, baserriko jarduerak erregulatu eta harmonizatu duena. Baserritarra ekosistemaren ezinbesteko osagaia da, landazabaleko bizi-zikloak kontrolatuz paisaia horren benetako arkitektoa baita. Baserria, baserritararen etxea izateaz gain, haren ogibidea da.

Landazabaleko jarduera nagusiak nekazaritza eta abeltzaintza dira. Hala ere, baspgintzakgarrantzi handia du; hala, azkar hazten diren zuhaitzak (intsinis pinua, eukalipto) sartu dira lehen bazka-larreek, hariztiekin eta zuhaitz hostotsuen basoek okupatzen zituzten tokietan.

Atlantikoko landazabala goreneko mailan azaltzen da, besteak beste, Omarko eta Basondoko haranetan (Kortezubi), Ozollo eta Islas auzoetan (Gauegiz Arteaga), Loiolan (Arratzu), San Miguelen eta San Andresen (Bermeo).

Ibai-sistema

Landazabala paisaiaren osagai garantzitsu bat ibai-sistema hori sare hidrografiko zabal batekin osatzen du, eta sare horrek, berriz, Oka ibaiak, haren ibaiadarrek eta ibaiadarren azpiarrok (Artike, Golako eta Laga) sortutako arroa konfiguratu du.

Ibaia, bestalde, aniztasun handiko ekosistema da, non ingurune lehorren eta urtarren artean bizi diren espezieak elkarrekin bizi diren. Uraren ibilbidean iktio-

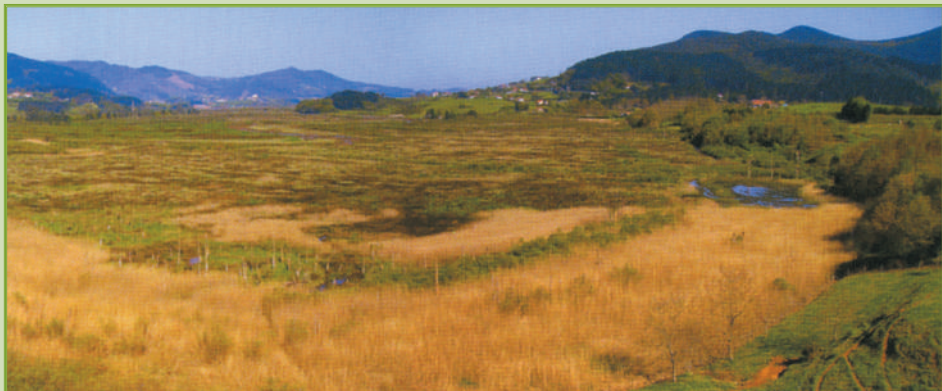
fauna anitza aurkitu dezakegu. Aipagarriak dira ezkalua, amuarraina eta aingirak. Ibaiaren ur-bazterren eta ibilguaren artean, anfibioak (ur-igel arrunta, apo arrunta, tritoia, arrabioa), narrastiak (suge biperakara), ugaztunak (ipurtatsak eta ur-ipurtatsak) eta hegaztiak (martin arrantzalea, errekatxindorra edo ur-zozoa) bizi dira. Burruntzi eta koleoptero gisako intsektuetan ere aberastasun handia dago.

Urertzetako landarediari dagokionez, haltz, lizar, sahats eta abarrez osatutako galeria-basoa nagusitzen da. Baso horrek uholdeei eusten die, eta eguzkiak ura gehiegi berotzea eragozten du; hala arrainen eta anfibioen desagertzea eragingo luketen eutrofizazio-prozesuak saihesten ditu. Urdaibaiko ibai-sistema BIL (Batasunaren intereseko lekua) izendatu zuten, eta Natura 2000 sarean sartuta dago. Euskadin erabat babestutako ibai-sistema bakarra da.

Urdaibai, biodibertsitaterako eremua

Urdaibaiko Biosfera Erreserba osatzen duen eskualdean, landare baskularren 835 espezie aurkitu dira Eukadin erregistratutako espezieen %30 da hori.

Ornodunei dagokienez 350 espezie identifikatu dira. Espezie horietatik guztietatik aipagarrienak hegaztiak dira: guztira, 272 espezie erregistratu dira Urdaibain. Biosfera Erreserbako ornodun-espezieen %78, beraz, hegaztiak dira. Hauek dira aipagarrienak: ubaroi mottoduna, mokoabala arrunta, arrano arrantzalea, arrano sugezalea eta ekaitz txori arrunta. Narrasti eta anfibioei dagokienez, aipatzekoak dira baso-igel iberiarra eta Eskulapioren sugea; eta ugaztunei dagokienez, berriz, ur-ipurtatsa. Urdaibaiko habitat-aniztasunari esker, askotariko ornogabeak daude.

URDAIBAIKO GOIALDEAN: BIZKARGI MENDIA

Muxika udalerriaren mendebaldean egiten dugun ibilbide honek Urdaibaiko goiko aldeko paisaia eta giza jarduerak erakusteaz gain, gertaera historiko aipagarrietara hurbiltzeko aukera ematen du.

Ibilbidearen luzera: 13,8 km.

Iraupena: 4,5 ordu.

Ibilbide mota: lineala.

Bide mota: zatirik handiena pista zabaletik edota asfaltozko bidetik egiten da, baina Bizkargitik egiten den jaitsieran mendipista ugari daude, eta adi joan behar da ez galtzeko.

Zailtasuna: ertaina, luzea delako eta 465 metroko igotza duelako. Zugastietatik Bizkargiraino, ea etengabe, gorantz doa, eta zati batzuetan bidea aldatu denez, lasai egitea komeni da.

Natura interesguneak: Urkietako artea.

Kultura interesguneak: Asua, Gorozika, Urkieta eta Besangiz auzoak; Bizkargiko totorra; San Roman basiliza; Muxikako dorrea.

Paisaia interesguneak: Bizkargiko totorra, Amesti muinoa.

Nola heldu Zugastietara: Garraio publikoa: Eusko Tren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo), Zugastietako geltokia. Bizkaibus, A3514 Bilbo-Gernika linea; A3515 Bilbao-Bermeo linea eta A3523 Bilbo-Lekeitio linea, Zugastietako geltokia.

Garraio pribatua: Bilbotik, N-634 Bilbo-Zornotza errepidea eta BI-4215 Zornotza-Gernika errepidea. Aparkalekua tren geltokiaren

Urdaibai Bizkargiko megaletik.

ondoan.

Ibilbidea

Ibilbidea Zugastietako tren geltokian (1) hasten da. BI-635 errepideko bazterbidea hartzen dugu Zornotzara joango bagina bezala. 200 bat metro egin ostean, Zugastietako zerrategiaren parean, zeharkatzen dugu errepidea kontu handiz, pista bat hartzeko. Gorantz goaz, ezkerretara etxola bat uzten dugu, eta apur bat aurrerago zurezko beste bat; jaisten hasi orduko, eskumatarara jotzen dugu gorantz egiten duen pistatik. Laster Moneguren baserria heltzen gara. Hortik aurrera, pista asfaltatu batekin, Asua (2) auzunetik pasatu ondoren, Gorozikara eramaten gaitu.

Txakur-hortza.

Asuan dugun landa-ingurune ikuspegi ederra galdu barik Gorozika auzoan (3) sartzen gara. Andre Mari elizaren ondoan baserri interesgarri batzuk ikus ditzakegu. Zeharkatzen dugu Gorozika, eta topatzen dugun iturritik 60 bat metrora bidegurutze bat dago. Guk asfaltozko bidea utzi eta eskumatarara dagoen porlanezko pista hartzen dugu. Metro gutxi egin, eta kanposantuaren albotik pasatzen gara. Bidegurutzetik 300 bat metrora, pistak erabat aldatzen du noranzkoa (bihurgunetik lurrezko pista bat ateratzen da, baina ez dugu hartzen), eta mendebalderantz igiten du.

Igaroko dugun paisaian pinuen landaketak dira nagusi. Horien oihanpean, hala ere, bertako zenbait zuhaitz eta zuhaizka bereiz

Uhandre palmatua (*Lissotriton helveticus*).

daitezke.

Porlanezko pista amaitzen da, baina guk gorantz segitzen dugu. Zabalgune batera iristen gara, eta, eskumatarara irteten den pistari kasurik egin gabe, aurrera egiten dugu gertu dagoen beste bidegurutze bateraino. Hortxe, igotzen segitzen dugu iparralderantz doan pistatik. Gorago, bidearen ezker aldean dagoen porlanezko gurutze bat aurkitzen dugu. Kurtze Tontorra izeneko gunera iritsi gara.

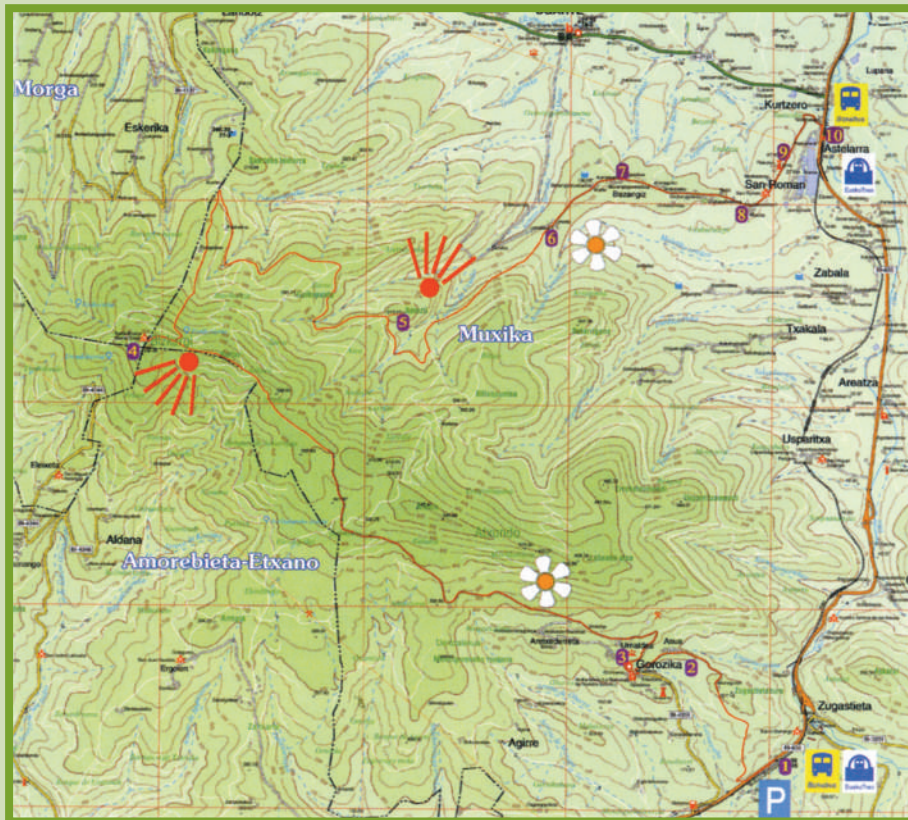
Toki honetatik Bizkargiko gaineraino beste 750 metro inguru daukagu. Erpin geodesikoa pasatu, bidea lautu egiten da, eta laster Bizkargiko tontorrera (4) iristen gara (565 m).

Tontorra utzi, eta jaisten hasten gara etorri garen bide beretik. Aurreneko mero gutxiko aldapaxoa pasatu, eta ezkerretara doan bidezka bat aurkituko dugu. Hasieran jaitsiera leuna da, baina tarte batzuetan aldapatsuagoa egiten da. Aurrerago bidegurutze bat topatzen dugu, eta guk segitzen dugu eskumatarantz doan pista utziz. Ager daitezkeen beste bideei kasurik egin gabe, metro batzuk aurrerago 180ºko bihurgune bat aurkitzen dugu. Bihurgunea pasatu ondoren, jaitsiera aldapatsu eta luzearek ekiten diogu astiro-astiro.

Jaitsiera anaitzean, eskumatarara baserrietxe bat topatzen dugu eta porlanezko pat bat hasten da. Pistatik goaz, eta laster auzune batera iristen gara. Bertatik Morgako Andra Mari Auzoa primeran ikus dezakegu. Aurrera eginez gero, Gerekiz auzunera iritsiko ginatke, baina guk eskumatarara doan porlanezko pista hartzen dugu, hegohego-ekialderantz doana hain zuzen. Metro gutxi batzuk aurrera eskumatarara dagoen ate metaliko bat (gorago dagoen etxerako bidea zarratzen duena) uzten dugu, eta porlana amaitu egiten da.

Orain harri koxkorrekin sendotutako pista batetik goaz. Oro har, altitueda galdu barik, pista segituz Gorozikaraino iritsiko ginatke.

Pista pinu eta, lantzean behin, eukaliptoan landaketen artean doa, eta, 2 km pasatxo egin ostean, ezkerretara Amesti (5) muinora doan pista ikusten dugu. Indaren arabera, merezi du muinora eta bertako ikuspegiak merezi duelako: lehen planoan Besangiz-San Roman eta Inama, hau da, ibilbidea amaitzeko falta zaigun tar-

Urkieta arte erraldoia.

San Roman basiliza (Muxika).

AMETZA

Ametza ondo egokitzen da neguko hotzetara eta udako beroetara, baina arteak baino hezetasun handiagoa eskatzen du. Urdaibain ez da zaila topatzea eguzkira begira dauden hegaldatsuetan edo mendi zein muinoen tontorretan, beti hareharizko substratua nagusi baldin bada, Bizkargirako igoera honetan gertatzen den bezala.

tea; bigarren planoan haranean Gernika eta Kosnoaga mendiaren magalean Lumo, ekialdean, Ajangiz. Azkenik, Gernikaren atzealdean S. Miguel mendia antzematen da.

Berrir jaisten gara ekarri dugun pistara eta aurrera egiten dugu. Beste bat metro egiten ditugu, eta gorantzko tarte batean, pistaren ezkerretara, egurrezko makila batean seinale batzuk aurkitzen ditugu: aurrera BBT9, eta beherantz San Roman ipintzen du. Guk beherantz hori hartzen dugu.

Zati hau aldapatsua da eta Urkieta auzuneraino eramaten gaitu. Bertan, ezkerretara Zuhaitz Berezien izendapena duen arte erraldoia (6) ikusi ahal izango dugu

Eskumatarara egiten dugu eta berritutako baserri bi pasatu ondoren, Besangiz (7) auzora iristen gara. Aurrera eginez Landaburu izeneko etxera iritsi baino lehentxeago atsedentxo bat har dezakegu inguruko paisaiari erreparatzeko.

Segitzen dugu gure bidea, baserriak eta txalet erako eraikinak nabariak

dira, eta horiei loturiko landa eta kultiboak ere. Laster San Roman basilizara (8) heltzen gara.

Baseliza utzi eta gertu dagoen Muxika dorretxera (9) goaz. Gertuko larreek eta kultiboen pinuen zurarekin eta hendarrekin lan egiten duen INAMA fabrikarekin egiten duten kontrastea nabari-nabaria da.

Bideak larreen artean segitzen du, eta aldapatsua den jaitsiera egin ostean, Gernik-Bilbo errepide nagusira iristen gara. Konty handiz zeharkatzen dugu, gertu dagoen Muxikako tren geltokira (10) heltzeko, eta, horrela ibilbideari amaiera emateko.

SAN ROMAN BASELIZA ETA MUXIKA DORRETXEA

San Roman basiliza. XIV mende inguruko basiliza horretan azpimarra daitezke buruan dituen erromani-ko estiloko bi leiho. Antza, elementu horiek arraroak ziren garai hartako Bizkaian egiten zen artean.

Muxika dorretxea. Muxika-tarren leinuko dorretxe hau toki estrategikoan dago, Erdi Haroan Bilbotik Gernika-Bermeora zihoan Errege Bidea eta Durangalderako barnealdeko bidea kontrolatzeko. Ezin da zehaztu zein mendetan eraiki zen, baina argi dago bandoen arteko gerran garrantzia handia izan zuela eta 1451n Bizkaiko ermandadeak erre egin zuela. Geroago, landa-jau-regi bihurtu zen, eta 1782. urtean berrizatu egin zen, eta egun duen altuera (jatorrizkoa baino txikiagoa) hartu zuen.

BIZKARGI MENDIA

Bizkargi Bilboinguruko "Burdin gerrikoa" kontrolatzeko eta menpean hartzeko toki pribilegiatu zenez, gerra zibilean garrantzia berezia izan zuen; hori dela eta enfrentamendu gogorrak eman ziren, eta horiek, besteak beste, inuratzen ari garen Santa Kruz basiliza hondatu zuten. Berreraikitako basiliza honek, sarreran dagoen zeramikazko plakak adierazten duen bezala, XVI. Mendeko hormak eta portada errenazentistak mantentzen ditu, eta barruan 1580. urte inguruko Kristo gurutzatua ikus daiteke.

Tontorra toki hobezina litzateke paisaiari behatzeko, baina dauden zuhaitzen kasuaz oso gutxi ikusi ahal izango dugu. Hala ere, arretarekin argiuneren bat topatuko dugu Txorierriko harana, Abra eta itsasoa ikusteko. Portuaren kanpoko kai-muturrean dauden haize-errotak antzeman ahal izango ditugu eguraldia lagun baldin badugu.

MUXIKAKO BARNEALDEKO HARANAK ETA LANDAZABALA

Ibilbide hau Urdaibaiki Biosfera Ereserbaren barnealdeko paisaian barrena egiten da. Ibaian euskal baserriaren adibide bikainak ikusi ahal izango ditugu, baita Bizkaiko basiliza zaharrenetarikoa ere. Igaro dugun eremua lasaia eta atsegina da, eta landazabal ederrak ditu.

Ibilbidearen luzera: 5,8 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: Asfaltozko auzo-errepidea, eta tartekako zati txikietan mendi pista.

Zailtasuna: Erraza. Tarte txiki batzuk malda gogorra dute.

Natura interesguneak: landazabala, baso-landaketak, zujaizti autoktonoak.

Kultura interesguneak: Ibaruriko eliza, Unda auzoa eta bertako baserriak, Ibarruriko S. Pedro basiliza.

Paisaia interesguneak: Bizkargio mendilerroa.

Nola heldu Ibarrurira: Garraio publikoak: Eusko Tren, Urdaibai linea. Bizkaibus, A3515 Bilbao-Bermeo linea, A3514 Bilbao -Gernika linea eta A3523 Bilbao-Lekeitio linea, Eusko Trenaren eta Bizkaibusen geldionerik hurbilena Muxikako Zugastietan dago, 2,5 kilometrora. Garraio pribatua: Bilbotik, N-634 Bilbo-Amorebieta errepidea eta BI-4215 Amorebieta-Gernika errepidea; Zugastietan auzoan Ibarrurira doan BI-3332 errepidea hartu behar da. Ibarruri auzoan kotxea utzi daiteke.

Andra mari Eliza Ibarruritik.

Burdaria auzotik paisaia.

Harrautsia (*Saxifraga hirsuta*).

Ibilbidea

Ibilbidea ibarruriko Elizalde izeneko biztanle-gunean dagoen Andra Mari (1) elizan hasten da. Tenplua estilo meoertarokoa da, 1930. urtean eraiki zen, eta ez du inongo loturarik 1920. urtera arte gertu zegoenarekin.

Unda (3) auzora heltzen gara. Aldapa gogorreko zati batzuk igo behar izan ditugu, baina aukera dugu auzoaren edertasunaz gozatzeko, Urdaibain ondoren kontserbatutako biztanle-guneen artean baitago.

Lehenengo baserri-taldea pasatuta gero bigarren batera heltzen gara, eta bertan landa-arkitekturaren adibide bikainak ikusi ahal izango ditugu. Baserri guztien artean bi nabarmentzen dira, Undajauregi (4) baserri-jauregia, eta apur bat gorago Undagoitia (5) baserri dotorea. San Marcos basilizaren aurrean haritz 8Quercus robur) eder bat, eta gertuen dagoen baserriaren albo-fatxadatx beherantz egiten duen bide bat ikusiko ditugu. Bidea markatuta ago (PR 177), eta haran-hondoraino jaisten da. 800 bat metroko jaitsiera horretan, eta zuhaitz-landaketak, sasiarkaziak (Robina pseudoacacia) hurrizak nagusi diren hegala bat zeharkatzen dugu. Amaieran Ibarruti auzoa topatzen dugu, eta isurkide bat igaro ostean frontoirantz jotzen dugu. Hortik aurrera Burdaria (6) auzora doan errepidea hartzen dugu.

Malda gogorreko errepide honek Aluxegoikoa (7) baserriaren inguruko landazabal ederrak eta horietan nagusi diren belardiak zeharkatzen ditu. Burdaria heltzean Muxika udalerriko bista bikainak ditugu, eta beste mendi batzuen artean Bizkargio mendikatea nabarmentzen da. Auzoaren erdian antzinako ikuztegi (8) bat ikusiko dugu, eta horren eskumaldetik irteten den bide-

ari segituko diogu Ormaetxea auzunera heltzeko. PR 177 ibilbidetik goaz berriro, igarotzen dugun paisaian belardiak eta hesi naturalak dira nagusi, eta horietan ez da zaila zenbait txori antzemate; hala nola, txinbo kaskabeltza, Buztangorri iluna, txepetxa etab. Mero gutxi batzuk aurrerago sahatsez eta laharrez hornitutako bidea pasatzen dugu, eta pinu- eta altzifre-landaketa batean sartzen gara.

Pinudi heldu horretan baso-hegazti batzuk bereiztu ahal izango ditugu; adibidez, okil handia, amilotx mottoduna, kaskabeltz handia. Aurrera egiten dugu, eta hesi bat eta burdinazko ate bat igaro ondoren, Etkekoena (9) jauregiexera iristen gara. Ormaetxe auzoa zeharkatzen duen auzo-errepidea segitzen dugu, inguruko baserri ederrak ikus ditzakegu, baita Ibarrurirantz zabaltzen den landazabala eta haranhondoan Andra Mari eliza ere.

Azkenik, Zugastietatik datorren errepidera heltzen gara; guk ezkerretara hartzen dugu Ibarruriko Elizaldera heltzeko. Metro gutxira Urdaibaiko basilizarik politenetakoa ikusiko dugu, San Pedro eta San Pablo basiliza (10) hain zuzen. Hortik, Andra Mari elizarantz

IBARRURIKO SAN PEDRO ETA SAN PABLO BASELIZA

San Pedro basiliza Bizkaiko landa-gotikoak utzi dигun tenplurik interesgarrienetakoa da. Azpimarratu behar dira, XIV. Mendeko portale aurregotikoa abozinatua eta bertako gudarien motibo eta irudiak, eta leihoko absidea. Biek gotikoak izan arren, erromaniko kutsu argia dute.

Tenplu txikia eta iluna da eta oinplano angeluzuzena du. Absidea zuzena da, eta nabea baino txikiagoa. Bi sarrera ditu, eta sortaldekoan dira nabariak estiloaren erakusgarriak: lau arkibolta zorrotzek barrurantz arku eskartzano baten azpiko sarrerarantz bideratzen gaituzte. Kanpoaldeko arkiboltak lau irudi ditu, eta erdiguneko biak basilizako santu titularrak dira.

eramaten gaituzten gurutzei segituz hasierako puntura (1) heltzen gara.

UNDA AUZUNEA

Unda Urdaibaiko barnealdeko haranen alderik sakonenean dago, eta landa-arkitekturaren adibide bikainak ditu. Auzune horreek antzina garrantzi handia izan zuen bertatik ardoaren eta arrainaren bidea igarotzen zelako. Horren ondorioz, Maumeko ataritik zetozen bideari eta salgai guztiak Undatik pasatzen ziren. Izan ere, Maumek Urdaibai Durangaldearekin eta arabar lautadarekin lotzen zituen.

Auzuneak bi baserri-multzo ditu: Undabeitia eta Undagoitia; lehenengoan Erregena eta Aurtenetxe (barroko estilokoa; XVIII. Mendea) baserriak azpimarratu behar dira, eta, bigarrenean, Undajauregi eta Undagoitia. Azken bi horiek, XVI. Mendearen hasierakoak dira eta harlanduzko lan bikaina erakusten dute. Bestalde, San Marcos basiliza ere eraikin interesgarria da.

MENDATA UDALERRIAN BARRENA

Mendata udalerritik egiten dugun ibilbide honek Urdaibaiko goiko aldeko paisai menditsuaren ikuspegi onak eskaintzeaz gain, barnealdeko landa-giroari eta -bizimodurari hurbiltzeko aukera ematen digu.

Ibilbidearen luzera: 7,1 km.

Iraupena: 2,5 ordu.

Ibilbide mota: la ibilbide osoa pista zabaletik (mendi-pista, zementuzkoa, asfaltozkoa) egiten da. Bi zati txikitan errepidea erabiltzen da, eta nahiz trafiko gutxi-koak izan kontuz ibiltzea komei da.

Zailtasuna: Ertaina. Elexalderako azken kilometroa aldapatsua da. Hala ere, oro har, ez dago maldak gogorrik.

Natura interesguneak: Golako ibaia eta bere goi ibarra.

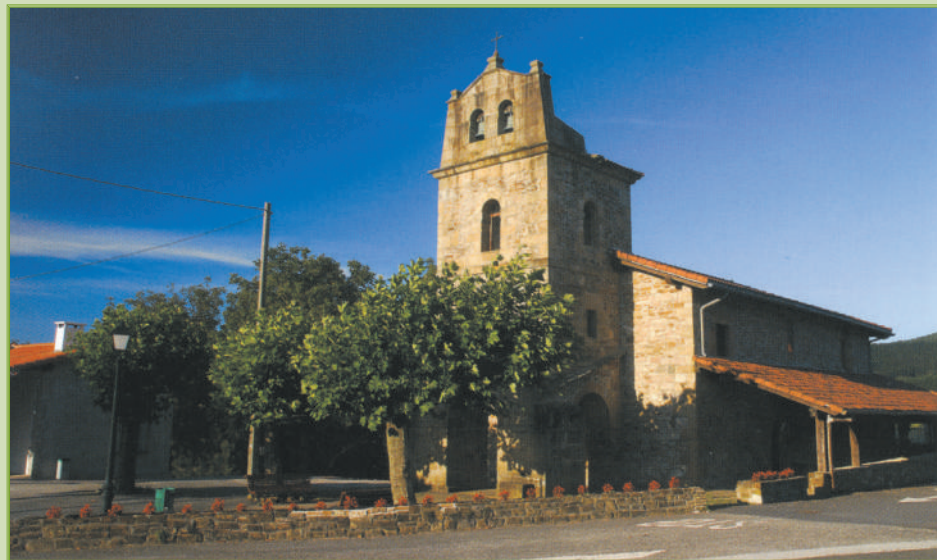
Kultura interesguneak: Elexalde, Mendata uri eta Albiz auzoak; Baserriari buruzko interpretazio-zentroa: Albizko dorrea eta jauregia; Ikeria errota. Paisaia interesguneak: Kalbario mendatea.

Nola heldu: Garraio publikoa: Bizkaibus: Bilbo-Lekeitio linea (A 3523) egunero baina maiztasun txikiarekin eta Ibarragelu-Gernika-Lumo (A 3526) astegunetan. Garraio pribatua. Gernika-Mendata-Markina errepidea (BI-2224) hartu behar da Elexalde auzora iristeko.

Ibilbidearen

Irteera Elexalde (1) auxoko interpretazio zentrotik egiten da (gertu bus geltokia eta aparkalekua daude). Ibilaldia egiten hasi orduko (edo amaitutakoan) zentroa bisitatu daiteke baserriaren egitura eta bizimodua hobeto eza-gutzeko.

Mendatako Elexalde mendebaldetik Berrekondo ibaia eta ekialdetik Golako ibaia igurtzen duten gain batean dago, eta horregatik Urdaibaiko goiko aldeko paisai menditsuaren panoramika ona eskaintzen du, ibilbide hasi eta berehala kon-

Albiz auzunea.

Mendatako elexalde auzunea.

turatu garen bezala. Gu elizarantz goaz, auzoko eraikinei behatzen diegu, baina bereziki San Miguel elizari erreparatuko diogu. Eraikinak estilo gotiko-errenazentista du eta elizpe batek inguratzen du Albizko elizan ikus daitezkeen moduan. Landa eremuetan ohikoak ziren elizpe horiek, besteak beste, auzoko bilerak egiteko erabiltzen zirelako.

Albiz eta Urrutxua auzoetarantz doan errepide (BI-3222) alboko epaloitik jaisten hasten gara, hego-ekialdean Urdaibaiko gailurrik altuenaren (Astoagana 809 m) eta Urdaibaitik kanpo dagoen Oizko mendiaren (eta dituen haize-erroten) itzalaren laguntzarekin.

Laster inguruan platanondoak dituen, eta harearizko fatxada deigarria duen 1912. urteko eraikin batera iristen gara. Errepidea uzten dugu, eraikin horren albotik eskumata doan asfaltozko bide batetik. Metro gutxi batzuk barru, ezkerretara irteten den pista bat hartzen dugu. Gure eskumata dagoen baserri baten albotik pasatzen gara eta sega-belardien artean aurrera egiten dugu. Mahats-parra batzuk topatzen ditugu eta bideak elektrizitate-poste metaliko erraldoi baten eta etxe baten artean igaro ondoren, Mendata uria auzora (2) eramaten gaitu.

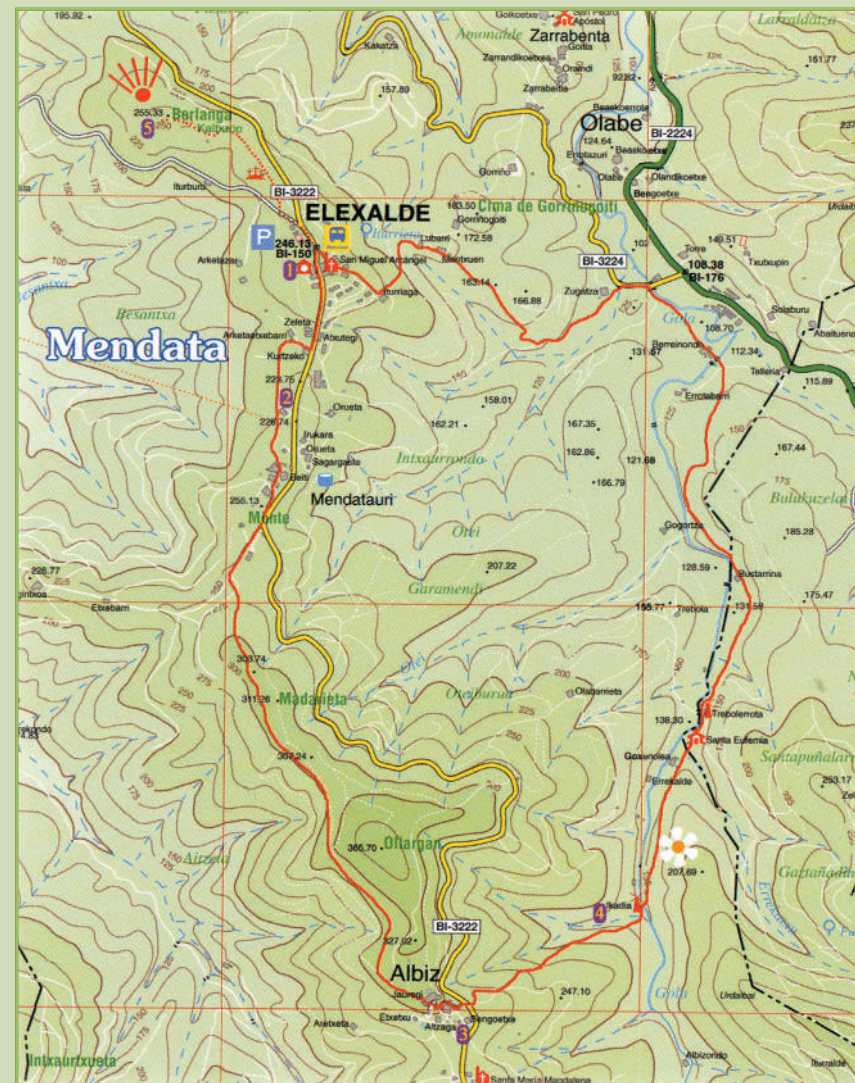
Mendatako elexalde auzunea.

Auzora sartu eta ezkerretara

arte eder batzuen ondoko farola baten marra zuri-horiak (eta zuri-gorriak) ikusiko ditugu. Auzoko baserri ederei begiradatzeko bat eman eta aurrera egiten dugu aipaturiko marra zuri-horiak jarraituz. Marra horiek utzi barik auzotik irteten gara pista batetik eta laster errepide nagusiarekin (BI-32229) bat egiten duen asfaltozko bide batera daude. Guk albiz (1,8 km) adierazten duenari segituko diogu.

Asfaltozko bidetik goaz, metro batzuk egin eta zurezko beste seinale bi daude. Guk Albiz auzorantz doana hartzen dugu. Bidezidor batetik gora Mendata udalerrian oso hedatuta dauden pinudi horietako batera sartzen gara. Aurrerago Ollargan mendatearen magaletik (tontora gure eskumata dago) doan mendi-pista zabal eta erosotik (ez gora-behera nabarmendik) goaz. Landatutako pinudien ustiapenerako asko egiten dira, eta, kasu honetan ere, bat baino gehiago aurki dezakegu. Bidegurutze guztietan, lagun izango ditugun marak (PR-BI 171) segituko ditugu, eta horrela, hesi batzuk igaro ondoren, pinuditik irtengo gara sega-belardi bat zeharkatzeko.

Orain ikuspegia zabala da, eta eskumata-ra hau da, mendebaldera Muxikako Berroia auzoa ikus dezakegu gain batean,

ALBIZ DORRETxea ETA JAUREGIA

Albiz auzoa Bizkaiko Akozadiaren hasierako gunetako bat izan omen zen eta Albiztarren dorretxea izan zuen sorleku hori haren izena-, Albiztarren leinuaren (Urdaibaiko lehenetari-koa) oinetxea izan zen dorrea behin baino gehiagotan erre zuten, nahiz eta, antza denez, jarrera neutrala izan banderizen borrokoetan. Orain aurri egoeran dagoen eraikina XVI. Mendeko berreraikuntza gotiko-errenazentista da,

Gaur ikus daitezkeen etxe hondatuaren argazki zaharrek erakusten dutenez, bi isuriko teilatua zuen eta, oro, har duen garaiera eskasa kontuan izanik, pentsa liteke dorrea moztua izan zela. Eraikinean geziak jaurtitzeko egindako leiho estuak (gezileihoak) ikus daitezke oraindik.

Albiz jauregia. XVIII. Mendekoa da, eta aurrealdean bi armari erakusten ditu: Albiztarrena eta Allende-Salazartarrena, eskualdeko bi leinu ezagunen etarikoena hain zuzen.

Berrekondo ibaiaren haran estuaren bestaldean. Haranaren hegalean maldatsua gehienak pinudiz estalita daude, baina, salbuespen gisa, harizti bat ere antzeman dezakegu.

Albizetik oso gertu gaude. Elkarri dugun pis-tatik ezkerretara egiten dugu, hesi metaliko bat igarotzen dugu eta baserri baten ondotik aurrera egiten dugu Albiz auzoan (3) sartzeko.

Ekarri ditugun marak segi, ikuztegi baten albotik pasatu, eta berriro errepide nagusiarekin topatzen gara. Errepidearen bestaldean zurezko seinaleak daude Ikeria errotarantz markatzen duena eta Albizko dorretxea eta Madalen eliza (XVI. Mendeko eraikia) adierazten dituen Denboraren arabera, Albizko baseliza, dorretxea eta jauregia bisitatzeko joan-etorria (1 km inguru) egin dezakegu, edo zuzenean gure ibilbidearen hurrengo mugarrira, Ikeriara, joan gaitezke.

Aldapatsua den mendi-pista batetik jaitsi egiten gara Golako ibaiaren ertzean dagoen Ikeria errotaraino (4). Pista hartzeko hesi bat

pasatzen dugu eta hasieran trintxera batetik goaz behe-rantz. Trintxeraren gainean ezker-eskuman zenbait zuhaitz autoktono ikus ditzakegu (haritzak, gaztainon-doak, arteren bat...) Pinudi batean sartzen gara, eta guk, marraz segituz, behe-rantz egiten dugu bidegurutzei kasurik egin gabe.

Golako zeharkatzen dugu ibaiaren ikuspegi ona eskaintzen digun egurrezko zubi batetik, eta pista batera iristen gara. Pistatik aurrera egiten dugu Golakoren goi ibarretik. Ibar estua da, bere garaian ibaiaren uraren indarra aprobetxatuz zenbait errota zueden bertan, baina gaur egun ez dira erabiltzen. Ohiko giza zurrumbilatik aparte dagoen haran honetan lasaitasuna eta isiltasuna dira nagusi. Ibaiaren ertzetik gertu hostoerokorreko zenbait zuhaitz eta zuhaizka bereiz ditzakegun (haltzak, sahatsak, hurritzak, haritzak...) bitartean, hegaletam pinuen (eta eukaliptoen) landaketak dira nagusi. Goenola baserritik eta ondoan dagoen, oraintsu berriztatutako, Sta Eufemia basilizatik eta, apur bat aurrerago, Estabil errotatik pasatzen gara. Zementuzko pistak gorantz egiten du pinudiz estalitako muino bat zeharkatzeko; muinotik jaitsi eta ibaiarekin topatzen gara berriro. Zementuzko zubi bat zeharkatzen dugu, eta ibaia (orain arte ez bezala) gure eskumatik daramagu. Pare bat etxebizitza atzean utzi, eta berehala errepede batera heltzen gara. Ikeriatik 2,5 km egin ditugu.

Bidegurutzean zurezko seinale batzuk daude. Guk ezkerretara egiten dugu, gorantz goaz, eta 200 bat metro egin ondoren, errepedearen ezkerrean zurezko seinale berriak aurkitzen ditugu. Batek ibilbidearen

Urdaibaiko itsasadarra Triñetik.

amaieratik 1km-ra gaudela adierazten digu (Elexalde 1 km). Errepidea uzten dugu, eta bidezidor batetik pinudi batera sartzen gara, marra zuri-horiak jarraituz. Marra utzi gabe pinudia zeharkatzen dugu, eta azkenean, eskumatarra eginez, pinudiaren ertzetik baserri baterantz abiatzen gara. Asfaltatutako bide batera iristen gara, eta beste zurezko seinale batzuk topatzen ditugu. Guk ezkerretara egiten dugu. Elexalde 500 m adierazten duen seinalearen noranzkoan.

200 bat metro egiten ditugu asfaltozko bidearen ezkerrean zurezko seinale berriak topatu arte. Asfaltozko bidea utzi eta aldapa nabarmena duen bidezidorretik gora egiten dugu. Pinudi bat igaro eta Elexaldera iristen gara. Eliza eta frontoiaren artean aurrera egiten dugu, eta horrela irteera puntura heltzen gara. Guztira 7.1 km inguru egin ditugu.

Ibilbidea amaitzeko joan gaitezke 10 minutu ingurura dagoen Kalbario mendatera (5). Horretarako, kanposantu albotik doan pista hartu behar da. Bidean eta tontorrean zementuzko gurutzeak ikusiko ditugu. Goian dagoen porlanezko eserlekuak aukera ematen digu alde batetik, ibilbidearen osteko atsedentxo hartzeko, eta bestetik, Urdaibaiko paisaiatzat gozatzeko eta eremu babestu horrek dituen balioez, arazoez eta erronkaz hausnarketa txiki bat egiteko. Hala ere, udaberrietik aurrera landaretzak estali egiten du ikuspegiaren zati bat, eta, horregatik, sasoi aproposena udazkenetik negura doana.

Oroilore (*Myosotis lamottiana*).

KALBARIO MENDATEA

Mendatarrek Aste Santuan Gurutze bidea egiten zuten tontorreraino, eta hortik omen datorkio izena. Urdaibaiko paisaiari behatzeko toki aproposa da, batez ere iparralderantz begiratuz gero. Horrela, Oka ibaiaren haranean Gernika herria eta alboko mendatetan Lumo eta Ajangiz primeran bereiztiuko ditugu, baita itsasadarren harana eta bokalea ere (hau da lehen urrunagotik antze-man duguna orain ederto ikusiko dugu).

GERNIKA ETA FORUA TRIÑEKO BASELIZATIK

Ibilbide honen bitartez eskualdeko itsasadarren haranaren ikuspegi eder eta argigarrienetarikoa izango dugu; gainera, Urdaibaiko historian garrantzizkoak izan diren zenbait gunetara hurbiltzeko aukera izango dugu.

Ibilbidearen luzera: 8 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: zati handiena asfaltozko bidetik egiten da edo pista zabaletik. Bestalde, Triñetik itsasadarren kanaleko pasealekuraino bidexka erraza bada ere, trenbidea kontu handiz zeharkatu behar da.

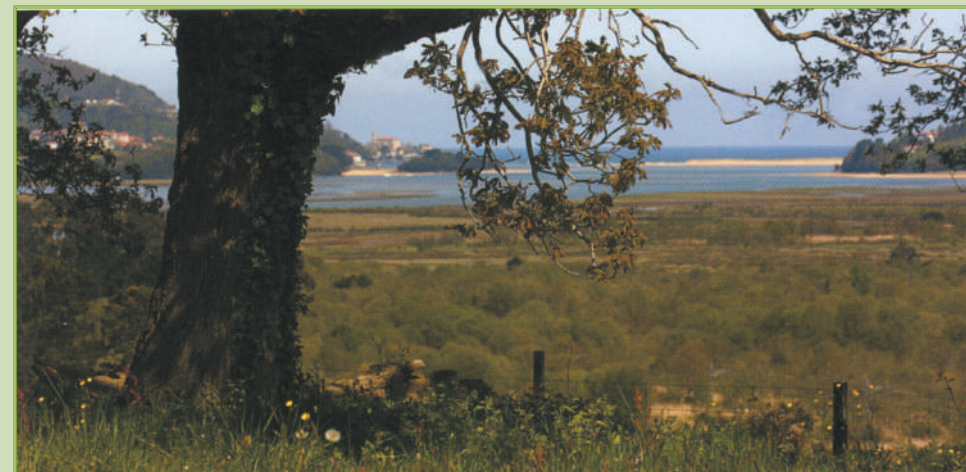
Zailtasuna: erraza, oro har, oso laua eta eroso baita.

Natura interesguneak: Triñeko hariztia, Urdaibaiko itsasadarren harana.

Kultura interesguneak: Zin bidea, Urdaibai dorrea, Atxeta haizuloa, Foruko erromatar aztarnategia, San Kristobal eta Triñeko basilizak.

Paisaia interesguneak: San Kristobal basiliza, Triñe. Beste ibilbide batzuekin lotura: Itsasadarren kanaleko pasealekura heltzen 23. ibilbideari jarrai diezaioketu. Atxeta haizuloan 11. ibilbidearekin elkartzeko da.

Nola heldu Gernikara: Garraio publikoa: Eusko Tren,

Urdaibaiko itsasadarra Triñetik.

Piper gorriak lehortzen.

Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo); Bizkaibus A3514 Bilbo-Gernika linea eta A3515 Bilbao-Bermeo linea, A3523 Bilbao-Lekeitio linea, A3519 Mungia-Gernika linea.

Garraio pribatua: Bilbotik, BI-634 Bilbo-Zornotza errepede eta BI-4215 Zornotza-Gernika errepede.

Ibilbidea

Tren geltokitik (1) irten eta Gernikako Andra Mari elizara goaz. Hortik iparraldeantz doan asfaltozko bidetik abiatzen gara etxebizitzaren eta eraikinen artean (epaitegiak ezkerretara, apur bat aurrerago Osasun zentroa...) eta Txorroburu auzora iristen gara. Bermeoranzko errepedearekiko paralelo doan antzineko Zin bidea erabiltzen ari gara.

Bidea segituz, apur bat aurrerago, eskumatarra, muino baten gainean Santa Ana basiliza ikusiko dugu. Teilatua erorita du eta inongo babesik gabe dago, baina bertatik Gernika inguruko ikuspegi ederra dago. Laster San Kristobal basilizara (2) iristiko gara. Merezi du geldituz gero bat egitea (inguruan iturri bat dago) zuhaitzez inguratuta (platanondoak, haritzak...) dagoenez toki atsegina delako eta basilizari buelta emanez gero, paisaiaren ikuspegi osoa dugulako.

Basilizatik ekialderantz, metro gutxitara, kareharrizko muino baten gainean dagoen dorre baten hondarrak ikusten dira. Urdaibai dorrea da, eta berak eman dio izena eskualde honetako Biosfera Erreserbari. Antzina garrantzizkoa izan zen itsasadarra eta zin bidea kontrolatzen zituelako, baina gaur egun, 1929. urtean izandako suteak utzitako aurri-egoeran ikusten dugu.

Hartzen dugu berriz ekarri dugun asfaltozko bidea.

SAN KRISTOBAL BASELIZA

XV. mendeko basiliza da eta ondo kontserbatuta dago. Atean azalpen txiki bat irakurri daiteke. Baselizatik iparralderantz, aurrez aurre, Foruko harrobi nabaria eta inguruko landak eta eraikinak ditugu, ekialderantz Forua herria eta atzerago Gaitegiz-Arteaga eta Ereñozarreko S. Migel mendia, hegoalderantz Gernika eta urrunago, eguraldi onarekin, Durangaldeko mendiak eta Oiz, eta mendebalderantz (hegomendebalderantz hain zuzen) Gernika gainean dagoen Kosnoaga mendia).

San Kristobal basiliza.

Amilotx urdina (*Parus caeruleus*).

Baselizan bidegurutze bat dago, eta guk aurrera, iparraldera egiten dugu Urberuaga auzorantz edota Atxondorantz eginez. Eskumara dagoen paisaia interpretatzeko panel bati erreparatzen diogu eta metro gutxi batzuk eginda Urberuaga auzoa adierazten duen seinalea irakurriko dugu. Bidetik ikusten den auzo honetako baserri batean “produktu ekologikoen salmenta” azaltzen da.

Beste bidegurutze batera iristen gara eta guk eskumara, hau da, Elexalde-Forurantz egin behar dugu. Hala ere, bidegurutzetik ezkerrera, bost bat metrora, Atxeta haitzuloa babesten duen burdinazko hesia eta historiaurreko aztarnategiaren datazioa (Solutrensetik Brontze aroa) adierazten duen paneltxoa ikus ditzakegu.

Elexalderantz goaz asfaltatutako bidetik eta Baldakita errekaaren ertzetik. Aurrerago Bermeoranzko errepide nagusia zeharkatzen dugu, eta, beehala, Foruko erromatar aztarnategira (3) heltzen gara. Aztarnategi hau Bizkaiko garrantzitsuena da, eta berari buruzko azalpenak zenbait

Orkidea.

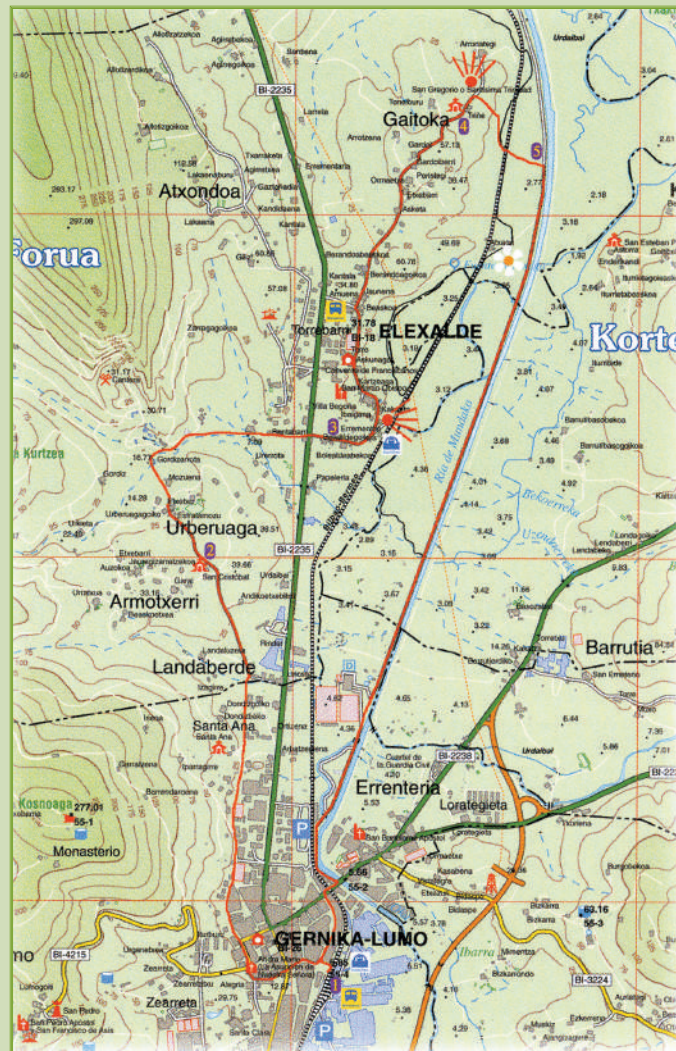
paneletan irakur daitezke.

Gorantz segi, eskuinera Foruko tren geltokia utzi eta Foruko San Martin elizaraino igoko dugu. Horren parean, harrizko gurutze baten alboan, itsasadarren haran ondoan, meandro zahar nabarmena sumatu daiteke. Antza, bertan zegoen Foruko portu zaharra.

Foruko Udaletxea eta eskolak pasatu, eta hurrengo bidegurutzean, eskumara, hau da, iparrera doan auzo bidea hartzen dugu (egurrezko seinale batek Goierria-Murueta adierazten du).

Aurrera eginez, txakolinaren mahats-parrak eusteko erabiltzen ziren harrizko zutoin berezien artean, Triñeko baselizaraino (4) iristen gara. Alboan dagoen hariztitik, itsasadarren haranaren ikuspegi ederrenetakoaz goza dezakegu.

Hariztirik irten eta ekarri dugun auzo

Triñe baseliza.

ZIN BIDEA

Erdi aroan Bizkaiko jaunek bizkaitarren lege zin egiteko Bilbotik Bermeoraino joaten ziren bide horretatik. Bideak garrantzia handia zuen jaunaz gain Bilbo eta Urdaibairen artean ibiltzen zen pertsonaorok ere erabiltzen zutelako.

Gernikatik Triñe baselizaraino joateko, gutxi gorabehera, lehengo bide zahar horretatik egingo dugu.

bidea zeharkatuz bidexkatxo batetik jaitsiko gara (Goierria-Murueta adierazten duen seinaleari segituz), 300 bat metro guztira, hau da, trebidera eramango gaituen bide zaharretik hain zuzen. Trenbide ondora iristen gara, baina ez dugu oraindik zeharkatzen eta esku-marantz, hegoalderantz, doan bidetxotik metro batzuk egin ostean berriro trenbidera heltzen gara eta zeharkatzen dugu seinale hori eta zuriak adierazten duen tokitik. *Baccharis hanifolia* zuhaizka inbaditzailea betetzen ari den lezkaditik (*Phragmites australis*) itsasadarren kanaleko paselekura (5) heltzen gara.

Zuhaitzen artetik eta itsasadarren ertzetik doan pasealeku lau eta atsegin honetatik Gernikaraino goaz 3,5 km inguru egin ostean.

Oharra. Trinetik itzultzeko beste aukera bat ekarritako bidetik Foruko tren geltokira itzultzea da, eta hortik itsasadarren ertzerara doan bidea hartu, gero aipaturiko itsasadarren kanaleko pasealekutik Gernikara iristeko.

URDAIBAIKO ITSASADARRAREN HARANAREN ERAKETA GEOLOGIKOA

Tertziarioaren hasierara arte, ia-ia Euskal Herria osoa itsaso azpian zegoen. Itsaso honetan, milioika eta milioika urtetan, sedimentu kantitate itzela metatzen joan zen. Sedimentu hauek apurka-apurka harri sedimentarioak sortu zituzten.

Eozenoaren amaieran (orain 40 milioi urte), orogenia alpinoak geure eremuan eragina izan zuen: harri sedimentario haiek tolestarazi eta, horrenbestez, azaleratu egin ziren. Gure eskualdean (Urdaibain), aldi horretan material zurrunenak (kare-harriak) apurtu egin ziren, tolestuaren erpinetik gehienbat. Hau ez zen material plastikoenekin gertatu zurrunenak baino sakonago zeuden buztinekin esate baterako. Dentsitate txikiagoa eta elastizitate edo malgutasun handiagoa dutenez, buztinok goiko geruzen arrailduretatik gora joateko joera dute, eta, geruzok zeharkatzean, apurtu egiten dira. Buztinetan txertaturik zeuden ofitek ere gora egin zuten. Ofitak beste harri haiek metatu ziren garaiko magmatismoaren ondorioz eratu ziren, orain dela 190 milioi urte. Azal dutako gertaera geologiko bitxi honi diapirismo izena eman zaio.

Gure alde honetan, diapirismoak ez omen zuen material plastikoen azaleratzetik ekarri, horiek ez baitzituzten Eozenoan sorturiko geruzarik kanpokoan zeharkatu. Ondoren, Eozenoko geruzak higatzean, ibaiaren bidezko higadura aktibatu egin zen eta higadura horrek abiada biziagoan jardun zuen, askoz ere iraunkortasun txikiago-

ko buztinak aurkitu zituenean. Horrek, berriz, higadurren bidezko sakoneratzea erraztu zuen. Horrekin batera, alde bietako hegalean atzarakadak ohiko ibai-haranaren itxuraldaketa ekarri zuen. Haran honen behealdean, Koaternarioan, itsasoa sartu zen.

Denbora igaro ahala, eta behealde honetan nagusiki, sedimentuak metatu eta estali egin zituzten ofitak eta buztinen zati handia. Apurka-apurka gaur egun ezagutzen dugun topografia eratuz joan zen.

Topografia honek, beste alde batetik, alderatzizko erliebearen adibide paregabea eskaintzen digu: erliebea jatorriz ganbila zen eta orain ahurra da.

AJANGIZKO ITZULIA

Ibilbide honek Gernika-Lumotik gertuko landa-ingurunea zeharkatzen du. Ibilaldian Ajangizko barnealdeko haranen bista bikainak iditugu, eta, ia inolako aldaparik gabe, landazabalak eta ibai ertze-ko basoak tartekatuta agertzen duen zokondo ederrak bisitatu ditugu.

Ibilbidearen luzera: 5,9 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: asfaltozko auzo-errepidea.

Zailtasuna: Erraza. Hasierako 300 metroko aldapa txikia kenduta, gainerakoa laua da.

Natura interesguneak: landazabala. Ibaiertzeko basoa, baso-landaketak, zuhaizti autoktonoak.

Kultura interesguneak: Arestieta jauregia, Eztilotza errota, Goikoerota antzinako burdinola eta errota, Enbeitia baserria.

Paisaia interesguneak: Mentzeta dorretxetik.

Nola heldu Gernikara: Garraio publikoa: Eusko Tren,

Baserria Kanpantxu auzunean.

Urdaibai (Bilbao-Bermeo) linea, Lurgorri geltokia (ibilbidearen hasieratik 500 metrora Maier enpresan). Bizkaibus, A3514 Bilbao-Gernika linea, A3519 Bilbao-Bermeo linea eta A3523 Bilbao-Lekeitio linea, Lurgorri geltokia

Garraio pribatua: Bilbotik, N-634 Bilbao-Amorebieta errepidea eta BI-4215 Amorebieta-Gernika errepidea Aparkalekua Maier enpresaren aurrean.

Ibilbidearen

Ibilbidea Oka ibaiaren zubia (1) zeharkatu ondoren hasten da, txaporta inguruan hain zuzen. Eskumata irte-ten den errepidea hartzen dugu, eta Antxosolo base-riaren ondotik pasatzen gara. Baseria okaren uholde-eremuaren mugan dago, eta guk muinorantz jotzen dugu. Lurraska ingurumen zentroaren albotik pasatzen gara, eta metro batzuk aurrerago, gure ezkerretara, Santa Marina baseliza ikusiko dugu. Lurraska, 1992. urtean sortu zen, besteak beste Euskadiko ikasleei baserriaren inguruko bizimodua erakusteko. Bidea segitzen dugu, eta muino baten gainean Mentzetarren dorretxea (82) aurkituko dugu. Oka haranaren barnealdea kontrolatzeko kokapen egokia duen dorretxe horretan bizi izan zen gernikar jatorria zuen Mentzeta sendiak, 1366. urtetik aurrera. Gaur egun, oso eraldatuta dago, eta jatorrizko arkitekturatik gutxi gordetzen du. Ekarki dugun bidea berriro hartzen dugu, Enbeitia base-riaren (XVII. mendea) ondotik pasatzeko. Udalerriko baserritik zaharrenetakoa da.

Berrondoko erreka.

Toki horretatik Ajangizko ibarraren eta estuarioko barnealdean ikuspegi polita dago. Bidea jarraitzen dugu, eta belardiak eta adin eta oihanpearen gara-pen-maila ezberdinezko pinudiak ikusiko ditugu. Oihanpea trinkoagoa den tokietan ohiko baso-hegaztiak antzeman ditzakegu, hala nola pinu-kas-kabeltza, amilotx mottoduna, erregetxo bekainzuria, txepetxa eta txinbo kaskabeltza. Astobieta baserri-aren ondoan tamaina handiko. Laubide (3) izeneko bidegurutza iristean, ezkerretara irtiten den bidea hartzen dugu, eta jaitsiera leun baten ostean Larruze aurrekoa baserriaren hondarretara (XVI-XVII. mendea) heltzen gara. Aurretik, pinu-landake-ta batzuetatik pasatzen gara, eta oihanpean gaztai-nondoek duten nagusitasunari erreparatu ahal izan-go diogu.

Eztilotza errota (4) gertu, topatzen dugu Ajangiz udalerrian dagoen zuhaizti atlantikorik interesgarri-netakoa. Errotatik aurrera Berrekondo ibaiaren albotik goaz, eta bazterretan ibaiertzeko garrantzi-koak diren zenbait inguru ikusi ahalgo ditugu. Gure bidearen eskumata pinudi heldu batzuk bereizten dira, eta deigarria da duten oihanpe bikaina. Bertan, espezie-aniztasuna handia da, hala nola haritzak, gaztainondoak, eta astigar arrunt eder-eder batzuk. Bidea segitzen dugu, eta Goikoerota burdinolara eta errotara (5) heltzen gara.

Aurrera egitean dugu haran hondoraino, hau da, Berrekondo ibarrareko lur lau eta emankorretaraino. Arestieta jauregian (6) nekazaritza ekologikoa landa-turismoarekin uztartzen da.

Ekarki dugun bidetik aurrera egin, eta lehen bideguru-tzean ezkerretara jotzen dugu eta Maier enpresatik (7) gertu pasatuko gara. Lantegia eskualdeko handiena da, eta industriarako osagai plastiko ezberdinak ekoizten ditu. 250 bat metro aurrerago hasiera-puntura heltzen gara, eta amaiera ematen diogu ibilbideari.

GOIKOERROTA BURDINOLA ETA ERROTA

Berrekondoren ertze-an dago, "presaza-harretik" metro gutxira, eta gertuko bi isurkideen ura metatzen duten bi presa ditu. Antzina, garraantzi handia duen burdinola horrel Bilboko ezker aldeko Somorrostroko meate-gietatik ekartzen zuen burdina.

Itxi aurreko azken urte-tan, nekazaritza-lanabe-sak eta, batez ere, iltzeaak ekoiztu zituen.

Burdingintzak behera egin zuenean, errota bihurtu zen, eta, gero, duela urte gutxira arte, zentral hidroelektriko txikia izan da. Ekoizten zuen energia, Gernika-Lumon erabiltzen zen.

ARESTIETA JAUREGIA

Eraikin eder hori Kanpantxu auzune-ko ibarretan dago. Zenbait mendetan uda-lerriko burdinola garrantzitsuena izan omen zuen, eta gertuko Goikoerota burdinola-rekin batera multzo pro-toindustrial aipagarria osatu zuen. XVIII. Mendean Olaeta-Arestieta sendiak eraiki zuen. Hortxe jaio zirean Bizkaiko Jaurerriko Aldun Nagusi bi, Francisco Ignacio Olaeta-Arestieta eta bere semea, Juan Olaeta-Arestieta Trobika.

Jauregiak kapera bat dauka lepogabetutako San Juanen omenez. Jatorrizko familiak utzi zuenean jau-regia baserri bihurtu zen.

Ajangizko iba-
r r a k
Urdaibaiko ere-murik emankorre-netakoa dira. Okaren goi-iba-rretiko sedimentu meheak milioika urtetan zehar pilatuz joan dira, eta ondorioz haran-hondoak nutriente asko ditu. Antzinatik gizakiak probetxua atera dio egoera horri, zenbait zerealen kultiboak sustatuz, hala nola artatxi-kia, garia, indaba, eta, XVI. Mendetik aurrea, artoa.

Nekazaritzari loturiko jarduerak desagertzean, natura berreskuratzen ari da eremu horietan, eta kanalen baz-terretan eta ibai-er-tzetan, apurka-apur-ka hedatzen ari dira sahasi eta haltzadi interesgarriak.

Burruntzi.

Horiek, inguruko belardi hezeekin batera landazabalen mosaiko-itxurako pisaia osatzen dute.

GOLAKO IBAIAREN BAILARA

Ibilbide honek interes andiko landa-auzo batzuk zeharkatzen ditu. Ibilaldiaren lehen zatian belardi zabalak eta Gorozika auzoko muinotik ikusten den paisaia irekia nabarmendu behar dira. Elorriagatik itzultzerakoan Golako bailararen barnealdeko izugarrizko ikuspegi panoramikoak ditugu.

Luzera: 6,5 km.

Iraupena: 2,30 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: asfaltozko auzo-errepidea, eta mendi pistak.

Zailtasuna: Erraza. Oso desnibel txikiak baititu

Natura interesguneak: landazabala, ibaiertzeko basoa, zuhaitzi autoktonoak, kolada basaltikoak.

Kultura interesguneak: Arratzuko eskolak, Meategi gregoriarra, Santa María Baseliza.

Paisaia interesguneak: Santa María basiliza. Gorozika auzoa, Elorriaga auzoa.

Nola heldu Arratzuko Loiola auzora: Garraio publikoa: Bizkaibus A3523 Bilbao-Gernika-Lekeitio linea, geltokia Loiolan auzoan.

Garraio pribatua: BI-2224 Gernika-Munitibar errepidea. Hor berton aparkaleku publikoak daude.

Ibilbidea

Arratzuko auzo-eskolen parean dagoen Loiola auzuneko enparantzatik (1) irteten gara. Udaletxearen atzetik irteten den bidea hartzen dugu Zubiате auzunerantz

Belendiz auzunea Gorozikatik (Arratzu).

Zubiате auzunea (Arratzu).

Lepaizulia

joateko. Zabuak dituen jolasparke bat ikusten dugu, eta aldapa txiki bati ekiten diogu (BTT seinaleak ditu). Igoeraren ostean ordeka txiki bat dago, era bertatik gertuko landazabal ederrak eta ohiko baserri politak ikusiko ditugu. Zubiате baserrira iritsi baino apur bat lehenago, errepidearen eskuinaldean burdin oxidoaren presentzia nabaritzen dugun inguruan, eskumatarara irteten mendipista bat hartzen dugu. Metro gutxi egin, eta pare bat urki eta

estuagoa den pista bat ikusten ditugu. Hori hartzen dugu, eta eskerretara dauden belardiak mugatzen dituen hesiarekiko paralelo 50 bat metro egiten ditugu aurrera. Amaieran, mendian indusitako zulo handi baten

MEATEGI "GREGORIANA"

Tokiko meagintzaren lekuko isila da. Nahiz eta orain indusitako barrunbe handia eta ezpondan dauden burdina-aztarnak baino ez egon, eraz irudikatu dezakegu antzina zelako lan handia egin zen Golako ibaiertzeko burdinolak behar zuten minerala lortzeko.

Meategi honek burdina-errailak eta bagonetak izan zituen minerala lehortegietara eta labeetara garraiatzeko. Hortxe eraldatu egiten zen burdinolek erabili zezaten.

albora heltzen gara. Zuloa orain utzit dagoen burdina-meategi baten arrastoa da. Meategi "Gregoriana" (2) izeneko hori, udalerrian egon zen budingintzaren lekuko isila da.

Utzi dugun pistara itzultzen gara Gozozika auzuneraino (3) iristeko. Eskumatarara doan lehen bidea hartzen dugu, eta apur bat aurrerago ezkerretara doana. Horrela, Barroeta auzunera heltzen gara, eta bertatik gertuko belardi zabalak, zuhaitziak eta sakabanatuta dauden baserriak ikusteaz gain, atzean kostaldeko Mundaka herria antzeman dezakegu. Belardi horietan, neguan bereziki, txori-talde ezberdinak bereiztu ditzakegu, hala nola negu-txirtak, karnabak, txontak, pitxartar burubeltzak etab; eta horiekin batera, zapelatzak, eta belatz gorriren bat harrapakin txikien bila.

Aldapa beheerantz hartuko dugu, Nabarnizera igotzen den errepidearen bidegurutzera heldu arte, Belendiz auzoan (4). Puntu honetatik errepidea eskumatarara hartuko dugu 200 m. inguru eta ezkerretara doan hirugarren bidea hartuko dugu, Dolarretxea baserria, Belendizko aitzineko dorrea eta San Pelaio basiliza pasatu ondoren. Bide honek Zabala auzoak osotzen duen baserri multzoa zeharkatuko du. Muinoraino jarraituko dugu eta hortik ezkerretara doan lurrezko pista hartuko dugu. Pista honetatik (5) Urdaibaiko estuarioko izugarrizko ikuspegi panoramikoak disfrutatzeke aukera izango dugu.

Lurrezko pista hau bukatzen denean ezkerretara doan asfaltatutako errepidetxoa hartuko dugu beheerantz, Nabarizko errepide topatu arte berriro. Hemendik eskumatarara hartuko dugu Gernikarantz. Errepidea jarraituz 200 metrora aulki bat eta iturri bat utziko dugu gure eskuman. Iturritik 500 m. gehiago ibili ondoren, Uharkako bidegurutzera heldu baino lehenago eta "stop 100

Golako bailararen ikuspegia Santamañe basilizatik.

Iratze arra (*Dryopteris affinis*).

metrora" adierazten duen seinale baten aurrean ezkerretara doan mendiko pista bat hartuko dugu gorantz.

Pista bukatzen denean ezkerretara hartuko dugu bide asfaltatuta Santimamiñe basilizaraino (6). Puntu honetatik, Golako bailararen barnealdeko paisaiatzat gozatzeko aukera izango dugu. Gure eskuman

baso misto zabalak ditugu, erdialdean eta lehenengo planoan Santo Tomas eliza eta Montolan dorrea mendi piramidal baten gainean eta atzetik Oiz Mendia bere haize-errotekin.

Gure bidea jarraituko dugu Gorozika auzoraino, eta hemendik eskumatarara hartuko dugu ibilbidearen hasieran hartu dugun bidea Loiola auzora (1) berriro itzultzeko.

ARRATZU-MENDATAKO HARIZTIA DONE JAKUE HARBIDETIK

Ibilbide erraz honen aukera ematen digu erakargarritasun handiko inguru ezkuta ezagutzeko. Done Jakue bideari segituz Urdaibaiko hariztirik garrantzikoena zeharkatuko dugu gure arbasoen urratsek uzitako zebait aztarna aipagarri erreparatuz.

Luzera: 6,7 km.

Iraupena: 2,5 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: lehenengo zati osoa

Done Jakue harbidetik egiten da Zarraraino, gero oso auto gutxi dituen errepidetik Marmizeraino, eta azkenik mendi-pista batetik (azken zatia zementuzkoa) hasiera-ko punturaino.

Zailtasuna: Ibilbide erraza, pare bat zati aldapatsu izan arren, maldak ez dira gogorrak.

Natura interesguneak: hariztia, Golako ibaia.

Kultura interesguneak: Done Jakue bidea, Artzubi zubia, Olazarra burdinola eta presa, Montolan dorrea, Elexalde eta Zarra auzoak.

Paisaia interesguneak: Montolan.

Nola heldu Arratzuko Elexalde auzora: Garraio publiko: Bizkaibus A3523 Bilbao-Gernika-Lekeitio linea.

Garraio pribatua: BI-3241 Gernika-Arratzu errepidea. Arratzuko Loiola auzoa igaro ondoren, kilometro bat inguru aurrerago, bihurgune itxi batean ezkerretara hilerria ikusiko dugu eta eskumatara aparkateko eremu zabal bat Elexalde auzoan. Bizkaibusak hortxe du gel-toki bat.

Ibilbidea

Arratzuko Elexalde auzo (1) lasaian hasten da gure ibilbidea. Gain batean ikusten den Santo Tomas elizarantz goaz. Elizara heldu baino lehenago, zurezko seinale batzuk aurkitzen ditugu, eta guk ezkerretara eta beheantze egiten duena hartzen dugu, Artzubi eta Zarra adierazten duena hain zuzen (PR-BI 167). Jaisten hasten gara aldapa maldatsua duen Done Jakue harbidetik, beheko partean Golako ibaia eta alboko Olatxu baserria (eta antzinako errota) ikusten dira, eta laster ibai ertzeraino iristen gara. Ereinotzez (*Laurus nobilis*) inguratutako zeramikazko plaka batek ondoko Artzubi zubiari (2) eta

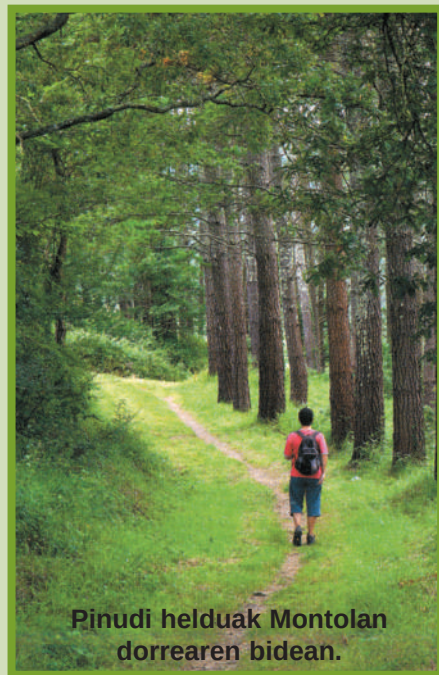

Golako bailara Santo Tomas elizatik.

basoari buruzko azalpenak ematen ditu XVI. Mendean egindako zubi eder horren erdigunean dago Arratzu eta Mendataren arteko muga.

Zubia igarotzen dugu, eta, zurezko hiru seinaleen parean, harbidearen ezker aldean dagoen hesi bat zabal-tzen dugu. Ibaia ezkerrean dugula aurrera egiten dugu presa bateraino, gero bide beretik berriro itzultzeko. Joan-etorri horretan bereziki haltzez (*Alnus glutinosa*) eta baita lizarrez (*Fraxinus excelsior*) osatutako ibaiertze-ko basoari behatu ahal diogu. Hezetasun handiko inguru honetan, goroldio eta iratze ugariekin batera ereinotz asko (ibaian ikusten den irlatxoa ereinotzez beterik dago, adibidez), zenbait zuhaizka eta belarren geruzako hainbat landare bereiztu ahal izango ditugu. Gainera, zorte apur batekin ikusi ahal izango ditugu ibairi loturiko ur zozoa (*Cinclus cinclus*) uretako intsektuen larbak harrapatzen edo martin arrantzalea (Alcedo atthis) hegaldia bizi-biziren bat egiten.

Harbidera itzultzen gara. Artzubitik Montolan dorretxera egingo dugun bide honek baso bikain bat zeharkatzen du. Izan ere, Urdaibaiko harizti (3) garrantzikoena da, eta merezi du arretaz begiratzea. Berehala, hesi bat pasatzen dugu eta igotzen hasten gara. Landatutako pinudi batean sartzen gara, baina laster berriro hariztian gaude. BTT seinale bat eta egurrezko atea duen beste hesi bat igarotzen ditugu, eta aurrera goaz, eskumatara doan bidezidor bati kasurik egin barik. Haritz (*Quercus robur*) ederrak, gaztainondoak (*Castanea sativa*)... dituen basotik goaz eta gorago zurezko hiru seinale topatzen ditugu. Seguitzen dugu Montolanerantz, hurritz asko dituen erdi aroko harbide ederretik eta lehen aipatutako zuhaitzez gain pago (*Fagus sylvatica*) batzuk ere ikusten dira; gainera ez dira falta ereinotzak

Pinudi helduak Montolan dorrearen bidean.

(hala ere, Artzubi inguruan baino gutxisgo daude) ezta elorriak (*Crataegus monogyna*), eta zuhandorra (*Cornus sanguinea*) bezalako beste zuhaizka batzuk eta zenbait landare igokari ere, hala nola, endalaharra (*Smilax aspera*), huntza (*Hedera helix*) atxaparra (*Lonicera periclymenum*).

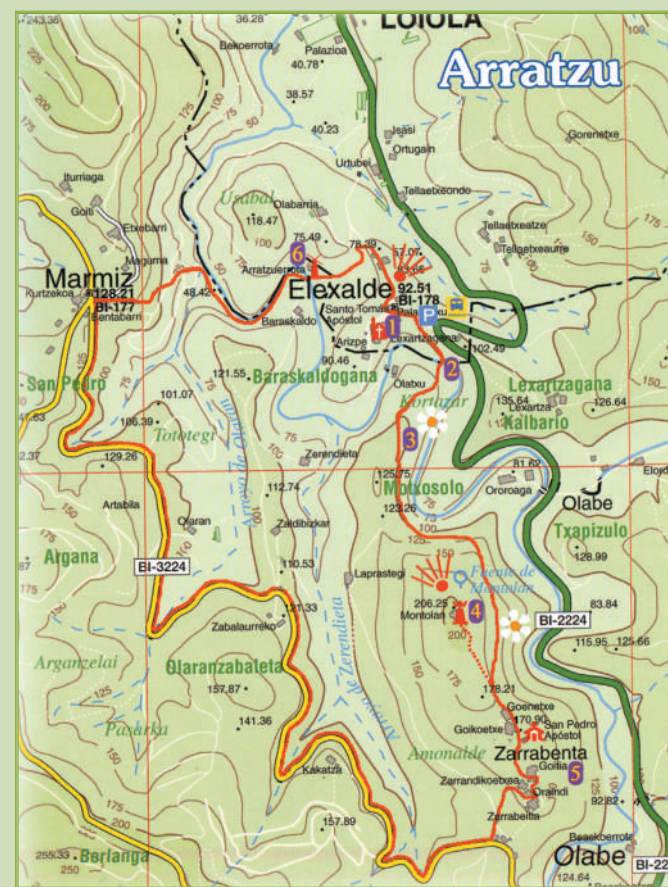
Bidegurutze batera iristen gara. Aurrera eginez Zarra auzora goaz eta eskumatara hartuta Montolanera (50 metro), zurezko lau seinalek adierazten diguten bezala. Gorantz goaz, eta ezkerretara, hego-mendebaldera hain zuzen, Mendatako Elexalde ikusten dugu gain batean.

Montolanetik oso gertu, bidezidorraren ezkerretara pago eta arte motz (ikatzia egiteko erabili zirelako) ederrak uzten ditugu eta dorretxera (4) iristen gara.

Montolanetik jaitsi eta lehengo bidera iristen gara, orain Zarra (5) auzora joateko. Bertako baserriak eta San Pedro basiliza igaro ondoren, beheantze egiten dugu asfaltzoko bide batetik. Zurezko bi seinale utzi eta aurrera egiten dugu zurezko beste bi seinale josatu eta Zarrabenta tabernara heltzen gara. Bertan eskumatara eta apur bat beheantze egiten duen BI 3224 errepidea hartzen dugu. Oso trafiko gutxi duen errepide honetatik goaz pinudien artean eta hiru kilometro egin ostean, Mendatako Marmiz auzora heltzen gara.

MONTOLAN DORRETXEA

Montolan XVI mendean eraikitako oinplano pentagonal duen dorre sendoa da, eta bertatik Ziortzako Andre Mariren Kolegiata Gernikarekin lotzen zuen Santiago Bidea igarotzen zen. Duen kokapenagatik Urdaibaiko ikuspegi paregabea eskantzen du, eta merezi du bertan atsedentxo bat hartzea ikusten den paisaiari lasaitasunez behatzeko. Izan ere, hegoaldera Oiz eta Urdaibaiko muga egiten duen Astoagana mendiak ditugu, mendebaldean Gernika herria eta gaintxo batean Lumoauzoa, iparraldean itsasadarraren bokalea eta S. Miguel eta alboko mendietako artadiak. Ipar-ekialdetik ekialdera suma daiteke gainera, burdin aroko aztarnategi arkeologiko batzuen kokapena (Gastiburu santutegia eta Arrolako eta Iluntzarreko kastroak)... Bestalde, aurrez aurre Burgoagane mendixka dugu, eta ondoan berde argizko landazabal ederrak (Urdaibaiko landazabalen eremurik handienak Bermeokoekin batera) gordetzen dituen Arratzuko bailara.

Marmizeko bidegurutzean Gernikara begira errepidea ondo-ondoan Bengoetxe baserria dago. Hortxe errepidea utzi eta baserriaren parean beheantze egiten duen bidezidorretik goaz (hasieran Done Jakue bidearen zurezko seinale bat du, eta aurrerago BTT bidearen seinaleak aurkitzen dira). Pinudi batetik jaitsi eta Golako ibaiaren ertzerara iristen gara. Ibaia ezkerretara dugula aurrera egiten dugu ekarri dugun bidezidorretik, mendiko uhar bat zeharkatzen dugu, eta laster zementuzko pista bat eta Golako igarotzeko zubia aurkitzen ditugu.

Zubiaren bestaldean, ezkerretara zeramikazko plaka bat dugu. Plakak Olazarra burdinolari edo Arratzuko errota (6) eta itsatsita zuen errota buruzko azalpenak ematen dizkigu. Burdinola XVII. mendean altxatu zen eta XIX. Mendean erdialdera arte egon zen funtzionamenduan, eta gari-irina eta arto-irina egiteko erabiltzen zen errota 1975. urteko uholdeetara arte.

Orain zementuzko bidetik gora egiten dugu hasieran ikusi Elexaldeko Santo Tomas elizarantz (7). Eliza 1530. urtean hasi zen eraikitzen, baina kanpandorra eta eraikina inguratzen duen elizpea XVII. mende-koak dira, eta egun duen itxura XVIII. Eta mendeetan egindako berrikuntzek eman zioten. Eliza parean dagoen abadetxearen eraikinari (1839koa) erreparatu ondoren, ibilbideari amaiera emateko hasierako aparkalekuraino (1) goaz.

Oharra: Ibilbidea apur bar luza daiteke, gertu dagoen Olazarra edo Arratzuko errota presara joan-etorria egiten baldin badugu.

OMA ETA BASONDO HARANAK

Txango eraz eroso honetan zehar Urdaibaiko leku erakargarrienetako bat ezagutzeko parada izango dugu: Basondo eta Oma haranak. Bere xarmen artean honako hauek azpimarra daitezke: paisaiaren edertasuna, artadi kantauriarra, Omako baso margotua eta Bolonzulo sarbegi karstikoa.

Luzera: 6 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: mendi pista, bide zementatua eta errepidea.

Zailtasuna: erraza. Edozeinek egiteko modukoa.

Natura interesguneak: Basondoko karst-a, Bolonzuloko sarbegi karstikoa.

Kultura interesguneak: Santimamiñe kobazuloko margoak, Omako baso margotua, Olakoerrota, Goikolea baserria.

Paisaia interesguneak: Kurutzegane eta Basobarri.

Nola heldu Basondora: Garraio publikoa: Bizkaibus A3523 Gernika-Lekeitio linea, Kortezubi herriraino (Elexalde geltokia). Basondoraino ez dago garraio publikorik.

Ibilgatu pribatua: BI-638 Gernika-Lekeitio errepidea. Kortezubi herrira heldu baino pixka bat lehenago sailhesbide bat hartu eskuinerantz (Santimamiñe eta Baso margotua seinaleak). Aparkalekua dago.

Ibilbidea

Basondoko haranaren sarreran dagoen Lezika jatetxetik (1) abiatzen gara; Santimamiñe kobazulo ospetsua

Lapiazeta eta Ereñozarreko basoa.

Omako harana.

Bolonzulo erroteraren inguruan.

oso gertu dagoenez, interesgarria izan daiteke bisita gidatua egitea.

Irten eta Baso margoturantz doan haranaren hegoaldeko magaletik joango gara. Horretarako, jatetxe parean, Kortezubitik ekarri dugun errepidea gurutzatzen dugu, eta pista asfaltatu batetik igotzen gbatetik adierazten duen moduan (Baso margotua. 45 minutu). Gaztainondoak ugari dira inguruko landetan.

Hasierako igoeraren ostean, pista altuera hartzen doa pixkanaka SE noranzkoan eukalipto eta pinuen artean. Gurbitzak ere ez dira falta oihanpeko landareen artean.

Gure eskuinean dagoen Goikogana muinotik (2) igarotzen gara. Pista orain laua da. Pinudia argitzean haranhondoa ikus dezakegu, baita harana IE-tik mugatzen duen mendi-mazela ere, Ereñozar (446 m) eta Arizgana (410 m) mendietatik, Garaigana (351 m) eta Araozaraino (334 m), non Basondo harana ixten den. Mendi-mazela hori, orban gutxi kenduta, artadi kantauriarraren berdetasunak esaltzen du.

Altitude berean jarraitzen dugu -batzuetan igoera leunekin- Basobarriraino (3). Hementxe ordekatxo bat dago, eta bertatik bide batzuk ateratzen dira. Jaitsiera handiena duen ezkerreko bide zabala (seinale-tantai bat bada) hartuko dugu eta minutu batzuetan Baso margotuan egongo gara. Bidea zurezko eta zementuzko eskailerez egokituta dago.

Baso margotua (4) harenerantz orientatutako lepo bateko bi maldetan zabaltzen da. Oso gomendagarria da bisita lasaia egitea, zuhaitzetan dauden irudi ezkutatuak bilatzeko. Irudi bakoitza leku zuhatz batetik osatzen da, irudiaren zatiak zuhaitz desberdinetan daude eta.

Bisita amaitu ostean malda leunetik jaisten gara bide

zabal bat topatu arte. Bide hau eskuinerantz jaisten da -gurutzean seinale-tantai batek (Oma 700m/Basondo 2,9 km) segitu behar dugun noranzkoa adierazten digu, Harana zeharkatzen duen errepideraino (5) jaisten gara. Aukera moduan, kontrako noranzkoa har dezakegu Nabarniz udalerriko mugaraino Olakoerroteraren aztarnak eta Omaetxebarri eta Goikolea baserriak ikusteko.

Aipatu bisita hori egin ondoren, landazabal ederraren artean Oma auzunerantz abiatzen gara. Paisaia edertasunaz, bide bazterreko kararizko (Omaerreka) eta eskuineko artadi kantauriarrak gozatzeko aukera paregabea dugu.

Oman (6), seinale-tantai batek, eskuinera, Bolonzulo adierazten digu. Erreka sarbegiraino eramango gaitu errota aztarna batzuetatik pasatu ondoren. Leku honetan erreka lurperatu egiten da, gero Gauteigiz Arteagako Atxondo haranean (Olalden, hain zuzen) berriro azaleratzeko.

Errepidera bueltatzen gara, eta San Pedro basilikatik igaro ondoren, Kurutzegane lepora (7) igotzen gara. Hemendik, Oma haranaren bista ikusgarriari beha diezaikegu, eta gero, aurrera eginez, ordu erdi bat ibili ondoren, Lezika (1) gure abiapuntura helduko gara.

SANTIMAMIÑE KOBAZULOAK

Ereñozar mendi magalean kokatuta dago Basondo haraneko sarreran. Bizkaiko Golkoaren historiaurreko kobazuloetako (Ekain, Altxerri eta Isturitz) bat da. Ondoan dagoen Santimamiñe basilizak izena ematen dio. Kobazuloaren sarreran dagoen aztarnategiak Goi Paleolitikotik erromatar aro arteko aztarnak ditu. Mailarik aipagarria

Madeleine aldia (orain 14.000 eta 9.000 urte) da, ordukoak baitira azaltzen diren margoak eta grabatuak. Sasoi hartako elikaduran moluskuen garantzia adierazten duen maskortegi bat aurkitu da. Animalia irudikatzen dituen 5º irudi dago; 32 bisonte, 7 kaprido, 6 zaldim orein bat eta hartz bat. Irudi guztiak beltzak dira eta ikatza erabili zen egiteko. Kobazuloak ere edertasun geologiko nabaria du, estalak-tita, estalagmita eta haien arteko zutabe eta mantu ugari baitaude hormetan. UNESCOk Gizadiaren Ondare izendatu zuen 2008 urteko uztailean. Hondatze-arriskua delako ezin da sartu, baina egin daiteke bisita birtual bat alboko basilizan.

BASO MARGOTUA

Artelana bi dimentsioko eta hiru dimentsioko espazio-kontzeptu batzuen arteko erlazioei buruzko ikerketaren ondorioa da. Baso margotuak individualismo artistikoen edukietatik eta esangura intimistatik haratago joan nahi du.

Arte publikoa izan nahi du, baita ere naturarekin eta gainerako banakoeekin erlazionatzeko modu bat; izan ere, toki beretako zuhaitzetan, hezurretan, mendietan edo haizuloetan margotu eta tailatu zuten biztanleen izpiritua berratu nahi du.

Baso margotuak irudiak berrosatzera gonbidaren dio behatzaileari, baita ere arima-egoera eta dituen motibazio historiko eta mitologikoak erans-tera. Koloreak bezala, argi-, sasoi- eta giro-aldaketak erakusten dituen natura ere baso margotuaren parte da.

GAUTEGIZ ARTEAGAKO IBARRAK

Oka ibaiaren estuarioaren barnealdeko paduretarantz irekitzen den ibilbide honek Urdaibaiko landazabalen parajerik politenetakoa zeharkatzen du. Ibilaldi osoan Arteaga leinu boteretsuaren eremu zabalak bisitatzeko aukera izango dugu.

Ibilbidearen luzera: 4 km.

Iraupena: 1,5 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: asfaltozko auzo-errepidea.

Zailtasuna: erraza. Desnibela oso txikia da.

Natura interesguneak: landazabal atlantikoa, zuhaitzi atlantikoak, ibaiertzeko basoak, Urdaibaiko barnealdeko padurak eta polde-
rak.

Kultura interesgunea:

Arteagako gaztelua, Argatzako kobazuloa, Ozollo itsas errota, San Lorentzo basiliza, Argatzako haitzuloa.

Paisaia interesguneak: San Lorentzo basiliza.

Nola heldu Gautegiz-Arteagara: Garraio publikoa: Bizkaibus A3514 Bilbo-Lekeitio linea eta A3526 Gernika-Ibarrangelu. Zelaieta geltokia.

Garraio pribatua: BI-638 Gernika-Lekeitio errepidea, aparkaleku publikoa Gautegiz-Arteagako udaletxetik gertu.

Ibilbidea

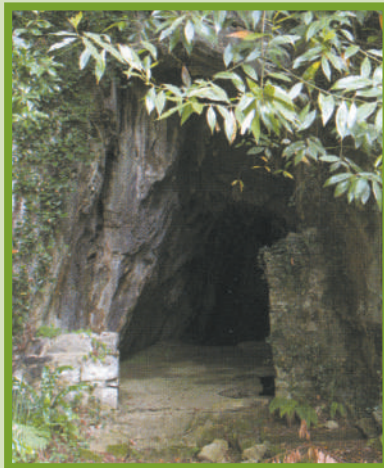
Gautegiz Arteagako udaletxetik (1) irteten gara. Errepidea Herriko Tabernaren albotik zeharkatzen dugu, Bus-geltokiaren paretik pasatzen gara, eta beherantz doan kalea hartzen dugu. Ezkerretara plaxatxo txiki bat uzten dugu, eta udalerrriaren hiri-inguruko parkera doan bidezidorretik aurrera egiten du. Berehala, eskumatarra, Arteagatarren antzinako gazteluaren hondarrak (2) ikusten ditugu. Hondarren eskumatarra antzinako zalditegiak i ditzakegu, nahiz eta "Gazteluzar" txoko dotore bihurtu diren.

Hiri-parkea zeharkatzen dugu, eta kale zabal batek egungo gaztelura (3) eramaten gaitu.

Gazteluaren sarreraren parera heltzen gara, eta hor-
txe Ozollo auzunera eramaten gaituen errepide estua

Ozollo auzunea.

Argatzako kobazuloa.

hartzen dugu. Erepidetxoaren ezkerretara ereinotzez, lizarrez, haritzek eta beste espezie batzuek osatutako landaretza trinkoa ikusiko dugu. Eskumatarra belardiak eta mahatsak dituen paisai irekia dugu. Aurrera eginez, Ozollo auzunera iristen gara, eta bertan zenbait baserri interesgarri ditugu, horien artean, gaur egun landa-etxea den Ozollo baserria (4).

Puntu horretatik, ezkerretara doan bidea hartzen

OZOLLO ITSAS ERROTA

Urdaibain XVIII. Mendean zeuden sei itsas erroretatik Ozollokoa da irauten duen bakarra; gainera, duen kontserbazio-egoeratik Bizkaiko onena da. Itsas errota hauek, ibai-errotak ez bezala, presetan pilatzen zuten ura itsasgoran iritsitakoa zen. Gero, ur hori askatu egiten zuten errotarrien makina biragarria mugitzeko. Portu Errota eta Koba Errota ere deitzen zen errota honetan, Errota Txiki izenekoarekin batera, Arteauriako, Oruetako eta Ozolloko ibarretako zerealak ehotzen ziren.

Arteagako jauntxoaren aginduz eraikin zen 1683. urtearen inguruan. Errotak hiru harri-bikote izan zituen, eta XX. mendera arte funtzionatu zuen. Gero, egoitza pribatua bilakatu zen.

dugu, Gautegiz Arteagako ibarretarantz doana hain zuzen. Ibar horiek, Urdaibaiko Biosfera Erreserbaren estuarioaren kubetan daude. Inguru horretan, asfaltozko bidea amaitu eta pista bat hasten da, eta albo bietan lezkadi eta itsas ihidi txikiak, eta, bereziki, Baccharis halimifolia landare inbaditzailea ikusten dira. Baccharis landarea ez dagoen tokietan, ur-korranteak edota belardi hezeak dauden tokietan, zenbait hegazti bereiz ditzakegu, hala nola lertxungo txikiak, koartza hauskarak, istingor arruntak eta, agian, ahateren bat. Aurrera egiten dugu, eta ibai-lautada pasatu ondoren, zubi txiki bat igaroko dugu.

Hortik, Errota txiki izeneko itsas errotaren honda-
rraak ikusiko ditugu.

Aurrerago Ozollo edo Portu Errota (5) itsas errotaren presara heltzen gara. Bizkaian ondo kontserbatuta dugun itsas errota bakarra da, eta itsasaldien uren antzinako erabileren adibide bikaina da. Itsasalddietako ura errotaren anteparetan pilatzen zen, eta, gero, ibarretako garaia edo artoa ehotzeko makina mugitzeko erabiltzen zen. Errota uzten dugu, eta, bigarren zubitik, itsasadarraren eta Urdaibaiko barnealdeko paduren bista ederrak ikus ditzakegu.

Bidea segitzen dugu Isla auzunean dagoen San Lorentzo basilizara (6) iristeko. Eraikinean azpimarratu daiteke hareharrian landutako leiho aurre-

San Lorenzo basilizako leiho aurre-erromanikoa.

erromanikoa. XI. Mendeko leiho horren estilo erkitektonikoa mozarabiar berantiarra da, eta Goi Erdi Haroko tenplu zahararen aztarna dela onartzen da. Egungo basiliza errenazentista estilokoa da, zehazki, XVI. Mendekoa. Goragune txiki honetati estuarioaren barnealdeko panoramika ederra dago, eta ikusten ari garena interpretatzen laguntzeko basiliza parean panel deskribatzaile bat dugu. Toki honetatik, Bizkaian hegaztiak aztertzeko eta ezagutzera emateko Bizkaiko zentrorik aipagarrienaren eraikina, hau da, "Bird Migration Center" izeneko, ikus dezakegu.

Basiliza utzi, eta aldapa bat igo ondoren, errepide nagusira heltzen gara. Artzenetik eskumatarra jotzen dugu. Zelaieta auzunerantz. 200 bat metro egiten ditugu, eta Portu auzunerantz berriro jaisten den bidea hartzen dugi. Bidea hartu eta berehala, lehenengo bihurtzearen eskumatarra, hurbildu gaitzeko Atxaga haitzulora (7). XX. Mendean erdialdera arte txakolin-upategi bezala erabili zen haitzulo hori ADES espeleologia-taldeak sakonki azertu zuen 2000. urtean. 4000 metroko lurpeko garapena du, eta, horregatik, Urdaibaiko luzeena da.

Itzultzen gara berriro bidera Portu (8) auzunera joateko. Antzina, gatzaren dbat zegoen auzune horretan. Itsasmailarekiko altitua oso txikia denez, itsasgora biziak eraikinetaraino heltzen dira. Auzunea zeharkatzen dugu, eta azkeneko baserrian eskumako bidea hartzen dugu Ozollora iristeko, eta hortik hasiera-punturantz (1) abiatzeko.

ARTEAGAKO GAZTELUA

Gaztelua 1856. urtean hasi zen eraikitzen, Napoleon III eta Eugenia de Montijo frantses enperadoreen aginduz.

Horrela, Bizkaiko Batzar Nagusiek ekertu nahi izan zuten euren semea "jatorrizko bizkaitar" izendatzea. Izan ere, Eugenia de Montijo Arteagatarren jaraunslea zen, eta leinu horren dorretxea berreraikitzea erabaki zuen. Lana Louis-Auguste Cuvrechef Frantziako Gorteko arkitektoak hasi zuen. Gaztelua 1860. urtean amaitu zen, eta Bizkaiko estilo neolitikoko lehen adibidetako delat onartzen da. Harlanduzko lana eta barneko dekorazioa doto-
reak ziren, eta saloiak intxaurrondoaren zuraz eta landutako haritzek estalita zeuden.

Enperadoreak ez ziren bizi izan gazteluan frantses politikaren egonkortasun ezagatik. Izan ere, horren ondorioz, tronua galdu zuten.

GERNIKAKO ETA LUMO HISTORIAN BARRENA

Ibilbide honek aukera digu Gernika-Lumoko historian murgiltzeko eta inguruko paisai ederraz gozatzeko.

Ibilbidearen luzera: 7 km.

Iraupena: 2,5 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: ibilbide osoa pistaz eta oso auto gutxi dituen errepidez egiten da.

Zailtasuna: erraza. Hasierako zatia, Kosnoagako tontorrerainokoa, igoe-ra delako. Hala ere, Gernika eta Lumo artekoa kenduta, gainerako igoera leuna da.

Kultura interesguneak: Gernikan, Santa Maria eliza, Batzar Etxea eta Gernikako Arbola, Alegria-Montefuerte jauregia (Euskal Herria museoa), Udetxea jauregia, Europako Herrien parkea, Henry Mooreren eta Chillidaren eskulturak. Lumoko auzoan, Kosnoagako Burdin Aroko aztarnategia.

Paisaia interesguneak: Lumo, Kosnoaga, “*cuatro blancos*” atsedeenlekua.

Beste ibilbide batzuekin lotura: Lumon 21. ibilbidearekin.

Nola heldu Gernikara: Garraio publikoa: Eusko Tren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo); Bizkaibus A3514 Bilbo-Gernika linea eta A3515 Bilbao-Bermeo linea, A3523 Bilbao-Lekeitio linea, A3519 Mungia-Gernika linea. Garraio pribatua: Bilbotik, BI-634 Bilbo-Zornotza errepidea eta BI-4215 Zornotza-Gernika errepidea.

Ibilbidea

Gernikako tren-geltokitik (1) irten, eta Adolfo Urioste kaletik iturri bat duen enparantza txikira iristen gara, “*Mercurio*” izeneko iturrira hain zuzen. Oinezkoen pasabidetik errepidea zeharkatu (Juan Calzada kalea), eta espaloitik Bilboranzko noranzkoa hartzen dugu. Metro batzuk aurrerago espaloia uzten dugu eskumatarara dauden eskailera zabal batzuetatik goantz egiten dugulako Juntetxera (2) iristeko (400 bat metro). Interesgarria da Biltzar Etxeko eraikina eta

Landazabala Arana auzoan.

Ikuspegia Kosnoagatik.

“Gernikako arbola” famatua bisitatzea.

Bisita egiteko sartu garen ate beretik irteten egiten gara, eta Santa Klara kaletxotik Europako Herrien Parkerantz abia-

GERNIKAKO JUNTETXEA

Juntetxea eta haren inguruko multzo osoa hiriko lekuri garaienean dago eta burdinazko hesi batek inguratzen du. Juntetxearen eraikina neoklasiko da, eta 1826 eta 1833. urteen artean altxatu zen. Arbolaren aurrean zin egiteko tribuna bat dago, eta gertu tenplete zirkular batek haritz zaharraren enborra estaltzen du.

Multzo horrek Euskal Herriko balio sinboliko handienerarikoa du, zalantzarik gabe. Izan ere, XV. Mendetik “*Gernikazarra*” izeneko eremu horretan elkartzen ziren Bizkaiko Jaurreriko elizate eta hiribilduetako ordezkariak, eta Batar Nagusi horietan funtsezko gobernu-arazoak ebazten ziren. Horrela izan zen 1877. urtera arte, eta gero 102 urteko etenaldiaren ostean, 1979. urtean hain zuzen, berriro berreskuratu ziren.

Euskaldunen artean (Europako beste toki batzuetan bezala) ohitura zaharra zen arbola baten azpian biltzea komunitatearen arazoak eztatatzeko eta erabakiak hartzeko. Bizkaiari dagokionez, lurralde administrativo bakoitzak (Merindadea) bere arbola zuen, baina apurka-apurka Gernikako arbola nagusitu zen. Hori dela eta errege gaztelarrak Gernikara etortzen ziren, arbolaren azpian Bizkaiko Foruak errespetatzearen aldeko jaramentua egitera.

Bestalde, Euskadiko lehendakari guztiek kargua hartu dutenekin zin edo promes egin dute Gernikako Arbolaren pean, eta horrek azpimarratu egiten du euskaldunentzat gau egun ere, duen balio handia.

tzen gara. Berehala, mapa bat ikusiko dugu, eta bertan lau ibilbide. Gurea horiz markatuta dagoena da. Parkean sartzen gara (ateak 10:00etan irekitzen dira) Urdaibaiko ekosistema ezberdinetako zuhaitzak eta zuhaixkak lasai ikusteko, eta parkeari buelta osoa eman ondoren, aintzira baten ondoan dagoen ate batetik, berriro Santa Klara kale estura irteten gara; eskumatarara jo, eta metro gutxi barru errepide bat aurkitzen dugu. Oinezkoen pasabidetik zeharkatzen dugu, eta ezkerretara egiten dugu Allende Salazar ikastetxearen albotik. Abeste eraikin bat topatuko dugu (San José Egoitza) eta bidegurutze bat. Guk, Errigoitirantz jotzen dugu, baina espaloia utzi barik, eskumatarantz egin eta PR-BI 173 ibilbidea adierazten duen zurezko seinale bat topatuko dugu. Lumorantz abiatzen gara aitzinean auzo hori eta Gernika lotzen zituen Erdi Aroko galtzadatik marra zuriak eta horiak jarraituz.

Igotzen hasi eta laster, eskailera zabalak dituen harrizko galtzadatik egin dezakegu aurrera. Mahats-parra ederrak igaro ondoren, Gernika herrirantz begiratu ahal dugu, atsedena hartzeko, eta herriaren kokapenaz eta gaur egun ezagutzen duen hedapenaz ohartzeko. Gorago, zuhaitzez osatutako (urkiak bereziki) tunel antzekoa zeharkatzen dugu, asfaltozko bide bat aurkitu arte. Hori igarotzen dugu, etxebizitzaren multzo bat eskumatarara uzten ditugu, eta zuzen Lumoko elizarantz abiatzen gara ekarri dugun galtzada utzi barik. San Pedro elizara (3) heltzen gara. Merez du geldionetxo bat egitea, bertatik. Oso bisita ona dugulako, bereziki ekialderantz eta hegoalderantz.

Paisai ederrak gozatuta gero, eliza utzi eta enparantza

sendoa ikus dezakegu. Gure bidetik aurrera egin eta berehala, eskumatarara dagoen zuhaitzi interesgarria antzeman dezakegu; izan ere, errepide alboko basaltz eraturiko substratuaren gainean zenbait arte bereizten dira, eta atzerago gaztainadi polita sumatzen da.

Daraman errepidea utzi barik, Lumotik kilometro batera, aurrez aurre, errepidearen ezkeraldera, bi baserri agertzen dira. Horietara ailegatu baino apur bat lehenago, errepidea utzi, eta eskumatarantz doan bidea hartzen dugu. Larre artean doan bide zabal horrek Kosnoagako tontorrerantz eramaten gaitu, eta laster burdinazko ate zeharkatu beharko dugu. Atea igaro, eta eskumatarara dagoen zementuzko eraikin baten alboan beste hesi bat (zurezkoa) pasatzen dugu bidegurutze bat topatzeko. Guk eskumako bidea hartzen dugu, eta, muinoa inguratuz, tontorraren alboan dagoen antena nabarmenera iristen gara. Kosnoagako gainean (4) gaude. Kosnoagako tontorretik jaisten gara antenaraino, eta, orain, eskumatarara egiten dugu, apur bat behe-rantz jotzen duen bidea hartzeko. Bidetik harrobia eta Forua herria primeran ikusten dira, eta, metro gutxi egin eta gero, lehen igarotako zurezko hesira heltzen gara. Burdinazko hesia berriro pasatu eta lehengo bide beretik Lumotik ekarri dugun errepidera itzultzen gara. Eskumatarantz egiten dugu apur bat, eta bi baserrien aurrean San Pedro auzoa (Kosnoaga, Antxo, Monasterio Behekoa) jartzen duen kartel bat ikusten dugu Hortxe errepidea uzten dugu eta zementuzko bidetik apur bat aurrerago dagoen bidegurutzean eskumatarantz jotzen dugu. Bideak apur bat behe-rantz egiten du pinudi batean sartzeko. Aurrerago baserri batera heltzen gara, eta orain asfaltatua dagoen bidetik segitzen dugu, ezkerretara harrobiaren, Forua herriaren eta itsasadarraren haranaren ikuspegia lagun dugularik. Beste baserri bi igarotzen ditugu eta, apur bat aurrerago, jaitsiera nabarmena egin ondoren, Lumo eta Gernika lotzen dituen errepidera heltzen gara. Hemen oso nabariak dira bihurguneko basaltzoko harri biribilduak. Errepidearen beste aldean “*cuatro bancos*” (5) izeneko atsedeen-aldean (gaur egun zementuzko lau eserleku daude) zeramikazko panel bat dago Gernikara begira, eta bertan herriko zenbait elementu interesgarri azpimarratu eta azaltzen dira. Gernikarantz goaz eta 400 bat metro barru Urdaibaiko Patronatuko egoitza (Udetxea jauregia) (6) ikus dezakegu. Apur bat behe-rantz Santa María elizarekin eta Euskal Herria museoarekin topatzen gara, eta hortik aurrera Foru Plazatik eta Merkatu Plazatik (oso ezaguna urriko azken astelehenetan egiten den azokagatik) pasatu ondoren, Gernikako tren geltokirantz (1) abia gaitzeko.

KOSNOAGA

Duela 2000 urte inguru, gizakiek leku estrategikoetan ezarri eta tontor jakinak aukeratzen zituzten; horietatik, komunikazio bide nagusiak kontrolatzen zituzten, baita ibai nagusien bideak ere. Garai horretako aztarnak Urdaibaiko ondoko tokietan aurkituko dira: Marueleza (Narbaniz), Iluntzar (Narbaniz), Gaztiiburuko Santutegia (Aratzu) eta Kosnoaga (Gernika-Lumo). Bestalde, azpimarratu behar da Kosnoagako tontorra, oso toki aproposa dela paisaia lasai aztertzeko, 360°ko ikuspegia eskaintzen duelako. 273 metroko altitueda duen begiratoki honetatik oso ondo ikusiten da Gernika herriak betetzen duen Oka ibaiaren uholde-lautada baita iparralderantz, ekialderantz eta hegoalderantz inguratzen duen paisai ederra ere. Oso deigarria da, iparraldera dugun artadiz estalitako kare-harrizko mendi batean ustiatzen den foruko harrobia, baita itsasorantz zabaltzen den itsasadarraren harana ere.

MALLUKU HARANETIK URDAIBAICO BOKALERA

Ibilbide honetan Urdaibaiko paisaiarik ezkutuenetakoak zeharkatzen dira, eta Malluku haran bakartian sartzen da. Basoko adar artetik irten, eta ibilaldiak, estuarioaren ezkerretatik, zehazki Muruetako udalerritik, itsasadarraren paisai irekia eramaten gaitu.

Ibilbidearen luzera: Foruko tren-geltokira 7,6 km eta Busturiako San Kristobalera 13,2 km.

Iraupena: 2,5 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: porlanezko edo asfaltozko mendi-pistak.

Zailtasuna: ertaina. Zati txiki batzuetako aldapa gogorra da.

Natura interesguneak: landazabal atlantikoa, baso landaketak, artadi kantabriarrak, hariztiak, baso mistoak eta padurak.

Kultura interesguneak: Foruko aztarnategi erromatarra, Muruetako Goierri auzunea, Muruetako Andra Mari eliza.

Paisaia interesguneak: Goierri auzoa, Peña Foruako harrobiko begiratokia, Foruko eleizalde auzoko ikuspegi.

Beste ibilbideekin konexioa: 9. ibilbidearekin, Atxeta kobazuloaren inguruan eta 23. ibilbidearekin.

Nola heldu San Kristobal auzora (Busturia): Garraio publikoa: Eusko Tren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo); San Kristobal geltokia. Bizkaibus A3515 Bilbao-Bermeo linea, geltokia ibilbidearen hasieratik 300 metrora Garraio pribatua: Gernikatik, BI-4215 Gernika-Bermeo. Aparkalekua San Kristobalگو tren geltokiaren ondoan.

Ibilbidea

Ibilbidea San Kristobalگو tren geltokian (1) hasten da. Hemendik, Altamira auzorantz joaten gara Gernika-Bermeo errepidea zeharkatuta gero. Altamiran (2) ezkerretarantz jaisten den errepidea hartzen dugu, Apraiz haranaren noranzkoan. Horretarako, lehenengo Mape ibaia-aren gaineko zubia igarotzen dugu, eta gero Arrietara doan errepidea.

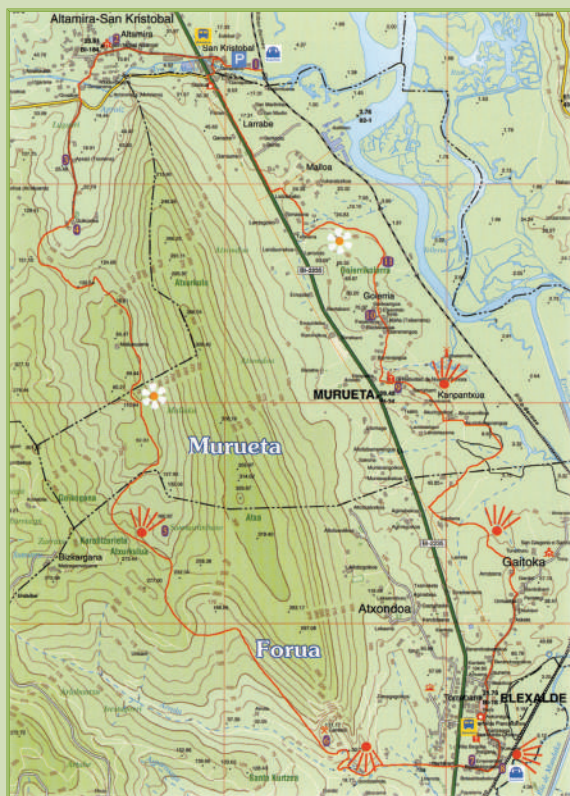
Errepide hori igaro ondoren, parean dugun auzo-errepide bat hartzen dugu. Hemendik aurrera, Apraiz harana (3) zeharkatzen dugu, eta, bitarte-

Urdaibaiko itsasadarra Mallukutik.

an, aukera dugu paisai politex gozatzeko. Ikusten dugun landazabal atlantikoan, Apraiztxarrendoa eta Apraierdikoa baserrien ingurukoan hain zuzen, belardiak, fruta-arbolak eta zuhaizti txikiak dira nagusi. Goikoetxea baserrira (4) iristen garenean, eraikinaren eskumaldetik irteten den bidea hartzen dugu, hesi bat pasatu ondoren. 100 bat metro gorantz, eta ezkerretarantz doan bidea aukeratzen dugu. Eukalitu-landaketa batetik pasatzen gara, eta aurrera jotzen dugu, mendilepo bat igarota gero, Malluku haranerantz abiatzeko. Metro batzuk aurrerago, ondoren kontserbatuta dagoen bidea hartzen dugu. Bideak ezkerretarantz jotzen du, eta haran-hond jaitsi baino lehen artadi txiki bat zeharkatzen du. Hemendik aurrera, izaera karstikoa duen haraanaren sakonunea igarotzen dugu. Hasieran oso haritz (Quercus robur) ederrak ikusiko ditugu, eta gero tamaina eta altuera handiko pinilandaketak. Ibilbidean, sekulako edertasuna duten zokogune batzuk topatuko ditugu, eta horietan, tartekatuta agertzen diren zenbait baso heldu: artadia, hariztia, haltzadia eta hurritzak.

Haran-hondoa igarota gero, bideak gorantz jotzen du. Hurrengo bidegurutzean, ezkerretarantz doan bidea aukeratzen dugu, eta Batzarribasoa mendileporantz (5) abiatzen gara. Ibilbidearen honetan, basoaren agerune batzuetan, Malluku

haranaren bista politikak ditugu. Ondoen kontserbatzen den pista aukeratzen dugu, eta Foruko udalerriarantz jaisten gara. Bidea apurka-apurka jaisten da, eta artadi kantabriar trinko bat igaro ondoren, Foruko harrobira heltzen gara. Harrobira iritsi baino apur bat lehenago Urdaibaiko Biosfera Erreserbaren barnealdearen panoramika bikaina dugu: atzean Oiz mendia, eta plano hurbilenean Urberuaga auzuneko landazabala eta, eskumatera, Kosnoagoa mendia.

Foruko harrobiaren (6) enparantzaren albotik pasatzen gara. Ateratako milioika tona kareharrik utzi duten

FORUKO ERROMATAR AZTARNATEGIA

Foruko eromatar aztarnategia Elexaldeko muinoaren hegoaldean dago. Hala ere, erromatar herrixkak muino osoa bete omen zuen, hau da, gaur egun hiriguneak hartzen duen eremu osoa. Bizkaiko erromatar aztarnategi garrantzizkoena da, hedadura handiena duelako baita artapen-egoerarik onema ere. Herrixka K.o I. eta IV. Mendeen artekoa omen da.

Aztarnategia 1982. urtean aurkitu zen, latinezko bi epigrafe emandako zantzuei esker. Akeologoen egindako indusketa ezberdinetan aurkitutako aztarnak agerian utzi dute antzinako zibilizazio hori ondo antolatuta zegoela. Hegal osoan hainbat eraikin mota aurkitu dira, batzuk bizitza egiteko, besteak baliabideak ustiatzeko. Azken horien arteko gehienak tailerrak eta behe labe metalurgikoak dira, eta erromatar herrixkaren aldi ezberdinak erakusten dituzte. Halaber, zeramikazko burdinazko edota beirazko zenbait objekturen aztarnak aurkitu dira. Herrixkak ontziraleku bat omen zuen, eta materialak eta baliabideak inperiorantz garraiatzeko erabili omen zen. Izan ere, itsasadarra zen garai hartako komunikabiderik onena. Merkataritza-trukeak Kantauriko Flaviobriga (egungo Castro Urdiales) handiarekin, kosta horretako beste gune batzuekin eta Akitaniarekin egiten ziren.

zulo handia oso nabaria da. Bidetik aurrera egiten dugu, eta ezkerretara doan errepidea hartzen dugu Foruko herrirantz abiatzeko. Metro gutxira, gure eskumatera, Atxeta haitzuloa topatzen dugu. Bertan aurkitu diren aztarna arkeologikoak Solutrenseren eta Brontze Aroaren artekoak dira.

Auzoko errepidea jarraitzen dugu Gernika-Bermeo errepide nagusia topatu arte. Zuzen segitzen dugu, eta, errepide nagusiko bidegurutzetik 100 nat metrora Foruko erromatar aztarnategira (7) heltzen gara.

Metro batzuk aurrerago, tren geltokitik (8) gertu, Urdaibaiko estuarioen barnealdearen ikuspegi bikaina dugu: lezkadi zabalak eta sahatsez eta haltzez osatutako zuhaiztiak nabarmentzen dira. Puntu honetan bi aukera ditugu San Kristobalera itzultzeko, bata tren hartzea, eta bestea oinez segitzea.

Errepidea segitzen dugu, eta Foruko San Pedro eliza, udaletxea eta antzinako eskolak pasatu ondoren, bidegurutze batera iristen gara. Guk iparralderantz doan bidea hartzen dugu (seinale batek Goierria-Murueta adierazten du).

500 bat metrora PR baten marra zuri-horiak dituen bidea hartzen dugu. Ezkerretarantz irteten da, eta gutxi jaitsi ondoren, Urdaibaiko estuarioaren kanpoaldearen bista bikainak eskaintzen dizkigu. Hurrengo bidegurutzean eskumatera dugun asfaltozko bidea aukeratzen dugu, eta jarraian bidea uzten dugu pini handi batetik irteten den bidezidorra hartzeko.

Bidezidorra alboko hesi batekiko paralelo doa. Metro batzuk beherago metalezko bi hesi igarotzen ditugu, eta jaitsieraren amaieran porlanezko pista bat aurkitzen dugu. Pista horretan Eleizalderantz jotzen dugu, seinale batek adierazten digun bezala. Muruetako Andra mari (9) elizarantz goaz Urdaibaiko itsasadarraren kanpoaldeko bista bikainekin gozatzen dugun bitartean. Eliza igarotzen dugu, eta Goierri auzunerantz abiatzen gara. Bidean, interes handiko baserri batzuk ikusiko ditugu.

Goierriatik (10) beherantz egiten dugu, Muruetako tren-geltokira doan bidea aurkitu arte. Hortxe, ezkerretara doan bidea hartzen dugu, hau da, Muruetako Landa auzunerantz doana. Tarte honetan harizti eta baso misto txiki batzuk ikusiko ditugu.

BUSTURIKO PADURETATIK TXATXARRAMENDI IRLARA

Ibilbide hau Urdaibaiko estuarioaren bihotzean barrena doa, eta marearteko paduretatik itsasertzeko hondartzetara eramaten gaitu. Erakargarritasun handiko ibilaldi honetan, antzinako zin-bidetik joango gara eta itsasora irekitzen den paisaia ikusiko dugu; gero itsasadarraren bokaleko talaia hobeina den Txatxarramendi irlatxora heltzeko.

Luzera: 10,8 km.

Iraupena: 3 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: San Kristobalگو hareatzetatik egiten den zatia kenduta, gainerakoa asfaltozko auzo-bidetik edo pista egonkorretatik egiten da.

Zailtasuna: erraza, es baitu ia inolako desnibelik (gehie-nez 50 m).

Natura interesguneak: Busturiako padurak eta hareatzak, Aingerubideko hariztia, Txatxarramendi irlako artadi kantabriarrak, Altamirako landazabala, eta Axpeko San Pedro haizulua.

Kultura interesguneak: Lekoaiko mahats-parrak, Errege-galtzada, Madariaga dorrea, Axpeko Santa Maria eliza, Txatxarramendiko itsaski-haztegia.

Beste ibilbide batzuekin lotura: 23. ibilbidearen amaieran.

Nola heldu San Kristobal auzora (Busturia): Garraio publikoa: Eusko Tren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo); San Kristobal geltokia. Bizkaibus A3515 Bilbao-Bermeo linea, geltokia ibilbidearen hasieratik 300 metrora. Garraio pribatua: Gernikatik, BI-4215 Gernika-Bermeo. Aparkalekua San Kristobalگو tren geltokiaren ondoan.

Ibilbidea

San Kristobalگو tren-geltokitik (1) irteten gara, eta tren-bidea zeharkatu ondoren, hareamultzora heltzen gara. Hareatza hori artifiziala da, "Astilleros de Murueta S.A." enpresak agindu zuelako. Aurreko mendeko 70. hamarkadaren erdialdean, dragaketa baten ostean, egin zen.

Urdaibaiko itsasadarraren bokana Txatxarramendi irlatik.

Urdaibaiko estuarioa Madariaga dorretik.

Ibilbidearen hasieran Urdaibaiko haltzadirik onenetakoa aurkitzen dugu. Haltzadi utzi, eta gure ezkerretara lezkadi zabal bat agertzen zaigu. Landaretza horrek itsasaldien eragina txikia den barnealdeko hezeguneak ditu atsegin. Lezkekin batera, milazka frantsesa eta Baccharis halimifolia agertzen dira; azken hori Ipar Amerikako landare inbaditzaile bat da. Bidezidorretik aurrera egiten dugu hegaztien behatokitara (2) Bidean zenbait landare interesgarri bereiz ditzakegu; hala nola erbi-buztana, betibizi horia eta itsas tartikua. Hareatza horretan, estepetako eta toki lehorretako fauna berezia topa daiteke, adibidez Polyphylla fullo erlastarra, liztor ibiltaria, inurri-lehoa eta erleen otsoa.

Paduren ertzean, ekosistema horretako berariazko landareak bereiz ditzakegu, hala nola itsas getozka, espartina eta salikorniak. Hezegune horietara migrazioan edo negupasan datozen ur-hegaztiak abuztua eta apirilaren artean ikus ditzakegu. Behaketa egiteko hegaztiak molestatu barik, behakokia erabili behar da.

Harea-multzotik irteten gara, eta San Kristobal auzoaren enparantzara goaz. Hortxe, Zelaiondo egoitzatik (3) eskumalara irteten den bidea hartzen dugu, eta Gorritikalea eta Masariaga dorrea eramaten gaitu. Bidetik eskumalara begiratzuz gero, Urdaibaiko paduren

eta barnealdeko estuarioaren bista bikainak izango ditugu. Belaustegi base-riaren inguruan landazabal ederrei eta itsasadarraren eskumaldeko artadi zabal-erparatu ahal diegu. Toki honetan, muino

estrategiko baten gainean dagoen Madariaga Dorrea (4) agertzen zaigu. Berriztatutako eraikin horretan Euskadiko Biodibertsitate Zentroa dago, gaur egun.

Lekozai bidegurutzean Urdaibaiko Galtzagorriak izeneko boluntarioen plataformak berreskuratutako mahats-parrak (5) topatzen ditugu. Puntu horretan, eskumalara doan bidea hartzen dugu. Etxebarri baserria pasatzen dugu eta, malda gogor bat jaitsi ondoren, Axpe auzora heltzen gara. Hortxe, aurrez aurre dugun bidea aukertzen dugu, eta muino txiki batera iristen gara. Urdaibaiko paduren eta estuarioen barnealdean bistak benetan ederra dira. Ezkerretarantz doan bidea hartzen dugu, eta tren-bidearen gaineko zubia igarotzen dugu. Aldapa txiki bat igo ondoren, eskumako bidea segitzen dugu Sukarrieta udalerrira joateko.

Bidetik aurrera egiten dugu, eta sukarrietako Eskola Saiakuntzarako Zentroa (6) ikusiko dugu. Segitzen dugu Sukarrietarantz, eta Gernika-Bermeo errepidearekin topatzen gara. Toki horretan, eskumatarantz jotzen dugu, eta Txatxarramendi irlara (7) doan zubia igarotzen dugu.

URDAIBAIKO HEZEGUNEAK

Urdaibaiko hezeguneak Euskal Herriko garrantzitsuenak dira. Oka ibaiaren bokaletik gertu daude, eta ur eremu ezberdinek osatzen dituzte; barnealdeko lezkadietatik eta marearteko paduretatik hareatzetaraino eta kostaldeko dunetaraino. Hezegune horiek duten kokapen geografikoagatik ur-hegazti europar askok negupasan eta migrazio-aldietan aukeratzen dituzte, eta horregatik nazioarteko zenbait izendapen dituzte. Izan ere, Hegaztientzako Babes Bereziko Eremua dira, Natura 2000 Sarean daude, baita munduko hezeguneak babes-teko Ramsar zerrendan ere. Hezegune zabal horietan, 100 bat hegazti ezberdin ikus daitezke, eta hoi-arte-ko azpimarragarrienak honako hauek dira: Mokoabala, arrano arrantzalea, kurlinta handia, ubarroi handia, txirriak, bernagorriak eta abozetak.

Zubitik, duela gutxi berreskuratutako Itsasbegi (8) antzinako itsaskihaztegia ikusteko aukera dugu. Aurrera egin, eta irlara ailegatzeko gara. Bertan Urdaibaiko artadi-erburuzko parke botanikoa dago. Hori ikusita gero, irlatxoaren behatokitara goaz, Urdaibaiko itsasadarraren bokalearen bisitarik ederrenetakoak baitaude.

Behatokia uzten dugu, zubiaren hasierara itzultzen gara, hau da, errepide nagusiarekin bat egiten duen lekura. Puntu honetan, eskumalara ditugun eskailera batzuetatik jaisten gara, eta parke publikora heltzen gara. "Las Marismas" jatetxerantz jotzen dugu, eta errepidea zeharkatzen dugu "La Ramona" jatetxea dagoen bihurtzean. Hasierako igoeran, Erdi Aroko galtzada bat aurkitzen dugu, antzinako zin-bidea (9) hain zuzen. Bide horrek Axpeko auzoaren barnealdea igarotzen du, eta Santa Maria elizara (10) eramaten gaitu. Puntu honetan 18. ibilbidearekin elkartzeko gara. Elizatik irten, eta udaletxearen albotik pasatzen den bidea hartzen dugu, Aingerubide hariztita (11) joateko. Aurretik, saguzarren kolonia garrantzitsuak gordetzen dituen San Pedro haizulotik pasatzen gara.

Hariztia zeharkatzen dugu, eta Atxapuntaren ertzeko artaditik doan bidea hartzen dugu. Bide estu hori amaitzean, eskumalara egiten duen asfaltozko errepidetik aurrera egiten dugu Altamira auzora iristeko. Altamira elizan eskumalara dugun errepidea hartzen dugu, eta San Kristobalengo tren geltokira (1) heltzen gara ibilbideari amaiera emateko.

BERMEO ETA MUNDAKAREN ARTEKO AUZOETATIK

Bermeo eta Mundaka ingurutik doan ibilbide hau oso aproposa da Urdaibaiko kostaldeko paisai paregabearen ikuspegiak gozatzeko.

Luzera: 5,2 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: ia ibilbide osoa pista zabaletik egiten da, baina azken Bermeo-Gernika errepidea zeharkatu behar da, eta hori kontu handiz egiten behar da.

Zailtasuna: erraza. Igoera batez ere hasieran dago, Bermeotik Goitz auzoraino hain zuzen, baina ez du malda gogorrik. **Natura interesguneak:** Demiku inguruko landazabalak. **Kultura interesguneak:** Demiku, Goitz, Berastegi eta Lamiaran inguruko panoramikak.

Beste ibilbide batzuekin lotura: Goitz auzoan 19. ibilbidearekin (Katillotxuko aztarnategia) egiten dugu topo eta, nahi izanez gero, Mundakaraino joan gaitzke..

Nola heldu Bermeora: Garraio publikoa: Eusko Tren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo); Bizkaibus A3515 Bilbao-Gernika-Bermeo linea, eta A3527 Bilbao-Mungia-Bermeo linea.

Garraio pribatua: Gernikatik, BI-4215 errepidea eta Mungiatik (Sollubeko mendatetik) BI-631 errepidea.

Ibilbidea

Bermeo tren geltokitik (1) irteten gara. Geltokiaren parean Gernikarantzko noranzkoan dagoen Kurtzio kaleko asfaltatzko pista hartzen dugu. Eskumatara daramagun Kurtzioko erreka haren eskutik goaz, belardien eta zenbait zuhaitzen (eukaliptoak...) artean. Aurrerago asfaltatzko pista amaitu egiten da eta mendi-pista batetik segitzen dugu goranz, Demiku ipintzen duen zurezko seinale bati kasu eginez. Eukaliptoen eta pinuen landaketa zeharkatu, eta Demiku auzoaren (2) inguruko landazabelatara

iristen gara. Ikuspegia ireki egin da, eta iparranderantz begiratu gero, haranean Bermeo herria ikusiko dugu, eta atzean Burgoa mendia eta eukaliptoak nagusi diren hegala. Gauden tokitik gertuago, telefonía-antena bat agerian duen Ganeta mendatea dugu. Demiku auzora sartzen gara, ezkerretara Kandelaria basiliza uzten dugu, eta Bermeoko udalak jarritako seinale batzuen ondotik pasatzen gara asfaltatzko bide batekin topatzeko. Guk eskumatara egiten dugu, eta Padru izeneko baserri ondotik gora egiten dugu, hegoalderantz, hau da, Mundaka herri-rantz joango bagina bezala. Landazabalaren artran gaudenez, eta aukera ona izan daiteke zenbait txori txiki ezberdintzeko. Izan ere, hegaztixko horien talde handiek, bereziki neguan Europako hotz handietatik ihesean datozenean, atsedena eta elikagaia topatzen dituzte ekosistema horietan. Aurrera egiten dugu, eta eskumatara dagoen elektrizitate-poste metaliko baten alboko ur depositu bat igaro ondoren, bidegurutze batera iristen gara.

Bidegurutzean zurezko seinale batzuk daude. Guk Lamiaran eta Mundaka adierazten duenari (PR-BI 176) segitzen diogu, asfaltatutako pista batetik. Laster Goitz auzora heltzen gara. Inguruko arteen presentzia nabaria-rekin aurrera egiten duu marra zuri-horiak jarraituz. Apur bat beherantz egiten dugu, eta bidegurutze batera iristen gara. Gure eskumatara artez inguratutako zementuzko eta harrizko erakintxo bat dago, orain nekazaritzatresneria gordetzeko erabiltzen dena. Guk ezkerretara egiten dugu Solaguren auzorantz hain zuezen.

Hartutako bide honetatik (3) dagoen ikuspegia ikaragarria da. Merezi du, alboko arteen gereizpean, atsedentxo bat harzea itsasadarraren bokalearen edertasunaz gozatzeko. Ondo bereiztuko ditugu, batetik Ogoño lurmuturra, Laidako hondartza eta Atxerre mendia

Bermeo.

Demiku auzunea.

(eta basiliza), eta, bestetik, Mundaka herria (eta Andra mari eliza).

Solaguren auzora iristeko zementuzko pista batetik egin dugu beherantz. Auzoan harrizko etxebizitza handi baten alboan ekarritako pista uzten dugu (beherantz doa Mundakaraino), eta marrak jarraituz Betrokolo mendiaren ezkerreko hegaletik doan pista bat hartzen dugu. Pista honetatik ezkerretara harrobi abandonatu batean industria poligono txiki bat ikusten dugu eta gainean duela gutxi utzi dugun Demiku auzoa; eskumatara Izaro irla eta Ogoño nagusitzen dira. Hemendik aurrera pasai

Ogoño lurmuturra Betrokolo maldetatik.

edertasunak lagunduko gaitu eta ibilbidearen hasiera-punturaino.

Hondatutako etxola baten albotik pasatzen gara Berastegi muino-rantz (4). Belardiz inguratutako gain honetatik ikusten den itsasoaren eta kostaldearen pano-

ramika ederra da benetan. Pistak behera egiten du, hasieran leunki eta gero oso nabarmen. Aldapa amaitzen da bihurtune batean, eta bideak Bermeotik aldentzen hasten gara. 200 metro aurrerago beste pista batekin elkartzen gara, eta noranzkoa erabat aldatzen dugu Bermeorantz zuzenean abiatzeko. Adreiluzko leihoak dituen eraikin hondatu baten albotik pasatzen gara eta laster ezkerretara aurri egoeran dagoen Lamiaran basiliza ikusiko dugu Eskumatara Lamiaranpe poligonoa eta Bermeo-Gernika errepidea ditugu. Euskal mito eta elezahar askoren protagonista ezagunak diren emakume-itxurako izakiei (lamiak izenekoei hain zuzen) aipamena egiten dion toponimoaren eremuan gaude. Toki aproposa da irudimena askatzeko eta gure arbasoen mundu magikora hurbiltzen saiakera txiki bat egiteko.

Beherantz segitzen dugu Bermeoko portua aurrez aurre dugularik. Azkenean, aldapsua den jaitsiera egin ostean errepide nagusitik portura doan asfaltatzko bidera iristen gara.

Guk bide horretatik aurrera egiten dugu, eta zubi baten gainetik eta Errosane etxebizitzaren albotik pasatu ondoren, errepide nagusira heltzen gara.

Trafiko handia duen errepidea kontu handiz zeharkatzen dugu, eta metro gutxi batzuk eginda gero espaloi batera iristen gara. Aurrerago zurezko hiru eserleku daude (5), eta bertatik portua eta Bermeo herria primeran ikusi ahal izango ditugu. Espaloia utzi barik Bermeon (1) sartzen gara, tren-geltokira joateko.

LAMIAK

Euskal mitologian, emakume itxurako jeinuak dira. Lamien edo laminen edo amilamien... hankak oiloenak edo ahuntzenak ziren, eta itsaslaminen (kostaldeko lamiak) kasuan, gerritik behera arrain ziren.

Gehienetan, erreka ertzean edo aparteko kobazuloen sarreretan aurkitzen ziren izaki irtirinak dira, eta, etengabe, ilea urrezko orraziaz orrazten omen ziren. Gizakiekin harremanetan egon zitezkeen, eta, batzuetan, nekazariren batek erreka ertzean janaria uzten bazien, gauez jaten omen zuten eta horren truke lurra goldatu edo bukatu gabe utzitako lana amaitzen omen zioten.

Ozaki mitiko horien aztarna Euskal Herriko toki askotako toponimian ageri da; hala nola, Lamiategi (Oñati), Lamiako (Leioa), Laminazilo (Isturitz), Lamiaran (Mundaka), Laminapozu (gorozika-Muxika).

Urdaibaiko itsasadarra Mundakako Santa Katalina basilizatik.

ATXERREKO ARTADIA

Ibilbide honek hainbat aspektu erakargarri ditu: Atxerreko artadia, Akorda auzuneko landazabala, Gametxotik eta Akordatik ikus daitezken paisai zoragarriak eta bereziki, Atxerreko San Pedro basilizatik dagoen ikuspegia, Urdaibaiko ederretarikoa hain zuzen ere.

Atxerreko artadia eta itsasadarraren bokalea.

Luzera: 9,4 km.

Iraupena: 3 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: asfaltozko eta zementuzko bidea eta mendiko bidezidorrak; batzuetan harritsuak direnez komeni da oinetako aproposak eramatea.

Zailtasuna: ertaina. 300 metrotik gorako desnibela du, eta hasieran bereziki zati batzuk aldapatsuak dira, hala ere, ez du arazorik ibiltzeko ohitura aurreratu bat dutenentzat.

Natura interesguneak: San Martin eta Atxerreko San Pedro basilizak; Akorda eta Gametxo auzoak.

Kultura interesguneak: Atxerreko artadia, Laidako hondartza eta dunak.

Paisaia interesguneak: Atxerreko tontorra, Gametxo auzoa.

Nola heldu Kanalara: Garraio publikoa: Bizkaibus A3526 Gernika-Ibarrangelu linea, Jantokia (Kanala) geldineua; bakarrik astegunetan.

Garraio pribatua: Gernikatik Lekeitiorantz doan BI-638 errepidetik hartu eta Gautebiz-Arteaga zeharkatu ondoren ezkerretara egiten dugu BI-3234 errepidea, Laidako hondartzarantz hain zuzen. Kanala eliza (Elizalde) igaro, ekunatarat jotetxe bat (hortxe dago autobusaren geldineua), eta aurrerago erabiliko dugun aparkalekua.

Ibilbidea

Kanalatik irtengo gara, “nola heldu kanalara”-n apaitzen den aparkalekutik hain zuzen ere. Aparkalekuaren alboan, Laidarantz noranzkoan, etxebizitza bat dago, eta horren ondoan eskumatarantz doan asfaltatutako bide bat ikusiko dugu. Bidearen hasieran postontzi bat dago eta zurezko seinalean (1) San Martin eta Atxerreko San Pedrorantz noranzkoak adierazten dira. Hortxe hasien da gure ibilbidea.

Sigi-saga egiten duen bide horretatik goaz eta 5 minutu inguruan, bidetik eskumatara San Martin basiliza (2) dago. Ate ondoan zeramikazko plaka batean eraikinari eta gordetzen duen santuari buruzko azalpen

Laidako dunak.

interesgarriak agertzen dira. Bertatik Urdaibaiko itsasadarraren ikuspegia ederra da.

Gorantz egiten dugu, eta bidearen ezkerretara, zurezko seinale batek Atxerrerraino doan PR-BI 161 ibilbidearen hasiera adierazten du (3,5 km). Bidezidorrak gora egiten du, eta artadian (3) sartzen gara. Zati aldapatsuenetan azpiko kareharrizko substratua azaleratzen denez, bidezidorra harritsua bihurtzen da. Hala ere, ez da ibiltzeko zaila eta, gainera, aukera ematen digu sartzina dirudien igokariz betetako basoa zeharkatzeko.

Gutxira, bidegurutze batean eskumatara doan bidexka bat topatzen dugu. Guk ez dugu hartzen eta aurrera egiten dugu.

Gorantz segitzen dugu eta beste bidegurutze bat aurkituko dugu, orain ezkerretara, Laidako kanpinera doa bidezidor bat ikusiko dugu, baina guk aurrera egingo dugu soilguneak agertzen diren zona bateraino. Hemenditik Atxerreko basiliza ikusten da.

Gorantz egin, eta laster otez (Ulex europaeus estalitako soilgune batera iristen gara.

Orain beherantz egin behar dugu sakonune handi bat zeharkatzeko Dolina handi bat hain zuzen. Aurrerantz jarraitzen dugu bidegurutze berri bat aurkitu arte. Zurezko seinale batzuk topatzen ditugu, eta guk Atxerre adierazten duenari segituko diogu mendatearen gailurrera iristeko. Zona honi “Dantzaleku” (4) deitzen diote, antza, anitza akelarreak bertan egiten zirelako.

Harritsua den bidezidor maldatsutik gora egiten dugu, kilometro bat Atxerre gainean (312 km) dagoen San Pedroko basilizara (5) iristen gara. Egun argiz, bertako paisaia benetan paregabea da.

Atxerren atsedena hartuta gero, igo garen bide beretik jaisten gara “Dantzaleku” izeneko bidegurutzeraino. Akorda jartzen duen seinaleari segi eta laster “Hirugaztañeta” izeneko tokira heltzen gara. Bertan, hiru gaztainondo daude, eta

euren gerizpean jarleku bat. Aurrera segitzen dugu bidegurutze bateraino. Guk ezkerretara egiten dugu, eta dagoen jaitiera harrizko eskailera batzuetatik egiten dugu. Landatutako pinudi bat zeharkatu ondoren zurezko seinale bat (Atxerre 2 km) aurkituko dugu aurrerago. Seinale horren parean, zementuzko bidera iritsi aurretik, etxebizitza baten alboan dagoen eta ezkerretarantz egiten duen bidezidorretik Akorda (6) auzorantz abiatzen gara. Errepidera iritsi eta berehala auzoko enparantzara iristen gara.

Enparantzaren parean, errepidearen ewzkerraldean, egarria asetzeko iturri bat dago. Eliza igaro, eraikinei eta baserrii erreparatu, eta zementuzko pista batetik Gametxo auzorantz goaz. Auzotik irtetean, ezkerretara jotetxe bat dugu, eta aurrerago atsedan leku bat eta kanposantua uzten ditugu. Zementuzko pista zabalak gora-behera leunak ditu, eta gain batera iristean itsasoa eta Gametxo ikusten dira. Beherantz egiten dugu, errepideak ezkerretara dagoen dolina handi bat inguratzen du eta Gametxo (7) auzoan sartzen gara.

Baserri ederrak, etxebizitza berriak eta hotel bat atzean utzi ondoren, itsasorantz abiatzen gara. Hortik aurrera, ia Laidako hondartzaraino dugun bideak itsasoaren ikuspegi ederra eskaintzen digu. Horregatik lasai egitea (agian geldiunetxoren batekin) merezi du. Gametxotik beherantz egin ostean, bidegurutze batean ezkerretara egiten dugu artadiko ohiko landareen artean doan asfaltozko bide batetik.

Metro batzuk aurrerago pisuetako bi etxebizitza zatar igarotzen ditugu, eta bideak nabarmen egiten du beharantz. Aurrera goaz eta Laida hondartzaren gaineko balkoi baten antzekotik egiten ditugu azkeneko metroak errepide nagusira (BI-3234) iritsi arte.

Errepidea kontuz zeharkatzen dugu oinezkoen bidetik eta Laidako hondartzara (8) heltzen gara. Ezin dugu utzi hondartza bisitatu barik, atsedena hartzeko, berreskuratutako dunei behatzeko eta, eguraldiak laguntzen badigu, bainu bat hartzeko. Ibilbidea segitzeko hondartza alboko aparkalekua pasatu eta itsasertzeko pasealekutik

Aurrera egiten dugu Gernikarantz. Arketa (9) badiara iristen gara, ezkerretara kanpinaren instalazioak utzi, eta pasealekua amaitzen den tokian errepide nagusia kontuz zeharkatzen dugu aurrez aurre dugun mendipista hartzeko. Ibarangelu eta Gautebiz Arteagaren arteko mugan dagoen pista horren hasieran zirkulazio-seinale bat dago, eta bertan marra zuri-horia ikusiko dugu. Gorantz egiten dugu oihanpean artadiko espezieak dituen landatutako pinudi batetik. Marra zuri-horia seguetatik zementuzko pista batetik egiten dugu aurrera pinuditik. Bidegurutze batera iristen gara, eta eskumatara doana hartzen dugu. Baserri baten ondoren itsasadarraren bokalea (Laida eta Mundaka) ikusten dugu. Aurrera egin eta minutu gutxi barru Kanalak San Martin basilizara iristen gara, Laidatik ordu erdi eskas igaro ostean.

San Martin basilizatik Kanalak hasierako punturaino (1) goaz lehen erabilitako bide beretik.

URDAIBAIKO ARTADIAK

Artadia baso berezia da klima atlantikoaren dugu eskualde honetan klima mediterraneareko ohiko basoa delako. Hori dela eta, artadi honek eskualde mediterranearek dituzten antzeko baldintzak lortzeko, hemengo lurzorik lehorrenak aukeratzen ditu, gehienetan kareharri trinkoak dituzten itsasotik gertuko aldapak. Baso horretan artearekin (Quercus ilex) batera hostoiraunkorak diren zenbait zuhaitz eta zuhaizka ikusiko ditugu, hala nola, gurbizka (Arbutus unedo), gartxua (Phillyrea latifolia), ereinotza (Larus nobilis), txorbel-tza (Rhamnus alaternus)... eta zenbait igokari ere, adibidez, endalaharra (Smilax aspera), huntza (Hedera helix) eta Rubia peregrina izenekoak.

Zeharkatzen ari garen artadia kontserbazio eta naturaltasun egoera dago, eta horregatik aipatutako floraz gain, garrantzi handia du bertan aurkitzen den faunak ere. Baso honek oso baldintza egokiak eskaintzen dizkie bereziki hegaztiei eta ugaztunei. Izan ere, animaliek babesak aurkitzen dute basoaren egitura korapilotsua eta trinkoa delako, kobazulo eta harpe ugari dituen kareharrizko substratuan eratu delako eta jatekoa topatzen dutelako, besteak beste, fruitu jan-garriak dituzten zuhaitz eta zuhaizka ugari daudelako. Hori guztia kontuan hartuta Urdaibaiko legeak Babes Berezino Ereduak (babes mailarik handiena dutenak) izendatu zituen artadi hauek.

IBARRANGELUTIK OGOÑOKO TALAIARAINO

Ibilbide hau Ibarangelutik irte-ten da Ogoño labarretara joateko hain zuzen ere, kantauriar itsasoko talaia-erik ederrenetarikoa. Urdaibaiko artadi kantauriar paregabeko hau zeharkatu eta gero Elantxobeko herri arrantzale bitxiak gozatzeko aukera izango dugu.

Luzera: 7 km.

Iraupena: 3 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: asfaltozko auzo-errepidea, mendi-pista, bidezidorra, eta harrizko bidea azkenengo zatian.

Zailtasuna: zaila. Aldapa asko ditu, eta zenbait desnibela hania da. Toki batzuetan ibilbidea ez da erraza kareharrizko lapiak batetik baitoa. Ez da egokia bertigoa duten pertsonentzat eta lagunduta ez doazen umeentzat.

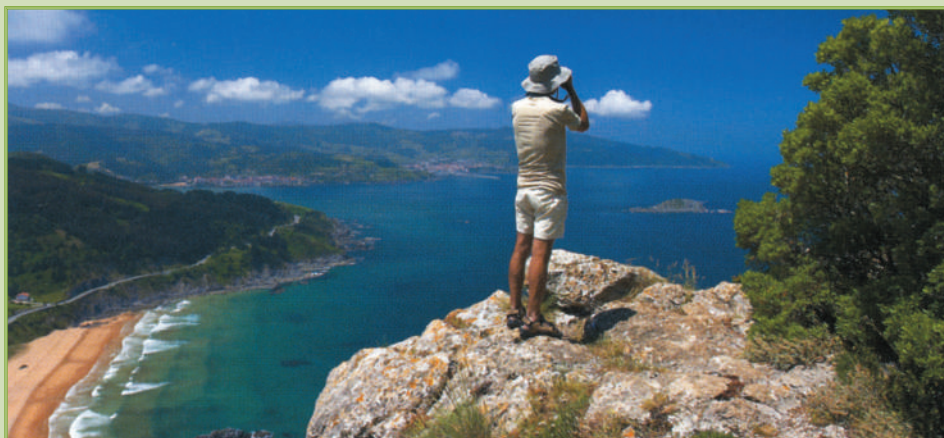
Natura interesguneak: landazabal atlantikoa, baso-landaketak, artadi kantabiarak, Ogoño-ko itsaslabarrak.

Kultura interesguneak: San Andres elizako ganga polikromatua, Elantxobeko hirigunea, Alarreko karobiak.

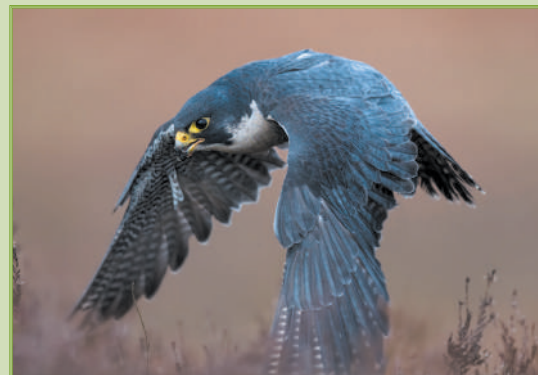
Paisaia interesguneak: Atxurkulu, Ogoño-ko talaia eta Elantxobeko begiratokia.

Nola heldu Ibarangelura: Garraio publikoa: Bizkaibus A3513 Bilbao-Gernika-Lekeitio linea, eta A3526 Gernika-Ibarangelu linea.

Garraio pribatua: Gernika-Lekeitio errepidea, Gauteziz-Arteaga herria pasatu eta gero ezkerretara jo eta

Ikuspegia Ogoño lurmuturretik.

Belatz handia (*Falco peregrinus*).

Ibarangelurako BI2237 errepidea hartu. Ibarangeluko sarreran aparkaleku publikoa badago.

Ibilbidea

Txangoa Ibarangeluko udaltxean hasten da, zehazki, parean dagoen San Andres elizan (1). Zabalik baldin badago, aukera ona dugu zurezko ganga polikromatu zirrargarria ikusteko. Ganga hori bakarra da Euskal Herrian, bai erabilitako mate-

rialengatik, baita ere ikonografian agertzen duen aberastasunagatik.

Antzina, Ibarangeluko auzoa izan zen Elantxobe herri arrantzalerantz doan errepidea hartzen dugu. Gorantz egiten dugu, eta, ia gaina hartzen dugunean, seinale batek (Ogoño-ko muturra) ezkerretara dagoen asfaltozko bide bat adierazten digu.

Bide hori hartzen dugu, eta gorantz segitzen dugu aldapa amaitu arte. Ibinaga auzunean (2) gaude. Asfaltozko pista estu batetik goaz. Auzunearen irteeran, ezkerretara Ibarangeluko hirigunea ikusten dugu. Pistatik 1200 bat metro egiten ditugu NW noranzkoan.

Desnibelik gabeko eremu honetatik ezkerretara, belardiak, baso autoktonoak eta pinu-landaketak daude, eta mendebalerantz, Ereñozarre mendia eta gainean dagoen baseliza nabarmentzen dira. Alarre auzunean dagoen Elantxobeko kanposantura (3) heltzean, Ogoño lurmuturreantz doan pista hartzen dugu. 200 bat metroko aldapa gogorra igaro, eta erdi-ordeka txiki batera iristen gara. Inguruan, iratzeak, txilarrak, oteak eta baso-landaketak dira nagusi. Gure eskumatura lurmutu-

Elantxobeko portua.

rraren punturik altuena (Atxurkulu, 303 m) dago. Eremu honetan, antzeman ditzakegu ingurune hauetako zenbait hegazti, hala nola etzetxinboa, pitxartar burubeltza, edo berdantza horia.

Aurrera egiten dugu, eta bidexka estuago bat topatzen dugu, Ogoño lurmuturraren talaia-erikno heltzeko. Bidexka hartzen dugunean artadian sartzen gara. Topatuko dugun eukalitadi trinko batean ezkerretarantz doan bidexka hartzen dugu, eta eskumatarara doana, "Karobia" seinalea duena, uzten dugu. Metro batzuk aurrerago, eskumatarara egiten dugu, "Atxurkulu" seinaleari kasu eginez. Horrela Ogoño lurmuturraren gainera iristeko gara. Bideak, garapen gutxioko artadi bat zeharkatu ondoren, arraildura handia duen gailurrera eramaten gaitu. Toki honetan kontuz ibili behar da, amildegiko pareten desnibela 30 bat metrora iritsi daitekeelako. Atxurkulutik (4) dagoen ikuspegia bikaina da. Jaisten gara lehenago utzi dugun bidexkaraino, eta Ogoño-ko talaia-erik antzeman ditugu. Bidean sastrakadi trinkoak ikusten ditugu. Eukalitua eta pinua nagusi diren eremu honetan, sastrakasiak berezko landaretzaren lagin bat erakusten dute; izan ere, arteak, gurbizta gazteak, gartxuak, txor-

hormak zuritzeko edota desinfektatzeko.

Metro gutxi beherago eskumatarara sahatsez inguratutako ur osin bat dugu. Aurrera egiten dugu gaztainondoan nagusi den baso hostogalkorra topatzeko. Ezkerretara, zurezko hesi batek babestua, bigarren karobia aurkitzen da.

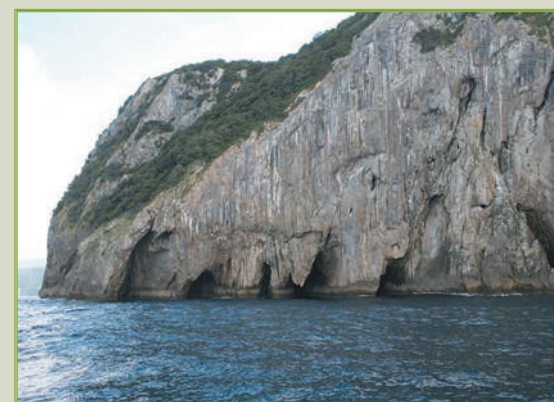
beltzak, eta artadien ertzetako beste espezie batzuk agertzen dira.

la sartzetina dirudien sastrakadi horretatik 200 bat metro egin ostean, gorantz egiten dugu Kareharrizko lapiak eta garapen gutxioko artadiak igarotzen ditugu Ogoño mendiko talaia-erik (5) heltzeko. Hemenditik, Urdaibaiko Biosfera Erreserbaren kostaldeko panoramika eder-ederra dugu. Atzean, Matxixako lurmuturra, eta, gure oinpean, Laga hondartza nabarmentzen dira. Ekarri dugun bidetik itzultzen gara "Karobia" (6) seinalea duen bidexka topatu arte. Metro gutxi egiten ditugu bidexka horretatik, eta berreskuratutako lehen karobia aurkitzen dugu. Egitua zirkular horiek labe primitiboak ziren, eta kare-aharria oso tenperatura garaian berotzeko erabil ziren. Modu horretan, karea lortzen gero soroetan ongari moduan erabiltzeko, edo baserrietan

OGOÑO LURMUTURRA

Ogoño lurmuturra 273 mereoko kareharrizko mazizo itzela da. Itsasoan bertikalki hondoratzen da, eta ez du trantsizioko marearteko zabalgunerik itsas sakonera heltzeko. Hori dela eta, jatorri tektonikoa izan behar duela uste da. Bertikaltasun horren ondorioz, Euskal Herriko itsaslabar handiena da.

Euskal kostaldeko itsas hegaztien kolonia handienak Ogoñon eta alboko Izaro irlan daude. Lurmuturraren horma bertikalean honako hauek aipatu daitezke: 40 bat ubarroi mottodun bikote,

200dik gorako kaio hankahori bikote eta 30 bat ekaitz-txori txiki bikote. Azpimarratu behar da ekaitz-txori txikien populazio hori, umatze-erik kontinentean (irla edo irla-txoetatik kanpo) duen munduko populazio bakarra delako.

Eskumatarara egiten dugu, langarez egindako zubi txiki bat igarotzen dugu, eta gero iturri baten aurretik pasatzen gara. Iturritik gora egiten duen bidea hartzen dugu, eta gero eskumatarara doan, hau da, "iturria" seinaleak adierazitako noraindora kontrako doana. Metro gutxi batzuk eginda gero, asfaltozko pista batera irteten gara, eta hori jarraituta Elantxobeko kanposantura iristen gara. Kanposantuko plazatxoan ezkerretara, "Kale Nagusirantz" (7) doan bidea hartzen dugu.

Metro gutxi barru enparantza biragarria jaisten gara. Hemendik, Elantxobeko portuko bista ederra daukagu. Orain, bi aukera ditugu, porturaino jaitea edo eskumatarara egitea ibilaldiaren hasiera-punturaino joateko. Kasu horretan, ibilbidea amaitzeko eskualde-errepidetik egiten dugu aurrera, eta, Ibinaga gaina pasatu ondoren, Ibarangelura (1) heltzen gara.

BERMEOKO LANDAZABALEAN ETA TRIBIZKO BASOAN BARRENA

Ibilaldi hau Urdaibaiko ipar-mendebaldetik egiten da. Bermeoko landazabaletik igotzen da Sollubeko mendietarantz, 400 metroko aldea gaindituz. Gehienbat asfaltatutako pistetatik egiten den txango honek Bermeoko kostaldearen eta bere inguruko paisaiaren bista ederrak eskaintzen ditu.

Luzera: 12 km.

Iraupena: 4 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: errepidea, mendi pista eta pista zementatua.

Zailtasuna: ertaina. 440 metroko desnibela gainditu behar da, baina ez du aldapa gogorrik.

Natura interesguneak: Almikeko landazabalaren paisaia, Tribizburuzko baso atlantiarra.

Kultura interesguneak: Bermeoko hirigunea eta bere portua, Tribizko errota.

Paisaia interesguneak: Almike, Arronategi

Nola heldu Bermeora: Garraio publikoa: EuskoTren, Urdaibai linea (Bilbao-Bermeo).

Bizkaibus A3515 Bilbao-Gernika-Bermeo linea, eta A3527 Bilbao-Mungia-Bermeo linea.

Garraio pribatua: Gernikatik BI-4215 errepidea eta Mungiatik (Sollubeko mendatetik) BI-631 errepidea.

Ibilbidea

Gure txangoa Bermeoko parkean (1) hasten da. Kasino eta Batzoki inguruko errotondan Askatasuna kaletik abiatzen gara bidegurutze bateraino (2), irteeratik 500 metrora. Bertan, eskuineko errepide estua hartzen dugu Almike auzora igotzeko.

TRIBIZKO ERROTA

Antzinean burdinola izan zen, baina, burdinaren artisau-ekopizpenaren krisia dela eta, errota bihurtu zen XIX mendean. Geroago, taloa eta txakolina zerbitzatzen zen merenderoa izan zen. Artika erreken ondoan dago, eta Bermeotarrek inguru horri "errotak" deitzen diote gertu zenbait burdinola-errota zeudelako.

Almike auzoa eta Bermeo herria.

Protea tximeleta.

asfaltatua hartzen dugu (seinale batek "Mañua auzoa" adierazten du) Urkamendi mendira daraman maldatik igoz. Igoera gogorrean landazabalaren paisaia erakargarria ikus daiteke. Malda handiko landa hauetan terrazak ugariak dira, aldapa leuntzeko eta belarraren ebaketa ahalbidetzeko.

Malda moteltzen da eta leku honetatik (4) panoramika ederra dugu: gure oinetan Almike auzoa, eta urrunago, itsasertzean, Bermeo herria; ezkerrean, landazabalean, Saan Andres, San Miguel eta Arene auzoak eta itsasotik gertu Burgoa mendia.

Ibilbidea jarraitzen dugu aldapan gora Urkimendiraino (5), ezkerrean muinoa utziz. Orain, bidea laua da eta baso mistoaren masa txikien artean ibiltzen gara.

Malda handi bat igo ondoren, gure bideak Solube mendira doan errepidearekin bat egiten du (6) (igoeran, noizean behin, Sollubeko antenak ikusiko ditugu). Hemendik, mendebalderantz begiratzeko, Bermeoko udalaren Arronategi auzoa ikusiko dugu, eta urrunago, antena duen Jata mendia. Hegoekialderantz baso

masa desberdinak dituen mendiko paisaiaren ikuspegi ederra dugu: hurbilean Munepa eta Bistalegre baserriak, urrunago Tribizburuko basoak eta Munarrinagusi mendi-lepoa, eta antzerago, urruntzen den lerro bat eratuz, Katillotxu, Ereñozarre eta Narbaniz.

Sollube mendirako bidea jarraitzen dugu 700 metrotan, ezkerrean dagoen pista batera (7) heldu arte; hasieran asfaltatu barik dagoen pista hau Madariaga baserriaraino (8) jaisten da. Ezkerrean dugu bide asfaltatua Tribiz auzora doa, eta gure norabide berean doan asfaltatu gabeko pista Tribizburu basora. Azken hori hartuko dugu eta bi kilometroetan bide zabal, eroso eta lauan ibiliko gara Tribizburu basoan barrena.

Bidetik gertu korta bat dago. Pixka bat geroago etorri garen bide uzten dugu, ezkerretik abiatzen den pista zementatua (9) hartzeko. Bide horretatik Tribiz auzora (10) jaisten gara. Auzoaren inguruan ehunka urteko gereziandoak, urkiak eta interes handiko haritz zaharrak daude. Bertan, auzoari izena ematen dion baserri baten hondarrak ikusten dira; aditu batzue ustean, Bermeoko baserri zaharrena omen da.

Tribiz auzotik irteteko bidegurutze bateraino jaisten den bide asfaltatua hartzen dugu. Bertan, ezkerreko bidea segitzen dugu (eskuineko Urkizarrera doa, seinale batek adierazten duen moduan) Madariaga baserrian utzi genuen bide asfaltaturaino. Behera egiten duen bide honek Bermeoraino eramango gaitu berriro.

Nafarroalarantz hurbildu ahala, baso atlantikoa murriztuz doa eukalipto landaketak gero eta nagusiagoak

TRIBIZBURU BASOA

Baso-berritze hau 1985. urtean egin zen 1983ko eurijasen antzeko ondoriak moteltzeko, horregatik Artike arroaren baso babesletzat har daiteke. Urkiz, haritzez eta mendi erreketako ibaiertzeko zuhaitzez osatutako baso misto ederra da.

Gorostia (*Ilex aquifolium*).

direkalo. Eskualde honetako toponimiak urkien ugartasuna adierazten digu: Urkizarre, Urkiobe...

Surrerago gure bideak Larragoitik (Busturia) datorren bidearekin bat egiten du

Nafarrola eta Arronategi erreken elkargunean Bertan, Tribizko Errota (11) dago.

Bidetik jaistean Kanfranka auzoa zeharkatzen dugu, inguru honetan aitzinean txakolinerako mahats parrak eta ibai errotak ugariak ziren. Inguru honetan ere Bermeoko landazabal lau bakanak daude baso mistoaren orbanekin batera; alboan Poiuburuko baso atlantikoa dago. Baso horrek artadi kantauriarrarekin bat egiten du Artike erreka lurperatzen den tokira hurbilduz goazen heinean.

Tribizko Errotatik bi kilometro egin ondoren, Bermeon (1) sartzen gara ibilbideari amaiera emateko.

IGOERA EREÑOZAR MENDIRA

Ereñozar mendiak artadiak estalitako piramide koniko baten antza du eta Urdaibai erreserbaren ikuspegi ezin hobeak erakusten du. Gailurrean duen baselizak eta barruan kokatzen den kobazuloak bisitaldia merezi dute.

Luzera: 6 km.

Iraupena: 2 ordu 15 minutu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: baso pista asfaltoduna, lurrezko pista eta eskualde-errepidea.

Zailtasuna: erreza.

Natura interesguneak: artadi kantabriarra, landazabala atlantiko, Urdaibai itsasadarraren ikuspegia.

Kultura interesguneak: Ereñozarreko San Miguel baseliza, Elexaldeko San Miguel eliza, Ereño harrobiak.

Paisaia interesguneak: San Miguel Ereñozar bseliza.

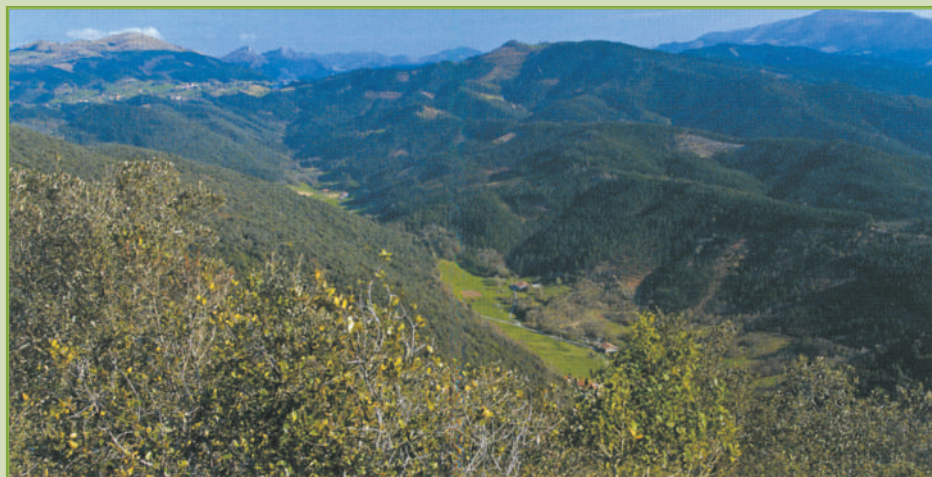
Nola heldu Ereñora: Garraio publikoa: Bizkaibus A3526 Gernika-Ibarrangelu autobus-linea.

Garraio pribatua: BI-2238 eskualde-errepidea, Gernikatik edo Lekeitiotik.

Ibilbidea

Elexalde auzoan dagoen Ereño herriko enparantzatik (1) irtengo gara. Honen gainetik, dotore, San Miguel eliza altxatzen da. Elizak jatorri gotiko-errenazentista du eta haren eraikuntzan herriko harrobi ospetsuetatik erauzitako kararrizko blokeak erabili ziren.

Zurezko kartel batek frontoi atzetik doan bide asfaltatu zuzentzen gaitu. Jaitsiera labur baten ostean, bidea 1,5 km igotzen da pinudien artean automobil aparkaleku bezala erabiltzen den zelai-gune bateraino. Bidexka labur eta harritsu bat artadian sartzen da eta San Miguel baseliza (2) xumeak koroatzen duen gailurrean (448 m)

Oma harana Ereñozarretik.

Zapelatz arunta. (*Buteo buteo*).

amaitzen da.

Baseliza X-XI mende bitartean eraiki zen eta 1660 urtea arte parroikia-eliza izan zen. Barruan Erdi Aroko hilobi antropomorfoa dago eta alde batera erantsita mendiko aterpe bat.

Tokiak, bestetik, bidea ematen dio fantasiari eta lekuko elezaharren arabera San Miguel Arkaljelua deabruaren aurka borrokatu zuen hemen edo, beste batek diioen bezala, teiatutik erortzen den euri urak larruazalaren gaitzak aintzen omen ditu.

Tontorretik dagoen ikuspegia bikaina da eta Urdaibai itsasadarretik Mundaka, Ibarrangelu, Ea edo Nabarniz herrietraino barne hartzen du, itsasoa atzealdean duela.

Bista ederrez gain, Ereñozar mendiak bi altxor natural ditu; bat, bera estaltzen duen artadi kantabriar itxia, basakatua edo katajinetaren habitata; bestea, Santimamiñeko kobazuloa, barruan ospe handiko laber-pinturak gordetzen dituen.

Ereñozarreko San Migel baseliza.

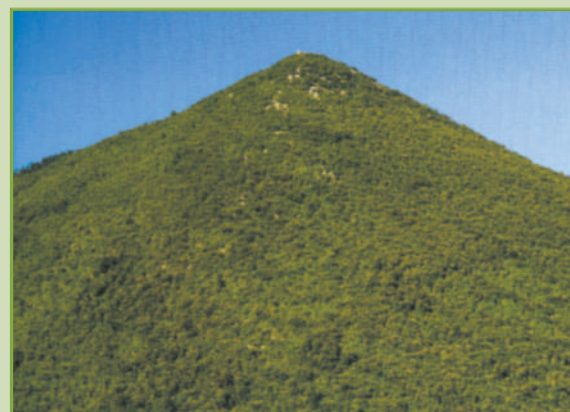
Baina ez dira honekin amaitzen tontor honen opariak. Bertan egindako indusketek erdi aroko gaztelu nekropolis bat azaleratu dituzte, sasoi hartan talaia honek zeukan garanzia seinala.

Itzulera egiteko zelaigune/aparkalekuan kokatzen gara berriro eta igotzeko pista beretik 300 metro jaisten gara biragune

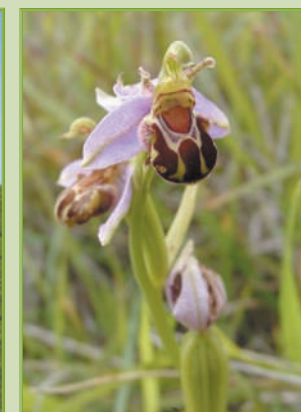
batera heldu arte (3). Biragune pasatu eta gero eskuinerantz abiatu eta pinudi baten sartzen den baso-bidea hartzen dugu. Aurrera egiten dugun bitartean Ereño herria ikusten dugu zuhaitzen artean. Bidea Jarraaitzen dugu Elisu lepora (4) iritsi arte. Erreferentzia gisa elektrikoaren dorre bat ikusiko dugu.

Aurrera doan bidea utzi eta ezkererantz jaisten den bidea hartzen dugu, lehenengo metroetan kable elektrikoekin paraleloan.

Zidorra pinudien artean abiatzen da Ereño auzo bukolikoez betetako

Ereñozarre Lezikatik.

Erle-lore.

haranean amaitu arte.

Gure urratsak B-3242 eskualde-errepidera (5) zuzentzen ditugu, Akorda auzoaren parean. Hango baserri ederrek, Barrenetxe izenekoak kasu, landazabala edertzen dute.

Ezkerrerantz jarraitzen dugu Elexalde norabidean, haren eliza etengabeko erreferentzia dugula.

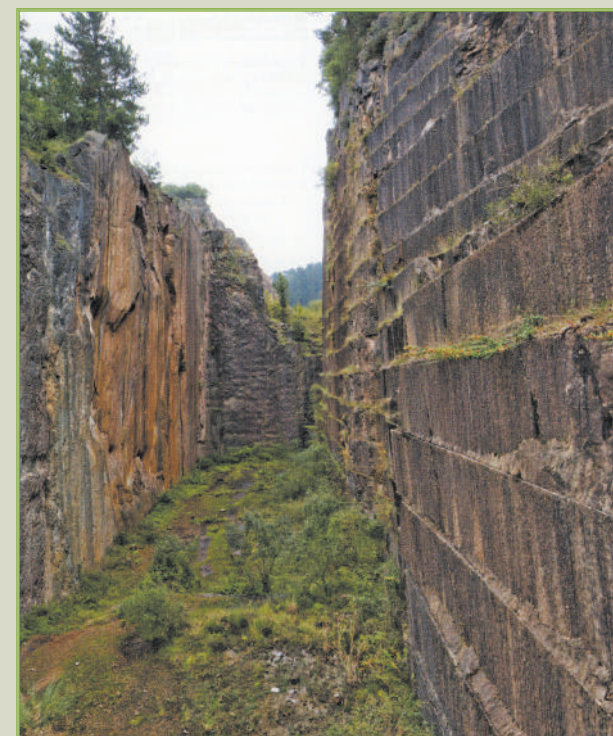
Erepideak landazabaleko inguruntetik eta Bollar auzotik egiten du gorantz patxadan 1,6 km hasiera puntura heldu arte (1).

EREÑOKO HARROBIAK

Ereño eta Gauteigiz-Arteaga herrien artean dauden harrobi batzuetatik Ereño Gorria izenaz ezagutzen den karearri gorrixka eta kalitate bikainekoa atera da. Harrobiok erromatarren garaian ustiatzen omen ziren eta erauzketa 1990 urtea arte mantendu zen.

Hemen aurkitzen dugun larrosa-koloreko karearri hau itsas hondoan eratu zen orain dela 145 eta 60 milioi urte tartean, koralek eta errudista izeneko moluskuen metaketaren ondorioz. Azken hauek eite zaintsu ederra ematen diote harriari; kolore gorrixka, bestetik, dituen burdin oxidoen ondorioa da.

Ereño Gorria, edo Ereño marmola izen okerreaz ezaguna

er, apaingarri preziatua da eta eraikin ospetsu batzuetan egoteaz gain, Arriaga Antzekia edo Arteagako Gaztelua kasu, hamaika iturri, zutabe edo kapituletan aurki daiteke euskal geografian osoan banatuta.

Harrobion artean Gauteigiz-Arteaga udalerrian dagoen Andrabidekoa nabarmen-tzen da. Haren ebaiki bikainak bisitagarriak dira, beti ere behar den kontuarekin, inolako babes egiturarik edo balizarik ez baitago. Harrobira heltzeko haren sarreran utzi behar dugu automobila, BI-3242 eta BI-2238 errepideen arteko bidegurutzetik 500 metrora Gernikako noranzkoan.

BUSTURIKO GOI-LURRAK

Ibilbide hau Busturiako Altamira auzoan hasten da, eta, udalerrri bereko San Bartolome auzora igotzen da, bertako larreak, baserriak eta paisaiak igarotzeko. Jaitsieran Axpe auzora (Busturia) iristen gara Atxapunte inguratuta gero. Kareharrizko gailur hori, artadi kantabriarrez eta baso atlantiko ezarrita dago.

Luzera: 8,8 km.

Iraupena: 2 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: asfaltozko bidea eta porlanezko bidea.

Zailtasuna: ertaina. 300 bat metroko desnibela duen arren edozeinek egiteko modukoa da.

Natura interesguneak: Aingerubideko hariztia, Atxapunteko artadiak, Altamira eta Goierriko landazabalak, Axpeko San Pedro haizuloa.

Kultura interesguneak: Axpeko Santa Maria eliza, San Bartolome baseliza, mahats parrak.

Paisaia interesguneak: Larragoko muinoa.

Nola heldu Zugaztieta: Garraio publikoa: EuskoTren, Urdaibai (Bilbo-Bermeo) linea, San Kristobal (Busturia) geltokia hasieratik kilometro batera. Bizkaibus A3515 Bilbao-Gernika-Bermeo linea, geltokia hasieratik 500 metrora.

Garraio pribatua: BI-4215 Gernika-Bermeo errepidea hartu behar da. San Kristobal auzora heltzen garenean, semaforo pasatu ondoren, Altamira auzora doan errepidea hartu behar dugu. Hor betan, San Miguel elizaren inguruan aparkalekua dago.

Ibilbidea

Busturiako Altamira Auzoko San Miguel elizan (1) hasten gara, eta San Bartolome auzorantz abiatzen gara. 300 bat metro egin ondoren, ezkerretara irteten den errepidea, hau da, Bidetxetik Goierri auzunera doana, hartzen dugu. Bidegurutze horren inguruan sega-belardiak, eta antzinako mahats-parren (2) hondarrak ikusten dira. Mahats-parra horiek txakolina kultibatzen

Baserria eta mahats-parrak Goierri auzoan.

Schreiberi muskerra (*Lacerta schreiberi*).

planoan, Parezi auzunearen ikuspegi ederra dugu. Larrago baserrira (3) heltzen bidea leundu egiten da, eta aldapen oedez ordekatxoak edo beharaanzko zatiak topaten ditugu. Inguruan, belardiak, pinudiak eta otadiak dira nagusi. Larrazabale antzinako eskoletatik panoramika benetan ederra da: Urdaibaiko itsasadarraren haranhondoa, Busturiako Axpe auzoa haranean bertan, eta Atxapunteko eta Atxerreko artadi kantabriarrak; lehenengoak gertu, eta bigarrenak itsasadarraren bestaldean hain zuzen.

Urkiobe baserritik (4) Axpe auzorantz jaisten den porlanezko pista hartzen dugu, eta laster Pakotene baserritik pasatzen gara. Inguruko landazabaletan zenbait kultibo daude, eta, horien artean, mahats-parra batzuk. Beherantz segitzen dugu, pinu- eta eukalitu-landaketen artean Atxapunte haitzaren parera heldu arte. Eskumatara begiratuz gero, kareharrizko haitz horretan nagusi den artadiarekin batera baso misto atlantikoa ikusi-

Axpeko Andra mari eliza (Busturia).

ko dugu. Baso atlantiko horretan gaztainondoak, haritzak, lizarrak... dauden bitartean, artadietan artea, gurbizta, ereinotza... bereiz daitezke, baita zuhaitz horiekin batera agertzen diren hainbat igokari ere, hala nola, endalarra, apomahatsa, atxaparra eta huntza. Inguru horretan zenbait baso-hegazi ikus ditzakegu, adibidez, eskino-soa, kaskabeltz handia eta amilotx arrunta. Aldapa gogorreko jaitsiera egin ondoren, Mendoitze baserrira iristen gara, eta hortik aurrera Axpe auzoan sartzen gara.

Auzo horretan Santa Maria elizaren (5) elizpetik pasatzen gara, eta plateresko estiloan egindako hareharrizko portaleari behatu ahal diogu. 1051. urteko dokumentu batek adierazten duenaren arabera, eliz bat zegoen toki horretan, baina egungoa XVI. Mendekoa da. Segitzen dugu gure bidea, eta Gernikako arbolaren urtadar baten albotik igarotzen gara, Axpeko San Pedro haizulora (6) doan bidea hartzeko. Urdaibain garapen horizontal handiena dutenen artean dago Axpeko haizulo hori, eta gainera urteko zenbait sasoi tan saguzar-talde garrantzitsuak gordetzen ditu. Bost espezie ezberdinek erabiltzen dute haizuloa, baina aipagarriena saguzar mediterranearra da, galtzoriko espeziea baita.

Haitzulotik mero gutxira, antzinako eskolak pasatu ondoren, bidexka bat hartzen dugu, eta Aingerubideko hariztiara (7) heltzen gara. Urdaibain oso toki gutxitan aurkitu

daiteke horrelako baso-giroa. Sarreran, basoko zenbait bizilagun erakusteko horma-irudi polit bat dago. Antzina, baso honetan ganadu-feriak egiten ziren. Sasoi euritsuetan urak hartzen duenez, hariztia zeharkatzeko zurezko pasabide bat dago. Baso txiki honetan, haritzarekin batera, lurzoru hezeetara ondo moldatzen diren zuhaitz eta zuhaizka asko bereiztu ditzakegu, hala nola lizarra, hurritza, ereinotza eta haltza. Gainera, hortxe antzeman ditzakegu zenbait hegazi ere: amilotx urdina, kaskabeltz handia, txinbo kaskabeltza, eta, umatze-garaian, okil berdea.

Hariztia zeharkatuta gero, bide estu bat hartzen dugu. Bideak, Atxapuntetik jaisten den artadi kantabriarra inguratzen du, eta 300 bat metro aurrerago Altamira auzora doan errepidera heltzen gara. 400 metro egiten ditugu San Bartolome baselizara (8) iristeko. Errepideak beherantz egiten du, eta Altamirako landazabalak eta kareharrizko harkaitz txikiak gaineko zehazti mmistoak ikusiko ditugu landazabalaren eremuan. Zuhazti horiek, antzina, harann-hondoa betetzen zuten baso zabalen lekukoak dira, izan ere, giza-kiak aspaldi moztu zituen nekazaritzarako lurrak irabazteko. Guk aurrera egiten dugu, eta hasierako puntura heltzen gara, Altamira auzoko San Migel elizara (1) hain zuzen.

AINGERUBIDEKO HARIZTIA

Busturiako antzinako hariztien adibide bat da Aingerubideko hau. Haranhondoa dago, eta lurzoru erdi-istiltsuetan garatu da, zehazki, Atxapunteko kareharri iragazkorren eta haran hondoko buztin trinkoen arteko trantsizioaldean. Horregatik, harizti hau bereziki interesgarria da, haritz ederrekin batera, oihanpean ibaiertzetako zenbait espezie aurkitzen direlako, adibidez Carex pendula eta Alnus glutinosa (haltza). Espezi horien presentzia hobeto ulertzeko kontuan hartu behar da, Atxapunteko mazizo karstikotik datozen iturri txiki batzuk gainezka egiten dutela eremu horretan. Urdaibaiko beste harizti txiki batzuk bezala, Aingerubidekoa ere erreferentzia-gune bat zen gertuko biztanleentzat, eta, kasu honetan, bestek beste, ganadu-feriak erabiltzen zen.

MUNDAKATIK KATILLOTXUKO AZTARNATEGIRA

Ibilaldi honek Urdaibaiko aztarnategi megalitiko garantzizkoenera eramaten gaitu, eta Mundakaren eta inguruko paisaiaren ikuspegi ederrak eskaintzen dizkigu.

Luzera: 8,4 km.

Iraupena: 3 ordu.

Ibilbide mota: zirkularra.

Bide mota: ia osorik pista zabaletik edo asfaltozko bidetik eta errepidetik egiten da. Hala ere, kontuz ibili behar da errepideko atzenetik goazenean edo zeharkatzen dugunean.

Zailtasuna: ertaina. 330 bat metroko desnibela du, eta iguera, bereziki, Sukarieta eta Katillotxuren artean dago.

Natura interesguneak: Laidatxu hondartza.

Kultura interesguneak: Katillotxuko aztarnategia; Munitiz eta Goitiz auzuneak; Mundaka.

Paisaia interesguneak: Portuondoko begiratokia, Mundakako talaia, Santa Katalina basiliza.

Nola heldu Mundara: Garraio publikoa: EuskoTren, Urdaibai linea (Bilbo-Bermeo), Mundaka trengeltokia. Garraio pribatua: BI-4215 Gernika-Bermeo errepidea.

Ibilbidea

Irteera Mundakako tren geltokitik (1) egiten da. Irten eta ezkerretara eta beheantz egiten dugu elkartzut datorren kale bateraino.

Hemen eskumatara jotzen dugu Goiko kalera iristeko. Kale horretatik aurrera goaz, Gernikarantz hain zuzen, eta zenbait erikin interesgarri ikus ditzakegu.

Ekarri dugun noranzkoari eutsiz, Laidatxu (2) hondartzara iristen gara. Hondartza berari eta kanalizatuta datorren Errekatzu ibaiari behatu ondoren, Mundaka-Gernika errepidera igotzen gara.

Errepide albotik doan artzenetik Sukarrietarantz jotzen dugu. Horrela, Portuondo (3) izeneko begiratoki eta kanpainera iristen gara. Ikusten den panoramika liluragarria da. Aurrez aurre estuarioko hareatzak, Laidako hondartza, atzean artadiz estalitako mendiak...

Kanpinerantz jaisten gara, marra zuri-horiak segitzen ditugu eta asfaltozko bidetik Mundaka eta Sukarrietaren arteko muga den errekaetara igarotzen dugu. Ezkerretara, landaretzak ezkutatuta, Portuondo izeneko ainguruleku naturala dugu. Antzina portu erromatarra izan omen zen, aurkitutako zenbait aztarnak adierazten duten bezala. Aldapa labur eta nabarmena dugu eta Sukarieta herriko

Urdaibaiko itsasadarraren ikuspegia Katillotxuko tontorretik.

lehen etxebizitzetara iristen gara. Gu horien atzetik goaz biribilgune bateraino, eta hortxe eskunatarara egiten dugu errepide nagusirantz (BI-2235).

Parean bus geltoki bat dago. Guk errepide ertzeko espaloitik Gernikarantz abiatzen gara, eta metro gutxi batzuk aurrerago Munitiz auzora igotzen den asfaltozko bidea ikusi ahal izango dugu. Bidea hartzeko, errepidea zeharkatu behar da, eta guk, kontu handiz, oinezkoen pasabidetik egiten dugu. Iguera aldatuak da, astiro egin daiteke, eta batzuetan komei da atzerantz begiratzea ikusten den paisaia ikaragarri polita delako Munitiz auzora (4) heltzen gara, eta zeharkatu ondoren, zurezko seinale batzuk aurkituko ditugu. Batek Goitiz jartzen du, eta guk horri segitzen diogu. Gorantz goaz eten-gabe, eta Abaroa-Goiko baserria ezkerretara ostean pinudi baten sartzen gara zurezko beste seinale batzuk topatzeko.

Guk ezkerretara markatzen duenari egiten diogu kasu. Mendi-pista batetik gora egiten dugu egon daitezkeen bidegurutzei kasurik egin gabe. Pistak beheantzeko joera erakusten duenean, gure eskumatara, zurezko seinale bat ikusiko dugu (Sukarieta 30 minutu). Horren ondoren dagoen bidezidorra hartzen dugu gorantz segitzeko. Eukaliptoen eta oteen artean goaz. Gero, eukaliptoen zuhaizti bat zeharkatzen dugu hesitxo bat topatu arte. Hori igaro eta sega-belardi batera heltzen gara.

Belardiaren ertzetik eskumatarantz goaz, iparralderantz hain zuzen, eta 100 m eskasera Katillotxu II tumula ikusiko dugu. Gure eskumatara, berriro goza dezakegu ikusten den itsas paisaiarekin. Segitzen dugu noranzko berean, eta pare bat hesi zeharkatzen ditugu. Orain markatuago dagoen bidexka batetik goaz eta 100 metro baino gutxiagora norabidea aldatu eta eskunatarara eta gora egiten dugu Katillotxu (5) tontorrera iristeko. Heziaz inguratuta eta interpretazio panelaz hornitua dagoen

Ikuspegia Portuondoko begiratokitik.

aztarnategi arkeologikora heltzen gara (bi dolmen daude, Katillotxu I eta Katillotxu V) eta apur bat aurrerago tontorrean dagoen erpin geodesikoa ikusiko dugu. Toki honetan (334 m) atsedena hartzea beharrezkoa da, gure arbasoen bizimodua irudikatzeko eta itsasorantz zabaltzen den panoramika ederraz gozatu ahal izateko.

Katillotxutik mendi pista batetik jaisten gara (NNE norantza), kilometro bat inguru egin, eta ur biltegi batera iristen gara. Ezkerretara zurezko seinale bat dago (Artike), baina gu eskumatara goaz beste bidegurutze bat aurkitzeko. Horretan, zurezko beste seinale batzuk topatzen ditugu, eta guk Goitiz auzorantz jotzen dugu (500 metro). Zementuzko pistak beste bidegurutze bateraino eramaten gaitu. Zurezko seinaleen arabera, Bermeorantz jo dezakegu, edo, guk egingo duzun bezala, Mundakara jaitsi.

Asfaltatutako pista betetik goaz, eta berehala Goitiz auzora heltzen gara. Marra zuriori jarraitzen ditugu, eta apur bat beheantz egin ostean, bidegurutze berri batera iristen gara.

Une honetan, marraz uzten ditugu eta guk zuzen eta beheantz abiatzen gara. Asfaltozko bideak, laster, Mundakako sarreraino eramaten gaitu. Hortxe, Mundaka-Gernika errepide nagusia goitik zeharkatzen duen pasabidea hartzen dugu. Jaistean, eskaileratxo batzuk ditugu eta herrian sartzen gara.

Norabide berean dugun Florentino Larrinaga kaletik Udaletxera eta Andra Mari elizara heltzen gara. XVI. Mendeko tenplu errenazentista honek duen kokapen ederragatik herriaren sinbolo ezagunenetakoa bat bihurtu da. Hortik parkera eta talaia (6) goaz. Hemendik zerkamikazko panelak lagunduta ikusten den panoramikari behatu ahal diogu, baita ere Mundakako olatu farmatuaren segika etorri diren surf-ari.

Berdantza hori.

Mundakako portu txikia eta xamangarria inguratu, eta eskumatarantz eta gorantz doan eskailera zabalak dituen Kalbario kaletik jotzen dugu, gertu dagoen “Santa Katalina plazatxora” iristeko. Eskunatarara egiten dugu kale artean, eta laster “Santa Katalina basiliza” adierazten duen seinalea ikusiko dugu. Gu seinalera iritsi baino lehen pareta altuek mugatzen duten bideari segitzen diogu, eta portuko aurrealdera, itsasertzerara heltzen gara. Puntu honetatik primeran ikusten da, besteak beste, Andra Mari elizaren kokapen erakargarria. Aurrera egiten dugu itsasertzetik Santa Katalina (7) basiliza topatu arte. XIX. Mendeko basiliza hori izen bereko penintsulan dago, eta merezi du atsedentxo bat hartzea toki pribilegiatu bat delako, bai inguruak duen edertasunagatik baita duen kokapen estrategikoagatik ere.

Harri koxkorrez estalitako bidexkatik basiliza adierazten duen seinaleraino bertaraino iristen gara. Hementxe eskumatara egiten dugu, iparrerrantz, eta Polikoroaldegia igarota gero itsasora begira dauden porlanezko lau kubo ikusiko ditugu. Hortik, gorantz egiten dugu Bermeora doan errepidera iristeko. Ezkerretara egiten dugu espaloitik, eta berehala “Geltokia” adierazten duen seinalea ikusiko dugu. Metro gutxi egin ondoren ibilbidearen hasierako puntua, hau da, tren geltokia (1) topatuko dugu.

MUNDAKAKO ELIZATEA

Mundakako elizatea, hasiera batean Munaca izenez ezagutzen zena, Bizkaiko Jaurerriko elizaterik zaharrena omen da, eta horregatik Batzar Nagusietan lehen botoa zuen eta lehen eserlekua betetzen zuen.

Mundaka herriari lotuta dago Bizkaian ezaguna den honako historia mitiko eta erromantikoa: XI. Mendean Mundakan bizi omen zen Eskoziako infanta baten semea, Jaun Zuria izenekoa, izan zen Jaurerriko lehen Juana.

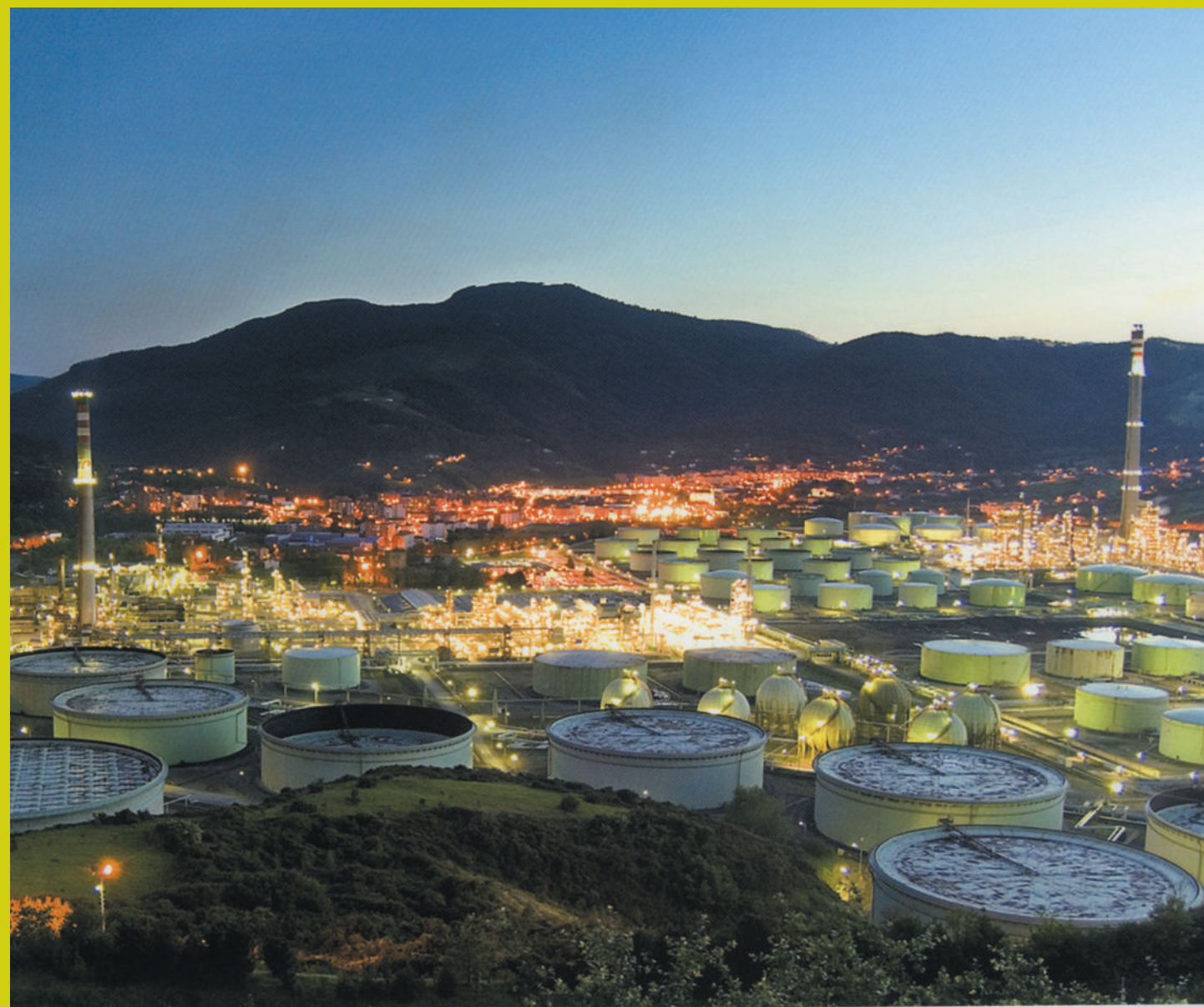
Antzinatek, herri marinel honen ekonomian errantzak eta itsas merkataritzak indar handia izan zuten. XVI.

Mendean, adibidez, portuak garrantzia handia izan zuen Oka arroan zegoen burdin mineralaren trafikoa bideratzeko. XIX. mendean amaiera eta XX. mendean hasieran, bereziki, itsas lanbideei loturiko zenbait mundakarak, egin zuten diruari esker elizatea berrizatu eta aldatu egin zen. Horregatik

gaur egun, herriko kaleetatik bira bat egin ez gero, arrantzaileen etxebizitza tradizionalatik batera etxe dotoreak eta jauregiak bat ikus ditzakegu. Horien artean, XVIII. Mendeko Simitur etxea edo XIX. Mendeko Larrinaga jauregia aipa daitezke. Azkenik, surf-en munduan eso ezaguna den “ezker olatuak” ukitu berezia eman dio herriari.

Eficiencia energética y sostenibilidad

Inversión de 108 millones de euros para **reducir** un 15% las **emisiones de CO₂**

